

CONSERVATIV

MAGYAR POLITIKA

BUDAPEST

A I G N E R L A J O S

Minden országnak támasza s talpköve a
tisztá erkölcs. KÖLCSEY.

Nem hiszem, hogy a törvényhozás feladata
lehetne ignorálni azt, a mi a népet tanítani s ve-
zetni akarja; első feladata odahatni, hogy a nép-
élet minden viszonyaiban szorosan a hitre, az
egyház áldásaira támaszkodjék. BISMARCK.

Lelki független ember, összevén minden
rendbelit, kik valamely hathatós fordulást tehet-
nének létünkben, hány van? Hány mer jobbagyi,
hív s alázatos, de egyszersmind férfúi önérzéssel
királyszék elébe lépni, s a fejedelem atyai keblébe
abóli kívánatit bátran kiönteni? Ki mer tiszta
lelkiismereti bátorsággal viszont a honi előítéle-
tek seregével szembeszállni, s hazafiait épen ott
támadni meg, hol, mint a nyavalyának gyökér-
helye – a vágás legkínzóbb?

Gr. SZÉGHENYI I.

Kedves barátom!

A mitől mindig tartottunk, teljesedni készül. Tisza nagy győzedelme a «szabadelvű» párt *legszabadelvűbb* elemeit nem hagyja nyugodni; kizsákmányolására készül, s rég táplált vágyait reméli megvalósíthatni.

A múlt országgyűlés alatt a parlamenti Hercules csak a *válúton* maradt, most már, ha a jelek nem csalnak: választott.

A *Mórok* egyike, ebben is megtette már kötelességét s választóihoz intézett beszédében jelezte, hogy «a szabadelvű párt *nagyobb többségé* és a mandatum *öt évi tartama* folytán képes lesz bizonyos *aggasztó befolyásoktól*, melyek az utóbbi időben tagadhatknul a kellőnél hatásosabban érvényesültek, *felszabadulhatni*, céltudatosan, tántoríthatlanul előre haladni a valódi, hamisítatlan szabadelvűség ösvényén»; a mi, tekintettel a szólóra és választóinak túl nagy részére, magyarán annyit tesz, hogy a katolikus egyház, a gentry, sőt tán a mindig velük tartott s általunk *Honoratior*, általuk pedig csak Lateinernek nevezett Canaille — mehet, s az így ballast-jától megmenekült államhajó az egyedül üdvözítő liberalizmus zászlója alatt vígan haladhat a pénzügyi bukás, vagy socializmus Scylla és Charibdise felé.

Bevárjuk-e míg *kézzelfoghatóbban* értésünkre adják, hogy ránk nincs szükség többé, vagy magunk

köszönjük meg azt, hogy kegyesek voltak eddig becses társaságukban megtúrní, s saját magunk életereinek felvágására felhasználni?

Heteken keresztül bántott magányomban e kérdés. Nem volt senkim, kivel eszmét cserélhettem, vagy azt megvitathattam volna. Vártam, reméltem, hogy egy vagy más lap, vagy valamelyik *nagyszabású* képviselői beszéd, talán majd csak felszólal a tervezett attentatum ellen, de hiába. Sem a tanítványok, annál kevésbé a Mester, sem a kormány különben oly szemfüles lapjai sem tartották szükségesnek, hogy az *anathémát* levegyék rólunk.

Mit akarhatnak még? E kérdésre nem tudtam magamnak sem megfelelni Mert hiszen, ha végig tekintek alkotmányos életünk eddigi működésén, méltán kérhetem őket: Mein Liebchen, was willst Du noch mehr?

Vagy talán csakugyan elérkezettnek vélik azt az időt, melyet az egyik Journal már évekkkel előbb jelzett, vagy látva eddigi tehetetlenségünket, tőlünk várják, hogy önként azt mondjuk nekik: Voila la course et la vie.

E kérdések hatása alatt írtam e pongyola s tépelődésemet hűn, visszatükröző sorokat, melyeket itt közlök veled!

Nem más ez, s nem is akar más lenni, mint egy vészkiáltás. Lehet, hogy csak a pusztában!

Tudom, hogy a szabadelvű párt közlönyei *unisono* kinevetnek s megtépáznak érte. Nem tesz semmit. Csak legyenek olyanok is, kik meghallgatnak, mert én nem hallgathatok akkor, midőn azokról van szó, kiknek e hon fennállása s szabadsága köszönhető, s kiknek most azok, kik eddig csak e küzdel-

mek gyümölcsét élvezték, még csak a beleszólhatást sem akarják megengedni, s nem addig, míg helyöket olyanok nem foglalják el, kiknek a nagy világon e kívül nincsen hely!

Sorakozzunk tehát! Bizzunk az Istenben s tart-
suk szárazon puskaporunkat.

A liberális párt most oly nagy többséggel rendelkezik, hogy nincs szüksége arra, miszerint magát néhány emberért genirozza s vele szemben az ellenzék öt kisebb-nagyobb pártra szakadozva, valóban csak törfe minoritás.

Hogy csak erkölcsi súlya legyen is, törekednie kell, hogy compactabb szervezetben álljon a küzd-
térre! s nem is hiányzanak a jelek, hogy pártalaku-
lási kísérletek fognak történni.

A mostani ellenzéki pártok programjai olya-
nok, hogy azok túlhaladottságuk mellett éles elvi
ellentétben is állnak egymással.

Hogy hazánk jövője, szabadsága s jóléte, vala-
mint a parlamentarismus hitele végett is oly szük-
séges pártalakulás megtörténhessék, arra új és oly
programm szükséges, hogy a most létező pártok
mindenike találjon benne olyat, *a miért régi párt-
állásai jó lelkiismerettel, hazafiúi megnyugvással s a
választóinak* tartozó erkölcsi felelősség tudatával ott
hagyhassa.

Ilyennek tartom és hiszem ezt az általam alább
körvonalozott teendőket, melyek közt nincs egy sem,
melyet minden józanon gondolkozó, hazája javát
szívén viselő és a viszonyokkal számot vető hazafi
el ne fogadhatna.

Az, hogy a kiegyezés alapján áll, — még a füg-
getlen párt nagy többségének sem lehet akadály,

mert a további közjogi harc most már igazán «*lyukas mogyoró*», mint ezt a párt több tagja is ma már nyíltan vallja.

Aztán most már jóformán nem arról van szó, hogy milyen legyen a *közjog*, hanem arról, hogy legyen-e olyan, a *minek gyakorlati hasznát is vehetjük*.

Félre tehát minden kisszerű melléktekintetekkel s ha magunkat a hazai közérdek, valamint saját sorsunk intézésében még tovább is tényezőkné akarjuk tekintetni, akkor szervezkedjünk!

Az alakulás és szervezkedés munkájának megindítására, úgyszólván az első megbeszélésre, első sorban azok volnának hivatva, kik még eddig a pártfegyellemmel nincsenek lekötve.

Hisz épen ezek egyike volt az, ki a kormány politikáját a hivatalnokok megválasztásában s fentartásában a mily élesen, ép oly igazán jellemezte!

Indítsák meg az eszmecegerét, szellőztessék a felvetett kérdéseket a sajtó terén is, melyhez az ellenzéki lapok bizonyosan szívesen rendelkezésre bocsátják hasábjait, hallgassák meg választóik nézetét is s cselekedjenek, de mentül előbb, mert nincs veszteni való idő!

A közös működési alap, a program a *fő*, a név mellékes. A cél pedig nem lehet más, mint conserválni azt, a mi a kiegyezésben és alkotmányunkban jó, igazságos és méltányos, közéletünkben pedig fentartani azt, a mi nélkül talán lehet ez ország *szabad, gazdag és művelt*, de nem lesz magyar!

1887. szeptember hó végén.

I.

A választások után.

Consummatum est! A szabadelvű párt, s még inkább a kormány diadalt ült. A régi Lloyd épületben Te Deum (Tisza) énekeltek, mert az új választás oly többséget adott Tiszának, milyen az emlékezetes fúzió óta soha sem volt.¹

A választások látszólag igazat adtak a szabadelvű pártnak, sanctionálták eddigi működését, menlevelet adtak a jövőre s Tisza Kálmán újabb öt évi moratóriumot kapott honmentő s népboldogító ter-, veinek megvalósítására.

Igen! A választók vagyis a *szavazatok*, de nem a nép, az ország! Mert a választás maga a meghamisított közvélemény, a befolyásolt, sokszor kényszerhelyzetbe hozott választók nem őszinte nyilatkozatának eredménye.

Tudja és érzi ezt mindenki s azért bátran elmondhatjuk, hogy a nemzet nagy többsége nagyon

¹ Mondják, hogy ez a nagy öröm a megválasztott képviselők közt nem volt általános. Ily roszkedvűt megszólít egyszer a jókedvű generális. — Hát te min búsulsz? — Csak az aggaszt kegyelmes uram, hogy bármily jókedvű adakozó vagy is, de most már annyian leszünk, hogy a még elajándékozhatóból ugyan kevés jut egynek-egynek!

is távol van attól, miszerint a kormány és szabad-
elvű párt politikáját helyeslje, s még távolabb attól,
hogy jövőre plein pouvoirt adjon a szabadelvű, helye-
sebben Tisza-párt és kormánynak vagyis az azt
személyesítő Tiszának.

De hát — kérdik — miért van, hogy a válasz-
tás, mely mégis a népakarat kifolyásának tekintetik,
oly nagy többséget adott Tiszának, mely előbb-
utóbb parlamenti dictaturára fog vezetni s a kormány-
fői hatalom túltengését idézi elő?

Ezen kérdésre megkísérlem, — őszintén és leg-
jobb tudomásom szerint — felelni s előadni legalább
a főbb okokat.

Mindenekelőtt megjegyzem hogy újabb időben
a Parlamentarismus nymbusa nagyot csökkent, sőt
ma már nagyon sokan annak gyakorlati célszerűségét
is kétségbe vonják.

A parlament, melyet a század első felében az
államok és népek megmentőjének s boldogítójának,
az önkényuralom egyetlen korlátjának, a világbéke
biztosítékának, egy szóval a népek minden baja elleni
arcanumnak hittek és hirdettek, annak bizonyult, a
mi: gyarló emberi intézménynek, mely lehet jó, de
ép úgy lehet rossz is! Hangszer, mely úgy szól, a
hogy játszanak rajta!

Összeállítása már magában hordja sorvasztó
betegségének csiráit, mert nem a higgadt meggon-
doltság ellen nem őrizhető s így egészen szabad
ténye, de a mesterséges módon felizgatott, félreve-
zetett s hangzatos jelszók után induló vagy a meg-
vesztegetett s önérdeteket hajhászó tömeg nyílt sza-
vázatának eredménye!

S épen azért azt látjuk, hogy a parlamenti pártok,

kivéve némileg Magyarországot, mindenütt csak a nép egyes töredékét képviselik; — s így nem áll többé a parlament két hatalmas, egymással elvekért s rendszerért küzdő pártból, mely az üdvös működésnek s a parlamenti rendszernek alapfeltétele, hanem négy, öt, sőt sokszor több, — alapeszméik, elveik, érdekeik, s céljaikra egymástól nagyon is elütő pártokból, melyek közül többeket egyes esetekben vagy hosszabb időre is egyesít egy-egy negatív cél, vagy a pozitív önérdek, de nagyobb szabású, elvi alapon nyugvó, egyöntetű s több munkát felölelő program megvalósítására teljesen képtelen!

Ily vergődését látjuk ma Angliában, a Parlamentarismus ős hazájában; Franciaországban, a népakarat, a legszélsőbb democrata intézmények s a köztársaság hazájában. Ausztriában a legheterogenabb elemek egyesülése s állambontó iránya a kisebbséget strikre kényszeríti. Németországban a mesterségesen s százezrek megkárosításával felidézett háborúfélelem adott oly pártot, hogy a parlament működésének tér adatott s Magyarországon a hatalom és önérdek szövetkezése takarja a személyes uralmat!

Kezdik belátni a népek, hogy a parlament nem az okok, ellenokok, az elvek, a capacitatio küzdelmének színhelye, de a szó-gladiátorok modern circusa! Színjáték, előre kiosztott szerepekkel. Beszélnek, de e beszédekről mindenki előre tudja, hogy mit céloz, s hogy az az előadó szerepköréhez tartozik. Nem hisznek neki s azért nem is győznek meg soha senkit addig vallott elvének helytelenségéről, a mint nem is volt még eset, hogy bármely parlamenti beszéd az ellenpártiak meggyőzésére felfogató hatással lett volna.

Azért, a hol jól szervezett s compact pártok vannak, a parlament csak szavazó-gép, melynek egy-egy kereke néha-néha megbomlik ugyan, de a gép egészben végzi feladatát, mint a gépész igazítja.

Nem csoda tehát, ha a parlament működése most már sehol sem elégíti ki a népeket, sem az ennek boldogítására törekvőket.

Nem különösen Magyarországon; — mert látjuk s tapasztaljuk, hogy a legszélesebb alapokra fektetett parlamentarismus s a legkorlátlanabb párturalom is nemcsak nem gátolja, de sőt működésével maga viszi az anyagi és erkölcsi sülyedés örvényének szélére az országot.

Többsége súlyával elnyomja a töredékpártokból álló ellenzékét s számmal döntő érveivel nyomva le a «törpe minoritás» jogosult kétsége s hazafiúi aggodalma sugalta ellenzését. Midőn az érvek kifogytak, «Szavazzunk» lesz a csatakiáltás, tudván, hogy az biztos győzedelemre vezet.

Maga Kossuth Lajos, a magyar parlamentarismus megteremtője, keservesen panaszkodik annak elfajulása felett, s mintegy bánni látszik, hogy egy ily könnyen félrevezethető s mindenre felhasználható intézményért feláldozta a régi municipális rendszert.

Vannak tehát sokan, kiknek a közügyekre nagy területen döntő befolyással kellene lenniök, de kifáradva a reménytelen s eredménytelen küzdelemben, vagy nem akarván derekukat a minden meggyőződést, kételyt kizáró szigorú pártfegyelem igájába görnyeszteni, vagy elvesztvén hitöket a parlamenti panaceaában, vagy végre megcsömörölve s undorodva a coulissák mögötti üzelmektől, visszavonulva s tét-

lenül nézik a pártok egyenetlen fegyverrel vívott harcát.

De nem kevés azoknak száma is, kiket az úgynevezett s most már minden párt által jogosnak elismert «alkotmányos kiadások» nagysága, a «tiszelt választók» abbeli meggyőződése, hogy az ő szavazatuk is ér valamit, ellenben a sok beszéd semmit, a választói jognak önkényes osztogatása, a választókra gyakorolt hivatalos nyomások nagysága, az igazolási eljárásnak a többség kezében lett hagyása s ennek a Krausz-féle esethez hasonló «pártatlan» gyakorlása, — riasztanak vissza attól, hogy a parlamentbe bejutni igyekezzék.

Természetes, hogy épen ezen egyének leginkább oly tiszta meggyőződésű, önérzetes, független férfiak, Hogy elmaradásuk már magában nagyon elősegíti a mai kormánypárt győzedelmét és uralkodását.

Azonban e negatív okoknál sokkal több pozitív tényező működött közre a mostani nagy többség létrehozásánál, melyek egyenként s együtt igazolják azon állításunkat, hogy a többség nem «szabad» választás eredménye, s megkísértjük ezt számokkal s kétségbe nem vonható adatokkal igazolni.

A pártok mai állása szerint van 260 szabadelvű, 78 függetlenségi, 46 mérsékelt ellenzéki, 12 antiszemita, 10 pártonkívüli s 8 nemzetiségi képviselő, vagyis az egyesített ellenzék úgy viszonylik a kormánypárthoz, mint a 3: 5-höz.

A választásokat véve tehát alapul, az ország három nyolczad része nem kormánypárti s mégis mit tapasztalunk?

Azt, hogy a sok ezerre menő hivatalnokok, tehát csupa intelligencia, mind a kormánypárt konc-

czal rakott szekerét toltta, arra korteskedett, agitált vagy legalább arra szavazott, s hogy még a választott tisztviselők közt is csak fehér holló volt az ellenzéki s az is csak inkább titokban pártolta az ellenzéket, míg a többi főispáni commandóra működött.

Ez oly tény, melyet, gondolom, senki sem fog kétségbe vonni.

De erre azt válaszolhatják, hogy az nem vonható kétségbe, miszerint minden hivatalnok meggyőződésből adta szavazatát a kormánypártra! Jó! Megengedem. Hanem akkor meg nekem engedjék meg, ha azt mondom, hogy a kormány 12 évi működése alatt csupa olyanokat nevezett ki, vagy választatott meg, ki kormánypárti *meggyőződésű* volt, vagy azzá lenni *ígérkezett*. Tertium non datur!

Azt is tudja mindenki, hogy a kormány a főispánok által vezeti a vidéki választásokat s hogy a párt végrehajtó bizottsága csak «firma», «postahivatal» s pénztár, melynek Wertheim-cassájában vannak a szavazatok.

Azért az a legjobb főispán, ki legtöbb kormánypárti képviselőt produkál; — a ki pedig egyes, máshol meg nem becsült bizalmi személyeknek biztos kerületet ad, az meg épen *megbecsülhetetlen*. A közigazgatás az csak eszköz, a választás a cél; az pedig nem csak a jezsuitáknál, hanem a kormánynál is szentesíti az eszközöket!

E szempontok vezérelték a kormányt akkor, midőn a választások előtt egy pár kiválóan ellenzéki megyében a régi, jó, közbecsülés és szeretetnek örvendő, a pártok közt békét tartó, de nem eléggé *erélyes* főispánokat állásuktól fölmentette s helyökbe tetterős, «schneidig» s mindenre kész urakat helye-

zett s hogy mily eredménnyel, arról tanúskodhatik többek közt a kaposvári választás, a hevesmegyei felirat, Perczel Miklós beszéde stb.

Azt sem tagadhatja senki, hogy a főispán urak, kivált az ellenzéki megyékben, *csak* a választási időt tartják alkalmasnak arra, hogy megyéjüket beutazzák s a hivatalokat megvizsgálják s hogy e vizsgálat milyen s mi célból történik: mutatja az eredmény!

Hiba, mulasztás, hanyagság, visszaélés, sikkasztás csak ellenzéki hivatalnoknál fordul elő, s a fegyelmi vizsgálat alá vont, vagy fölfüggesztett hivatalnok *ellenzéki*, még pedig olyan, kit a főispán úr más módon nem tudott *megpuhítani*.

Én legalább nem tudok, de a lapokban sem olvastam egyetlen egyet sem, ki kormánypárti lett volna, vagy azzal vádoltatott volna, hogy a kormánypárt részére izgat.

Pedig ha megengedjük, hogy az ellenzéki megyei vagy városi hivatalnokok közt lehet és van olyan, ki ez eljárást megérdemli, józanul az sem tagadható, hogy a kormánypártiak közt is lehet és van, annál inkább, mert hisz azok száma *százszor* nagyobb, mint az ellenzékieké.

Ugyan ez az eset forog fenn a községi előljáróságoknál is;— s így történik meg aztán az a *csoda*, hogy számtalan község *egészen* az ellenzékre szavaz, de *választott* előljárósága a kormánypártra, ellenben olyan község nem található, hol a község szavazna a kormánypártra s az előljáróság az ellenzékre.

«Erklärung mir Graf Orindur
Diesen Zwiespalt der Natur.»

Igaz, hogy a kormány olyan «vakulj magyar» módjára bocsájtott ki rendeleteket, melyekben nagy

hanggal eltiltja a hivatalnokok korteskedését, azoknak a választókra való befolyását; elrendeli a jelöltekkel való egyforma pártatlanságot, megparancsolja a választói névjegyzék kiadatását stb. De ki vette ezt komolyan? Senki! Sem a kormány, sem a hivatalnokok, sem a közönség!

Számtalan példát hozhatnánk fel, hogy mindannak az ellenkezője történt, a mit a kormány a türelmes papíron elrendelt. A hivatalnokok voltak az első s legfőbb kortesek, az ellenzéki jelöltek útjába mindenféle úton-módon akadályokat gördítettek, — azon czím alatt, hogy biztonságukról gondoskodnak, zsandárok kísérték lépten-nyomon, programmbeszédjük tartására engedélyt kellett kérniök s ez minden czím alatt húzatott-halasztatott, a választók névsorának kiadása kereken megtagadtatott s ha az alispánhoz fordultak segélyért, ez intézkedett ugyan, de a máskor oly alázatos járási tisztviselő vagy falusi jegyző oda se nézett neki. Majd a belügyministerhez történt távirati folyamodás, ettől válasz az alispánhoz, ez a főszolgabíróhoz, ki ilyenkor rendesen nem volt otthon, innen aztán a *választás után* a jegyzőhöz ment az utasítás. Denique ellenzéki nem kapott névsort, s azóta sem hallottuk, hogy ily engedetlen közegellen valami hivatalos föllépés történt volna.

így ment ez mindenütt mindenben. Elkezdve a választók összeírásától a szavazás befejeztéig, sőt sokszor még azután is egész az ellenzéki választók minden czímenü üldözéséig — a «szabad» választás, az alkotmányosság nagyobb dicsőségére.¹

¹ Hogy maguk a kormánypárti jelölt urak egynemelyike milyen, megengedhetőnek, természetesnek tartotta, sőt

A hol azonban ily úton sem ment, ott megtették a magukét az úgynevezett *alkotmányos költségek*, — hogy e mellett a parlamentáris kifejezés mellett maradjunk!

Azt pedig talán szintén nem tagadja senki, hogy ezek a «költségek», melyeknek a szabad választásra oly üdvös befolyásuk van, sokkal jobban teltek a kormánypárt, mint az ellenzéktől. Mert, ha nem is hiszem azt, hogy a pénzügyi conversiók, kölcsönök, vasútengedélyek, cím-, rang- és rendjel-adományozás, kinevezés stb. után sok pénz folyt a liberális párt végrehajtó-bizottságának cassájába, de a kormánnyal tartó s azt segítő egyháznagyok, főurak, tőkepénzesek, kitüntetésért esdők s más hatalmasok közt megindított *collecta*¹ bizonyosan többet

megkívánta az ily eljárást, arra magam is hallottam példát, midőn egyikök, az éjjel-nappal érdekében fáradozó fősolgábirót szemrehányással illette azért, mert az az ellenzéki jelöltet, ki különben egészen tisztességesen viselte magát, járásából el nem — *toloncoltatta!* ...

¹ Az 187.. évi választások alatt nagyon rosszul állt a kormánypárt szénája X. megyében. A főispán már azt sem tudta, mihez kezdjen. Ekkor eszébe jutott, hogy van a megyéjében egy fősvény, de hiú új földesúr, ki minden áron nemes szeretett volna lenni. Elment tehát hozzá s nagy kerülgetés után előhozta neki a kormánypárt zavarát s hivatkozva úgy is *legközelebb* kitüntetendő érdemeire, felhívta, írnia alá egy pár ezer forintot. X. úr, ki már előre érezte a pecsenye-illatot, midőn a főispánt házában meglátta, kereken kijelenté, hogy *most azért nem teheti*, mert akkor azt mondanák, hogy *pénzen vette nemességét!* Mit volt mit tenni, a főispán úr hosszú orral távozott, de mert szükség volt a pénzre, s nem akarta kiereszteni prédáját, elég az hozzá, hogy rövid idő alatt meg volt a diploma, melylyel kezében siet a nagy hazafíhoz — gratulálni, ki azt szívesen fogadja, köszöni, el-

hozott, mint a szegény függetlenségi vagy a szárnya szegett mérsékelt ellenzéki pártnál, hol ugyancsak kevés kilátás volt arra, hogy az ily kiadás mielőbb *kamatostul* megkerüljön.

S hogy a százezrekre, sőt millióra menő pénz mind csupa zászlókra, jelvényekre, nyomtatványokra, kocsikra, czigányokra s választás utáni banquettekre adatott ki, akkor hiszem el, ha bebizonyítják azt, hogy a választás előtt elfogyott alkotmányos ételeket és italokat az azt kiszolgáltató korcsmárosok — ingyen adták!

Tudom én azt, hogy ebben, ha csak teheték, (fájdalom, nagy része még ha nem tehetette is!) az ellenzéki jelöltek sem maradtak, a mint nem maradhattak, hátra, de miután mindenki csak azon czélból tette, hogy azzal a választókat capacitálja s így azt e célra jó eszköznek tudta és tartotta, tehát az is bizonyos, hogy a ki jobban tehetette, az több hasznát is vette s ez, mint a tapasztalás mutatja, a kormánypárt volt, bebizonyítva újra azon régi közmondás igazságát, hogy: Borban van a — meggyőződés!¹

S az elmondottakon kívül mennyi eszköz állt

zárja a Wertheimbe, de onnan mit sem vesz elő. A főispán tükön ül, s midőn látja, hogy a gazda nem indít, ő mondja: No, édes X. úr, most már a kormány is elvárja, hogy tegyen érdekében valamit! Jó, jó, méltóságos úr, én azután is teszek, a mit tehetek, de mikor Ő Felsége a *közügyek előmozdítása körüli érdemeimet* maga is elismeri, csak nem sérthetem meg azzal, hogy *hegyét — megfizessem!*

¹ Hogy a tisztelt választók mennyire szomjúhozták az *igazságot*, arról a választások idején sok furcsa dolgot beszéltek. Valóságos választórajok jártak egyik clubbtól a másikhoz oly jelöltet keresni, kinek — sok pénze van!

s áll még a kormány rendelkezésére, melyek a választók, leginkább egyes befolyásos választók megnyerésére vagy elhallgattatására felhasználhatók! Ki nevezések, előléptetések, bérbeadások, adás-vételek, bérhátralék-, adó-, illeték-elengedések, végrehajtás-felfüggesztések, cím, rang, rendjel-adományozások stb. semmi sem marad felhasználatlanul az illetőkre vagy rokonaikra, a mint ezt a főispán úr már előre kicsinálja, s hogy nem eredménytelenül, azt tudja mindenki, ki az ily *felsőbb helyről* támogatott urakat ismeri.¹

Ellenzéki embernek nem lehetnek a közügyek, ipar, kereskedelem, közgazdaság, művészet, tudomány, népnevelés stb. előmozdítása körül oly érdemei, hogy azért *legfelsőbb* elismerésben részesüljön; vagy ha igen, akkor legtöbbször megszűnt ellenzéki tényező lenni!

Magukról, a liberális² képviselőjelölt illetve most már nagy részben képviselő urakról nem szólok, törekvésüket, meggyőződésüket nem gyanúsítom; arra való voltukat nem kritizálom, sőt készségesen beismerem, hogy mindannyiukat csak azon óhaj vezette s vezeti, hogy mentül többet használhasson a — hazának.³

¹ Ily kitüntetett egyén X. új földesúr is, ki nem régen a y-i casinóban Magyarországnak a Tisza-kormány alatt tett nagy haladását vitatván, azt monda, hogy ma már milyen *könnyen* lehet mindent szerezni. Persze *könnyen*, — veté közbe egy vén kurucz — még a mi őszünk *karddal* szerzé a nemességet, maga meg már — *tollal*, még pedig kortestollal!

² Némely vidéken a nép «liberiás»-nak nevezte!

³ Kérem a szedőt és correctort, figyeljenek, nehogy e szóban a «z» helyett «s» szedessék.

Természetes tehát, hogy ily választás «szabad»-nak nem tekinthető, valamint az is, hogy ily eljárás mellett egy kissé könnyebb alkotmányos érzésű s előnyét kizsákmányoló kormányt a választásoknál megbuktatni lehetetlen; de az is természetes, hogy ily módon a kormány csakis oly egyéneket juttat a parlamentbe, kiknek ragaszkodásában föltétlenül bízik s kiknek egynél több okuk van a kormányhoz föltétlenül ragaszkodni.¹

De a fentebbieken kívül nagy befolyással bírt a választásokra azon körülmény is, hogy a küzdőterre lépett ellenzéki pártok egyikének sincs oly programja, mely hódítana, új elemeket nyerne, nagyobb tömegeket vonzaná, általában minden magyar embernek szívében visszhangra találna s pártkülönbség nélkül legalább egyes pontokban lelkesítene.

Tisza mindjárt kormányraléptekor a maga részére lefoglalta a «szabadelvű» jelszót s ezzel a negyvenes évek dicső küzdelmének traditiójában élő középnemességet, melynek befolyása még ma is tagadhatatlan s a honoratiorokat, a szabadelvűségnek eddig legtöbb hasznát vett s pénzénél fogva befolyásos zsidó vallású polgárokat megnyerte, s miután a jelszó divatos volt s hangzatos is, nagyon kényel-

¹ Találóaan fejezte ki e különös viszonyt egyik ellenzéki képviselő. Ugyanis midőn a hírhedt póthitelek tárgyalattak, X. képviselő, ki arról híres, hogy kormánypártisága daczára mindig zsémbel, de szavaz, a teremből kijövet azt monda: Ez már mégis disznóság! — Sőt ellenkezőleg, veté közbe egy ellenzéki képviselő, ez csak a kölcsönös bizalom kifolyása: Ti föltétlen *bíztok* a kormányban, hogy mindent jól tesz, a kormány pedig még föltétlenebbül *bízik* bennetek, hogy ti minden tettét jónak találjátok!

mesen elérték alatta azok is, kik szeretnek a hatalom napfényében sütkérezni, valamint azok, kik mindig a húsos fazekak körül ólálkodnak! Ilyenek pedig nagyon sokan vannak a mai demokratikus és felvagyonosodott Magyarországon! Aztán van még egy bizonyos osztály, mely mindig a hatalommal tart. Ezek együtt teszik zömét a mostani, s — a honoratior és középnemesség kivételével — a mindenkori kormánypártnak!

Tetézte a bajt azon körülmény, hogy az egyedül kormányképes mérsékelt ellenzéket elvi ellentét, leszámítva a határozatlan alakban javasolt megyei tisztviselői kinevezést, a föltételesen kívánt külön vámterületet s némi hadseregi változtatást — alig választja él a kormánypárttól s nagy részben csak abban különbözik, hogy a szabadelvűségben még túllicitalja Tiszát! Erre pedig már épen semmi szüksége sincs mai napság Magyarországnak, s miután positiv programmja, beszámítva a személyes ellenzékeskedést, kevés megnyerőt nyújt, daczára a nagy tehetségű, de már részben lejárt s hitelt vesztett egyéneknek, annál kevésbbé hódíthat, mert most már egyedüli pártvezére, gróf Apponyi ifjúságával menthető párt- és elvváltoztatása folytán, ragyogó tehetsége daczára sem talál a *szabadelvűeknél* is *szabadelvűbb* új követőket, annál inkább, mert némely nemzetiségi vidéken kifejtett agitatori működése folytán egyes nemzetiségekben oly óhajoknak adott tápot, melyet sem ő, sem semmiféle magyar kormány ki nem elégíthet. Hogy ez így van, bizonyítja azon tény is, hogy az új választásnál egyedül e párt szenvedett, még pedig súlyos veszteséget!

Az 1848-ki és függetlenségi párt okvetlen mé-

lyen gyökerezik a magyar nép szívében, melyet úgy Kossuth Lajos nagy neve, mint a nemzetnek a mohácsi vész utáni története, valamint egynémely köröknek rendszeresen folytatott tapintatlansága, mindig ápol; — de részint azon körülmény, hogy a múlt fájó emléke mindig jobban elmosódik, részint azon tudat, hogy a párt merev magatartása nem képes az őszinte békére fogékony s törekvő nemzetet kielégíteni, s végre, hogy sok, a mindennapi életbe nagyon is bevágó kérdésben igen radikális s megvalósított követeléseik eddig is sokkal több kárt mint hasznot okoztak s már kebelében is több árnyalat létezik, szintén nem alkalmas arra, hogy nagyobb s különösen a vegyesebb népességű vidékeken hódítson, habár a szerencsétlen Janszky-affaire emlékének hatása alatt nyert is egy pár új mandátumot.

A többi pártokról, illetve töredékekről nem szólok s ez csakis javukra válik!

A fentebb elmondottak mind közrehatottak abban, hogy a kormánypárt újra többségre jusson; — de hogy ily nagy többségre jusson, azt egyedül csak azon fentebb vázolt működésének köszönheti, melv minden «szabad» választást előre lehetetlenné tesz!

Akármilyen is a többség, akárhogy jött is az létre, az most már megvan, a parlamenti rendszer szerint *uralkodni* fog s így azzal számolnunk kell.

Számolni higgadtan, de kérlelhetetlen következetességgel, s hogy ezt megtehessek, ismernünk kell

a tényezőket, azok értékét; vizsgáljuk a múltat s ebből vonjunk tanulságot a jövőre.

Midőn Deák Ferencz 1867-ben a közjogi kiegyezést létrehozta, a monarchia dualistikus szervezetét keresztülvitte s a két állam közti paritást törvénybe iktatta, Magyarországon egy nagy és tekintélyes párt volt, mely azt nemcsak keveselte, de el sem fogadta, hanem folytatta a közjogi harcot pozitív a Deák-párttal s negatív a dynastiával. S e párt vezére Tisza Kálmán volt.

Hogy mily elkeseredetten folyt e harc a két párt közt, arra mindnyájan emlékszünk s tudjuk, hogy a Deák-párt helyzete hasonló volt egy ostromlott város védőihez, mely egyik kezében karddal védte a falakat, másikkal pedig az azon ütött réseket javította.

Nem én, de a történelem mondja már, hogy míg egy részről a közjogi harc miatt az akkori kormány a belügyekben sem működhetett nagyobb szabásúlag, sőt épen mindenféle kétes értékű szövetségesei miatt sok olyast is kénytelen volt tenni, a mit különben mint az államra hátrányosat, soha sem tett volt, például a nemzetiségi törvény; addig másrészt úgy a legmagasabb körököt, mint a lajthántúli kormányt aggodalomba ejté, s így nemcsak további engedményekre nem voltak rábirhatók, de kitént azon igyekezet is, hogy a már akkor átengedett egynémely ügyekben is a Bécsben székelő közös kormány részére minél több befolyás biztosítsák s a parlament ellenőrzése alól egynémely intézmény, melyet mint az összbirodalom biztosítékát tekintettek, —kivétessék.

Így jött létre az eddig is annyi bajt és vizályt okozott k. k. Armee-Inspectorat.

S a Deák-kormány e közjogi harc mezéjén győzedelmesen megállotta helyét, a belső szervezésben is pótolni igyekezett a kirívó hiányokat. Nem mindig jól és a nemzet geniusának megfelelőleg ugyan, mert az ellenzék sokszor túlságokba s elhamarkodott intézkedésekbe hajtotta, de úgy, hogy az ország beibékéje megóvatott, az állam adminisztrációja fennakadás nélkül működött s úgy az anyagi, mint a szellemi téren bizonyos haladás volt észlelhető.

Azonban a Deák-kormány is, mint aféle új gazda, nem vetett számot a körülményekkel, nem vizsgálta erejét s e mellett úgy pártja, mint az ellenzéktől sarkalva, rövid idő alatt kívánta kipótolni mindazt, mit a nemzet részint maga hibája, részint mások bűnéből évtizedek, sőt évszázadokon keresztül mulasztott.

S a pénztárnok, kire később a cassa kulcsa bízott, nagy volt a pénz kiadásában, de valódi szatócs annak megszerzésében. Úgy tett, mint a gazda, kinek elhanyagolt, de sokat érő gazdasága van s a beruházásokra szükséges pénzt uzsorásoktól, rövid lejáratú váltókra szedi föl.

A váltó hamar lejár s fizetni kell, kivált ha a hitelezőnek érdekében is áll az *adóst megszorítani*.

A bécsi krach után nem sokára kitört a Deák-párt krachja is, s miután Tisza Kálmán nagy taktikai tehetségével belátta, hogy pártállása már sokáig úgy sem tartható, mert hívei kezdtek elpártolni s hogy hatalomszomja eddigi útján csillapítást nem nyer, felhasználta a kedvező időpontot, «lyukas mogyorónak» declarálta 8 év óta elkeseredetten folytatott közjogi harcát, fájó szívvel lemondott a közjogi ellenzékeskedésről s mert «*a haza minden előtt*»,

elfogadta a közjogi alapot és kiegyezést, készen nyilatkozott megmenteni a hont a pénzügyi bukás örvényéből s így elfoglalni a sokáig sanda szemmel nézett bársonyszékeket, melyeket a deákpárti kormány legyőzés s minden keserűség nélkül önként s teljes lemondással átengedett.¹

S most nézzük, mire vállalkozott Tisza, midőn a kormányt átvette, s mit várt tőle a nemzet?

Mindazt a belügyi reformot, melynek elmulasztásáért eddig a deákpárti kormányokat ócsárolta s vádolta s programja azon részének megvalósítását, mely a közjogi kiegyezés megbontása nélkül, sőt annak alapján elérhető s kivihető volt.

Így várta, hogy a dynastia és nemzet közt létrejött kibékülést tovább fejleszti, s ő Felségét, mint magyar királyt arra bírja, hogy a magyar ki-

¹ Azon emlékezetes nap után, mélyen Tisza Kálmán honmentő beszédét tartotta, a kormány báró Wenkheim Bélát kérte fel, hogy Ő Felségének jelentést tegyen. Ő Felségét, ki nagyon nyomott hangulatban volt, nagyon meglepte Wenkheim feltűnő vidámsága, s miután előadását végig hallgatta, izgatottan kérdezte Wenkheimtől: Vajon Tisza kész-e minden kikötés nélkül a kormányba lépni? Wenkheim, kiről köztudomású, hogy Ő Felségének teljes bizalmát bírta s hogy bizonyos fesztelenség meg volt neki engedve s ő ezt gyakran az adomázásig felhasználta, csak ennyit válaszolt: Tisza ugyan elfoglalta a várat, de fegyvereit lábunkhoz rakta. Különben is az éhes ember nem szokta fűjni az ételt!

Majd ő Felsége Tisza addigi konok ellenzékeskedését vetvén fel, Wenkheim csak azt jegyzé meg, hogy a vakbuzgó szent Pál apostol is a keresztény-üldöző Saulból lett.

— Igen, de református! — fakadt ki végre a király.

— Apja is híres kálvinista volt s még híresebb administrator lett belőle. Különben Felséged most már koroná-

rályi méltóságot régi fényű budai udvartartással helyreállítja;

hogy a külpolitikában odahat, hogy a német birodalommal őszintén szövetkezve, minden oly átalakulás vagy válság, mely a kettős államra előbbutóbb végzetessé lehet s azt egy élet-halál harcba sodorhatja, meggátoltassék vagy lehető legtovábbra s nekünk kedvező időpontra elhalasztassék, s hogy előnyös kereskedelmi szerződések által országunk, mint nyers termelő állam, kivitele biztosíttassék;

hogy az 1867. évi kiegyezés minden pontjában végrehajttassák, s az annak ellenére a közös ügyek közé becsempészett ügyek a magyar országgyűlés hatáskörébe visszaadassanak, ellenben a közös ügyek, mint valóban közösek tekintessenek s úgy a diplomacia, mint a hadseregre vonatkozólag a dualistikus viszony a paritás: alapján kitüntetessék, s ezek valóban közös intézmények gyanánt kezeltessenek;

hogy a lajthántúli tartományokkal a vámszövet-

zött magyar király, — folytatá. mosolyogva Wenkheim — s így most már megmondhatom, hogy az a híres makacs kálvinista nyakizom *üvegből* van. Kemény és merev, de ha egyszer megtörik, sohasem forr az többé össze s az egész test oly hajlékony lesz, mintha csont sem volna benne.

— Igen, de a pártja, — veté ellen Ő Felsége.

— Valóságos *steep*le chase-ben rohan az a húsos fazekak után.

Ő Felsége látszólag megnyugodott, odaállt Wenkheim elé, megfogta kezét s azt mondta: — Jó, de ígérje meg, hogy elfogadja az elnökséget s *féken* tartja.

— Igen, Felséges Uram, — szólt nevetve Wenkheim, — de már öreg legény vagyok s így csak addig, míg Felséged meggyőződik róla, hogy mily könnyen meg hagyja magát — *vakarni*.

ség oly módon szabályoztassék, hogy abban Magyarország mint nyerstermelő s iparfogyasztó állam méltányos érdekei megóvassanak, s ha ez nem sikerül, a külön vámterület felállítassék; a kölcsönös egyetértéssel elintézendő ügyek lehetőleg kevesbítessenek; azon intézmények és társulatok, melyek működésüket a két szövetséges állam területére kiterjesztették, de Bécsben székelnek s az ottani érdekek javára működnek, felosztassanak;

hogy az osztrák tartományok belpolitikájában az irányunkban mindenha ellenséges indulatú s a föderalismusra törő szláv irány felülkerekedése, — a kiegyezési törvény s a dualismus fentartása érdekében — meggátoltassék; s végre

hogy megzavart pénzügyeinket reális s az adózó nép erejét kímélő pénzügyi politika által helyreállítja, a külön magyar bankot felállítja, a valutát rendezi, hogy közigazgatásunkat a kegyelettel őrzött múlt hagyományain az önkormányzat alapján, de sajátos viszonyaink miatt kinevezett tisztviselőkkel rendezi, az igazságszolgáltatás nagy reformját népünk műveltsége s erkölcsi állapotának megfelelőleg befejezi; ipar, kereskedelem, de különösen nemzetünk főfoglalkozási és jövedelmi ágát, a földművelést felvirágoztatja, az ezzel szoros összefüggésben lévő vízszabályozást s közlekedést államsegély és lelkiismeretes szakértő felügyelet mellett rendezi, a tanítás és népnevelés ügyét akképen szabályozza, hogy a nép értelmi fejlődésével együtt annak erkölcsi és vallási érzülete is gyarapodjék s egyúttal a nemzeti-ségi súrlódásoknak olykép vettessék vége, hogy a magyar faj és nyelv suprematiája s önként általános elismerésben részesüljön s végre, hogy a hon-

védségi intézményt olyképp fejleszti, hogy az ne csak a reá váró feladatoknak megfeleljen, de idővel — a kiegyezés értelmébeni magyar hadsereg magvát s alapját képezze. S ezeket mind úgy hajtsa végre, hogy a magyar nemzeti érzület tiszteletben tartassék, a történelmi fejlődés megóvassék s a nélkül, hogy kétes értékű külföldi intézmények vakon s az ország kárára recipiáltassanak.

Nem kevés az, a mit a nemzet Tiszától várt, de méltán várhatta azt attól, ki az általa folyton ostromolt, a kezdet nehézségével küzdő, gyakorlott, megbízható egyénnel nem rendelkező s úgy szólván egy pusztaszigetre kitett s tabularasát átvett kormánytól rövid hét év alatt követelte; várhatta annál több joggal, mert a kiegyezésbeni hit napról-napra jobban megszilárdult, ellenei lassacskán visszaszorítanak, Európában teljes béke uralgott s a mi fő, az európai piacon éveken át pénzűbőség volt

Tizenkét éve múlt, hogy Tisza a kormányt átvette! Nagy idő egy hátramaradt nemzet, de még nagyobb egy kormányférfi életében! Több mint elég arra, hogy egy teremtő szellem jót, hasznost, nagyot és állandót alkothasson.

Most már tehát nézzük: miként felelt meg Tisza a reá vonatkozó, általa önként magára vállalt s nem tagadjuk, nagy s egy valódi államférfiúi a méltó feladatnak. Vegyük elő a főkönyvet, hasonlítsuk össze a «Tartozik» s «Követel» rovatokat s aztán készítsük el a bilanczot!

Hogy azonban igazságosak lehessünk, tekintetbe kell vennünk az európai viszonyokat

Az elfajult lovagkort megölte a puszkapor s az általa újabb erőre kapott polgári szellem s az ez utóbbi által egy századdal később feltalált könyvnyomtatás a szellemi ismereteket világiakra is kiterjesztvén, megszülte a reformatiót, az ennek folytán támadt vallási harczok megingatták az egyház és állam tekintélyét, szárnyat adtak a szabad véleménynek s a bölcsészek kora a sülyedő vallási érzelem romjain megszülte a forradalmat.

A francia forradalom jelszava; szabadság, egyenlőség, testvériség, már közel egy százada hódító útra kelt, s 1848 óta Európa nagy részében többé-kevésbé uralomra is jutott, kivéve a testvériséget, melytől ma távolabb állunk, mint valaha.

Nézzük tehát, hogy a mai culturállam jogalapját képező s üdvözítő jelszók alatt mennyire haladtunk.

Az egész művelt világot mai nap egy kérdés tartja rettegésben s ez a *socialismus*.

A gőz- és villanyossággal dolgozó ipar és kereskedelem fészke, a *gyárak* milliókra menő leginkább fiatal, erős, szenvedélyes s kevésbé művelt, napról-napra élő, saját családi tűzhelylyel nem bíró, s legnagyobb részt a családi boldogságot épen nem ismerő munkásai, — a szabadság corollariuma: a szabadsajtó, társulási s gyülekezeti joggal visszaélve, a vallási s erkölcsi alapot nélkülözve, a jogérzet teljes hiányával s az állami lét egyik alapeszméjének, a tulajdonnak megtagadásával s az államférfiak rövidlátása vagy liberális álarczczal takart bűnös könyvelmősége által támogatva, illetve nem akadályozva, odáig vitték üzelmeiket, hogy ma már nyílt harczot

üzentek a társadalom túlnyomó nagyobb részének, a vagyon és értelmiségnek; — s hogy a nyílt és általános harc kitörése, ha addig erélyes és célszerű eszközökkel meg nem gátoltatik, nem messze van, azt tudja mindenki, ki a szociális kérdés fejlődését, vagy legalább a hírlapokat figyelemmel kíséri.

Nem szólok a commune harczeitől, de az újabb időben Amerikában s Angliában történt munkás tüntetések, a belgiumi nagymérvű strikok, a francia anarchista-mozgalmak, az orosz nihilista bűntények, az ausztriai munkás gyújtogatások és rablások, sőt részben a mi antiszemita tüntetéseink nem mások, mint a most már az egész világot átölelő szövetkezetnek szárnypróbálgatásai s a socialista haderő részleges próbamozgósításai.

Reszket a világ, mert a társadalom, az állam alapja van megtámadva, fenyegetve. Vallás, erkölcs, törvény, rend, család és vagyon veszélyben forog. A szabadságból szabadosság lett s az egyenlőség a vagyoni kérdésben is napi rendre hozatott s kezdődik a vagyontalanok előnye s uralma a vagyonosok fölött.

A szabadság, egyenlőség és testvériségre alapított Amerika összes jelszavainak megtagadásával a mostani munkásainak concurrentiát csináló chinaikat hosszú évekre eltiltja a bevándorlástól; s a más nemzetbeli vagyontalan kivándorlókat sem hagyja kikötni, otthoni zajongó munkásait tömegekben itéli el, sőt az *eszméket tetté* tenni akarókat csoportosan végezteti ki s az Európában szabadon izgatott *Most*, socialista vezért, évekre biztos helyre teszi; de már az érzékenységre hajló vén Európa kisasszony Fránziaországban szükségtelen állammunkákkal, a korona gyémántjaiból nyert egyenes államsegélyvel s poli-

tikai s társadalmi téren tett s az állam felforgatására vezető engedményekkel; Németország a munkaadók és állam erszényére nyugdíjjal; Belgium a tettleges osztozkodás, helyesebben a szabad rablás és pusztítás időleges kénytelen tűrésével tartja őket úgy a hogy tétlenségben s igyekszik megnyugtatni őket. De mind hiába, mert a vért szagolt tigris húsvágy, s a vérszemre kapott tömeg, ereje tudatában s ellenei gyámoltalanságában bizva, még rakonczátlanabb követelésekkel lép fel, s a mit kap, azt csak foglalónak, vagy részfizetésnek tekinti, s nem is más, mint időleges kiegyenlítése, elnapolása a crisisnek, s a mellett, hogy igazságtalan teherrel sújtja az állam munka- és békeszerető polgárait, kiváltságot ad a henye és részeges tömegnek, megtámadja az egyenlőség elvét, mert a földművelő, a napszáma után élő s általában az igazán segélyre szoruló proletariátust egészen figyelmen kívül hagyja, azzal nem gondol, s hogy végre nem a *kenyér*, hanem a «szesz» kérdése az egész: azzal tisztában van ma már mindenki, ki a munkáskérdést csak kissé mélyebben tanulmányozta.

Mint említettük, e *rákfene* fészke az ipar, még pedig a gyáripár s más nagy vállalatok s így Magyarország, mint kiválóan földművelő ország azt, Budapest kivételével, csak híréből ismeri, de hogy az antiszemita mozgalmak, mint az itteni viszonyok közt egyedül létrehozható socialista szagú tünemény, ezzel édes testvér s végeredményében ugyan egy célra vezet: azt senki kétségbe nem vonhatja.

A másik nagy fontosságú, Európa összes államaira nézve nagy horderejű, de Magyarországra jóformán életkérdés: a keleti kérdés s az ezzel vadházasságban élő panslavismus!

A nagy emberek, ha hibát csinálnak, nagyot csinálnak, s mert minden politikai hiba megboszulja magát, a nagy hibák következményei rendszeren egy vagy más irányban végzetesek szoktak lenni.

A keleti kérdés nagy horderejét, fontosságát emeli, sőt úgyszólván kiválóan veszélyessé a nyugaton elkövetett politikai hibák teszik.

A diadalmas Németország, részint az első Napóleon alatti megaláztatás keserű emléke, részint a jövő iránti aggodalom súlya alatt, a helyett, hogy a legyőzött, földig alázott Franciaországgal méltányosan s nagylelkűen bánt volna, azt, ha nem is örökre, de nagy időre — legalább addig, míg a német birodalom megszilárdul, — ártalmatlanná akarta tenni, s erre elégnék tartotta, ha két tartományát, mely valaha a német birodalomhoz tartozott, de azóta testestül, lelkestül francia lett s mindkét államra stratégiai fontossággal bír, elveszi, s az anyagilag úgy is tönkre tett, megbénított, összes hadi szereitől megfosztott, az anarchia körmei közt lihegő, s a különféle monarchikus pártok féltékenysége miatt consolidatióra teljesen alkalmatlannak vélt államot 5 milliárd hadisarczczal — addig képzelhetetlen öszszeggel — sújtja s annak szerinte hosszú, nagyon hosszú évekre terjedő kifizetéséig a német helyőrséget Parisban hagyja.

Németország hibáját tehát tetézte a csalódás Franciaország életképességében. Azt hitte, hogy ha e képzelhetetlen sarczot évtizedek multán lefizeti is,

akkor annyira ki lesz merülve, hogy mindenéből kifosztott s egészen lefegyverzett hadseregét további két-három évtized alatt sem lesz képes fölszerelni.

Mint az eredmény mutatja, a *hibát* nyomon követte a *csalódás!* Hisz ha Bismarck ezt csak sejtette volna is, akkor horrend követelései mellett sem mulasztotta volna el kikötni azt is, hogy védelmi vonalát ki ne építhesse s egy bizonyos számnál nagyobb hadsereget ne tarthasson.

Most már késő minden. Az iránt tisztában van mindenki, hogy e két nemzet közti ellentét kiegyenlíthetetlen.

Tetőzte a hibát az, hogy Németország annak hitében, hogy Franciaország legalább egy félszázadra tönkretétellett, otthon különféle experimenta-tiókkal egyre-másra vétkezett saját maga ellen. Fel-idézte a culturharcot, meghagyta nőni a socialismust s most egyoldalú vámpolitikája az agrár érdekek védelmében megfojtja, azaz csak fojtogatja nagy jelentőségű s az agrár szempontoknál bizonyosan fontosabb tekintet alá eső iparát, melytől elvonja a kivített s rá eresztí a henye munkások élősdi seregét, s hogy a birodalom consolidációja csak lassan halad.

Talán nem csalódom, ha azt mondom, hogy a legnagyobb hibát azzal követték el a német állam-férfiaik, hogy a boszútól lihegő Franciaország teljes helyreállta előtt, nemcsak nem jöttek tisztába Orosz-orzággal, — melynek őstermészetét ők is épen úgy, mint Ausztria saját kárára figyelmen kívül hagytak, — mint a németiség természetes, hatalmas *jövő* ellené-vel, s az egész Európában eddig egyetlen meg-töretlen szárazföldi katonai nagyhatalommal, de sőt hagyták, hogy ez Törökországot, — minden orosz-

ellenes államnak természetes s akkor még nagyon is tekintélyes szövetségesét — tönkre tegye, s visszatartották Ausztria-Magyarországot attól, hogy a kedvező alkalmat felhasználva, csapdába jutott örök ellenével egyszer-mindenkorra leszámoljon s végre, egy angol, osztrák-magyar és olasz coallitiótól való féltükben, melyhez Franciaország okvetlenül csatlakozik, — mindezek koronájául segítettek megfosztani Oroszországot a háború gyümölcsétől s így maguk kergették Franciaország karjai közé.

Igaz, hogy később Bismarck minden eshetőségre gondoskodott! Szövetségre lépett Ausztria-Magyarország és Olaszországgal, melyhez Oroszország ellen szövetség nélkül is csatlakozik Anglia, de ha újabb időben a német államférfiak férfiatlan esengését tekintjük, melylyel Oroszország kegyeiért Franciaországgal versenyez, nem kímélve sokszor szövetséges társa méltányos érdekeit s érzékenységet, — akkor azt kell hinnünk, hogy Németország vezérférfiai még sem zárták be hibáik, — súlyos s végzetessé válható hibáik — lánczolatát! ...

II.

A jubilaem után.

Tisza többsége oly nagy, oly ragaszkodó és mindenre kész, hogy ha vannak életre való *új* (mert a régít már mind megvalósította) eszméi, akkor azok' életbeléptetése csak idő, még pedig ha ő akarja, rövid idő kérdése; s hogy ilyenek vannak (s fájdalom sok van) azt a kormánypárti lapok ujjongásai tanúsítják!

Nézzük tehát, hogy várhatjuk-e, remélhetjük-e, vagy legalább valószínű-e, hogy a mire 12 év előtt vállalkozott, az újabb öt évi mandátum tartama alatt — teljesíti?

A jövőmondás régen megszűnt tényező lenni a politikában s helyét az okszerű következtetés foglalta el. Ezen az alapon kísérlem meg én is bebizonyítani azt, a mi nekem meggyőződésem, hogy: *nem!*

Midőn 12 év előtt Tisza Kálmán nagylelkűen az általa tagadhatatlan pénzügyi bajokba sodort — mert működése folytán az alkotmányos állapot állandóságába vetett hit, különösen a pénzpiacson megingott, — ország megmentésére vállalkozott, az korántsem volt oly veszélyben, mint most, midőn már 12 év óta gyógyítgatja.

Az 1867-ben megkötött közjogi kiegyezés még egész terjedelmében fennállott, annak még életbe

nem léptetett része is érintetlen volt. Azok, kik megakarták ingatni, úgy a Hohenwarth-kormány, mint egy-két katonai képzelt nagyság, egymásután letúnt a cselekvés színpadáról. A szlávság a dualismus tiszteletben tartására utasított s a centralisatio hívei megadták magukat, vagy legalább visszavonultak. Európában köröskörül mély béke volt. A keleti kérdés füstölgött ugyan, de Törökország, még mint ép katonai nagyhatalom, fennállott s a mi Tiszának jó ürügy volt a haza megmentésére vállalkozni, nem volt más: mint hogy Kerkápoly mondva csinált fináncz-genieje s közmondatossá vált finom előkelő modora, párosulva az ellenzéknek a kiegyezés ellen folytatott merev s makacs harczával, — elriasztotta a pénzembereket Magyarországról, azt a hitet ébresztvén fel bennük, hogy oly ország, melynek finánczminisztere, mint kikiáltott fináncz-genie annyit ért a fináncz-tudományhoz s melynek egy tekintélyes része még az ország jogalapját is tagadja: okvetlenül előbb-utóbb megbukik!

A Deák-párt inkább a fölötti örömeben, hogy Végre a veszélyessé válhatott közjogi harcz megszűnik, mint az elkövetett hibák helyrehozhatatlanságának érzetében, bírt annyi hazafisággal, hogy örömet átengedje a tért annak, kitől nagyhangú szavai után méltán hihette, hogy benne az ország csakugyan megtalálta — megmentőjét!

Az ország legnagyobb része tagadhatatlan örömmel üdvözölte s megnyugvással vette a fusió hírét s én magam is, ki még csak rövid idővel előbb mint *kapkodó, határozatlan, uralomra törő, de nagy elhatárolásokra nem képes* egyént jellemeztem Tiszát,— őszintén csatlakoztam az újonnan «liberális»-nak ke-

resztelt párthoz, mert azt hittem, hogy az ország megmenekülvén a balközép-pártnak épen nem válogatós támadásaitól s e nagy s tekintélyes párt lelépven a közjogi oppositio teréről, az egész ország a komoly s minden mellétekintet mellőzésével alkotó munkaterére lép, rendszeres működésével mielőbb pótolja a hiányokat s az ország akkoriban még megtöretlen anyagi ereje s adóképessége kíméletes felhasználásával rendezi a pénzügyeket.

Fájdalom! csakhamar beláttam, hogy csalódtam; csakhamar meggyőződtem arról, hogy Tisza nem az a megmentő, milyennek feltétlen bámulói hitték vagy legalább állíták, hanem csak az, a minék a fentebbiek szerint én jellemeztem.

Csalódvá láttam, hogy neki sincs nagyszabású programja, még kevésbé nagy eszméi, s hogy a pénzügyi politikából csak annyit tud, hogy: *ha nincs pénz, hát szerezni kell!* Még pedig úgy, a hogy legkönnyebben *lehet*.

S mi könnyebb neme a pénzszerzésnek az államfinancziában, mint az adóemelés, vagy újabb adóknak behozatala?

S Tisza nem is késett Széli Kálmánnal egyesülve e kipróbált módot igénybe venni. Hamarjában meghozattak az adótörvények, melyeknek kíméletlensége eredményezett is annyit, hogy a deficit jó részben leszállott, habár másrésről a törvényhozás tekintélyét s erkölcsi erejét megingatta azon, egyidejűleg űzött sanda-mészáros politika, hogy az országgyűlés a kormány által dupíroztatott, más mondatott a törvényben, mint a mi valóban czéloztatott, mint ezt többek közt a hírhedt pótatót életbe léptető kormányrendelet megmutatta, s ekkor lett

parlamentaris azon magyarnak és hazafiasnak épen nem mondható szellem is, mely következményeiben már-már végzetessé vált, hogy mindegy akárkinek kezébe kerül is a magyar föld, csak az adót — fizesse!

De ezen kíméletlen adópolitika haszna is eltűnt, midőn a «honmentő» Tisza valósítani kezdte azon politikáját, melyet a rustikus, de tagadhatatlan nagy tehetségű s kétségbevonhatatlan hazafiségű Németh Bérezi egyik önfelelt pillanatában, a mily imparlamentárisan, de ép oly találóan jellemzett s daczára Tisza minden tiltakozásának bementünk Boszniába, vagyis közreműködésével átvettük konczunkat, melyet az általunk megindított keleti kérdésben Oroszország, az azóta nyilvánosságra került egyesség szerint a berlini congressus jóváhagyásával, nekünk nagylelkűen átengedett. Nyilvánvaló tehát, hogy Tisza a külügyekben épen az ellenkezőjét tette annak, mit Magyarország érdeke követel, tette ezt egy oly állammal kötött szövetséggel, mint Oroszország, s a nélkül, hogy a pactumnak szabatos pontjai lettek volna, s hogy az *egyesség* megtartásáért más garancia lenne, mint Oroszországnak világszerte ismert *loyalitása s szerződési hűsége!*

Nem leszünk tehát igaztalanok, ha kimondjuk, hogy Tisza a mai állapotokért ép úgy felelős, mint Kálnoky, kinek firmája alatt üzetett az udvari párt hagyományos orosz-barát politikája, mert Tisza a kiegyezés értelmében szintén tényező a külpolitikában. Váljon tudta-e milyen zsákutczába vitték s mégis ment, csakhogy beleegyezésének megtagadásával itthon félbe ne kelljen hagynia honmentő nagy munkáját, vagy nem látta a veszélyt, mely

ebből előbb-utóbb Magyarországra származik, azt én eldönteni nem tudom.

Ha azonban Tiszának a diplomatiában nem volt szerencséje, úgy talán a közösügyi politika terén aratta azon sikereket, melyek őt a feltétlen további bizalom igénylésére jogosítják. Úgy talán az a politika volt az országnak hasznára, mely az ő tudta és beleegyezésével az örökös tartományokban inau guráltatott.

Lássuk tehát ezt a politikát, mely reánk nézve annál is fontosabb, mert a mi a Lajthán túl történik, következményeiben visszahat mi reánk is.

Midőn Tisza Magyarország kormányát átvette, az örökös tartományokban az Auersperg-ministerium, tehát dualistikus alapon álló, de némi részben a régi centralistikus politikával saturált, volt a kormányon, mely ha néha-néha sejtetni engedte is azon vágyát, hogy a dualistikus kormányforma némi megszorítását szeretné, de tetteiben mindenkor a kiegyezés alapján állt, s centralistikus hajlamai, ártatlan vágyakozásai annál kevésbé voltak veszélyesek ránk nézve, mert Ausztria Németországból kiszorítatván, többé az örökös tartományok nem bírtak azon hatalmas háttéddel, mely előbbi támadásait oly veszélyesekké tette, és sem parlamentjében, sem sajtójában a pártjához tartozó elemek nem intéztek oly leplezetlen támadásokat ellenünk, mint a Tisza beleegyezésével azóta létesült Taafe-kormány alatt történt s folyton történik.

Azt vethetik ez ellen, hogy nincs jogunk az örökös tartományok belügyeibe beavatkozni. Igaz, de midőn minden jel oda mutat, hogy a mi oda át történik, az a dualismus megdöntésére s a föde-

ralismusra vezet, akkor talán mégis ideje volna megkérdezni Tiszát, hogy meddig terjed hát Taafe gróf megbízása, s midőn a szlávok éppen nem csinálnak titkot orosz rokonszenvéből, s az ennek folytán elérkezni vélt végcéljokból, midőn nyíltan kikelnek a, fájdalom, nem létező magyar túlsúly vagy szerintök hegemonia ellen, midőn a cseh államjogot a magyarnak nem mellé, de fölé helyezik s midőn a szláv üszköt hozzánk nemcsak áthányják, de nyilvánosan áthozzák, s midőn végre a kiegyezés, a dualismus egyik alapföltétele, az örökös tartományokban a német hegemonia vagy helyesebben a németek vezérszerepe így megdöntetik, akkor talán nagyon is okadatolt volna e következményeiben reánk nézve nagyon is végzetessé válható politika ellen végre valahára kimondani a Quosque tandem! Annál inkább, mert ha túl megszűnt a német elem irányadó lenni, akkor azt sem tudjuk, hogy jövőre kire kelljen támaszkodnunk, különösen akkor, midőn látjuk, hogy e politika nyomása alatt mindig nagyobb tért nyer azon osztrák német elem, mely nyíltan a Németországhoz való csatlakozást írta zászlójára, s így a túlsó fél szétmálása e politika további következetes folytatása mellett csak idő, még pedig nem is hosszú idő kérdése.

Vagy talán Csehország orosz sympathiáját oszszuk mi is, vagy várjuk míg Lengyelország a Habsburgok jogara alatt helyre áll s a dualistikus államformában mellettünk helyét, az osztrák rész helyett, elfoglalja?

E kérdésekre talán megfelel az idő, de ha politikánk ily úton halad, akkor nagyon is kétes, hogy szükséges lesz-e évek múlva a dualismus? ...

De keressük Tisza vívmányait oly téren, hol törvényszerű, direct befolyása vagy jobban mondva jogos beavatkozása van s a hol a szentesített törvény erős alapján állva, nemzetünk sok régi sérelmeit orvosolhatná, s az egyenes és határozott törvény uralmát biztosíthatná.

Nézzük a közös ügyeket.

Tulajdonképeni közös ügyet csakis a külügy és a közös hadsereg képez. Egy közös pénzügy csak úgy csempésztetett be, s hogy ennek most már administratív, s így valódi kormányzati teendője is akadt, az Tisza érdeme. Ő segített Boszniát megszerezni s egyezett bele, hogy ezt az új *kettős* Kronlandot a közös pénzügyminister úr kormányozza!

A külügy kérdésével hamar tisztában leszünk, egyrészt azért, mert a mint láttuk: belső érdemleges részébe Tiszának vagy nem sokat hagytak beleszólni vagy ő maga is helyeselte azokat, külső alakjával pedig, mint a következők mutatja, nem sokat törődik.

A külügyek formai vezetésében Tisza kormánya alatt külsőleg nem történt változás, mert az Ausztria-Magyarország dualistikus elnevezés már előtte meg volt, a «császár» pedig, mint e *kettős* állam uralkodója maradt a nélkül, hogy a magyar királyi méltóság akár a zászlókon, akár a pecsétéken máig is ki volna tüntetve vagy a czímben következetesen felsorolva, vagy végre a hivatalokban személyzetileg és helyes pártatlan érdek-képviseléssel, kitüntetve.

Az általuk képviselt birodalom osztrák-magyar ugyan, de a képviselet még máig is csupán osztrák.¹

¹ Ezt a viszonyt nagyon találólag jellemezte nekem egyszer egy francia diplomata; kinek e *kettős* minőséget

Hogy azután ez a képviselet sem a közös ügyekben, sem a kiválólag magyar ügyekben a magyar állam, a magyar alattvalók ügyeivel és érdekeivel nem sokat törődik, azt úgy a diplomatai, mint a kereskedelmi ügyekben sajnosán tapasztaljuk, s ma-holnap meg fogjuk érni azt, hogy míg az állami életünkre döntő befolyással bíró állami alakulások jövőnket veszélyeztetik, addig a külforgalomban valóságos contumatiára, sőt teljes kizárásra leszünk kárhozthatva, s visszatér azon régi idő, midőn: zsírjában fulad meg a magyar!

Nincs-e jogunk feljajdulni, midőn azt látjuk, hogy a velünk szoros szövetségben lévő Németország egészen kiszorít piacairól. Persze az osztrák diplomata ezt fel sem veszi, mert az iparilag előhaladt Németországba osztrák iparczikkeket nem vihet ki, annak pedig még örül, hogy ez elzárkózás folytán iparczikkeket onnan sem hozhatnak be; azon sem búsul, hogy az általunk önállóságra segített Románia elzárkózik előttünk, mert míg az államok újabb vámpolitikája elzárja Magyarország előtt piacait, ez kénytelen úgy a kivitelben, mint a behozatalban egyedül Ausztriára szorulni, onnan venni drágán, a mire szüksége van s ott adni el úgy, a hogy veszik, a mit itthon fel nem használhat.

Nem is oly rossz politika, mint a minőnek látszik, osztrák szempontból.

Nem vagyunk a diplomata titkaiba beavatva, magyaráztam. — Aha, értem, monda nevetve. Az osztrák császár úgy van a magyar királylyal, mint az a világfi, kinek gazdag, de vén felesége van, — ha valahová megy, rendesen otthon hagyja!

de egyet-mást laikus eszünkkel is felérni vélünk, azt azonban, hogy Montenegró, ez a kis liliputi állam, annyi borsot törhet orrunk alá, s oly perfidiával bánhasson velünk, annyi kellemetlenséget s költséget okozhasson s mégis mi egyre-másra ajándékkal és kitüntetéssel halmozzuk el, azt egyáltalában nem értjük. Talán Milinkovics úr, a zajczári hős, érti!

Ha már a külügyek vezetése, mint közös ügy ellen nagy a panaszunk, mennyivel nagyobb e panasz a második közös ügy, a hadsereg kérdésében.

Mióta a kiegyezés létrejött, sehol több és alaposabb panasz nem volt, mint a katonai ügyekben, sehonnan vakmerőbb támadások közjogunk s a kiegyezés s dualismus ellen nem történtek, mint katonai részről, a monarchia egyetlen hatalmi tényezője sem ignorálja következetesebben s vakmerőbben, mint a katonaság s az alkotmányos befolyás sehol kevésbé nem érvényesült, mint ezen a téren!

Nem hozzuk fel azt, hogy a kiegyezési törvény értelmében a magyar hadsereg, mint egy egész és önálló létezik s csak kiegészítő egyik része a hadseregnek, nem említjük ezt fel azért, mert ellenfeleink iránt is igazságos kívánván lenni, olyant neki fel nem róhatunk, mit ő nem talált, ámbár nem vétünk a történeti igazság ellen, ha kimondjuk, hogy azért, mert a Deák-párti kormányok alatt mindjárt kezdetben a hadsereg kérdésében a dualistikus formának megfelelő több s mélyre hatóbb változás nem történt, egyenesen Tisza akkori ellenzékeskedését okolhatjuk, melynek hatása alatt ugyanis döntő körökben nem voltak hajlandók tovább menni, magyar

részről pedig akkoriban nem mertek határozott követeléssel fellépni.

De hogy ma, a kiegyezés után húsz évvel egy lépéssel sem vagyunk tovább, sőt ma határozottan rosszabbul állunk, azt gondolom, Tisza Kálmán nagy befolyásának határozottan felróhatjuk s akár úgy áll, hogy nem gondolt az alkotmányellenes áramlat megszüntetésére, akár úgy, hogy nem bírt vele, mindenképpen nehezet nyom abban a serpenyőben, melyben mi Tisza vívmányait, mulasztásait mérlegeljük.

Igaz, hogy midőn Tisza kormányra lépett, már az egész hadsereg át volt adva az alkotmány keretébe nem illő, azon kívül, sőt, fájdalom, a tapasztalás szerint azon *felül* álló k. k. Armeé-Inspectorat befolyásának, melynek élén a hazánk és alkotmányunk ellen régi elfogultságában élő s a despotikus formákhoz ragaszkodó Albrecht főherczeg áll.

Akkor, midőn kinevezése, illetve az egész k. k. Armeé-Inspectorat szervezése a magyar kormány tudta nélkül megtörtént, minden magyar ember nagy aggodalommal nézett e hivatal felé, annál inkább, mert azt is tudták, hogy Albrecht főherczeg befolyása ő Felségénél mérvadó.

S hogy ez az aggodalom nem volt alaptalan, azt az azóta történtek igazolják.

A k. k. Armeé-Inspectorat jelen alakjában törvénytelen s célja nem más, mint mellőzése a hadügyek felelős vezetésének. A közös hadügyminiszerium, melynek idelent rossz emlékű k. k. betűje közé még Tisza Kálmán nagy befolyásának sem sikerült mai napig a szelídítő «u» betűt közészúrni, a delegatiók kevés s napról-napra hanyatlóbb hatású ellenőrzése alatt áll ugyan, de hát e magas s külön-

ben nagy hatalmú ministerium tulajdonképen nem más, mint egy nagyon is alárendelt végrehajtási közeg. Megengedtetvén neki, hogy a k. k. Armeel-Inspectorat által előírt módon az újonczozás, ellátás, felszerelés, nyugdíjazás, elhelyezés s más több ily nagyfontosságú administratív ügyekben eljárhasson s a civil hatóságokkal levelezhessen; de a főbb dolgokban való intézkedés s mindaz, a mi a hadsereg szellemére, «hagyományos szellemére» befolyással lehet s van, az már megközelíthetlen, az alkotmányon kívül, sőt felülálló Inspectorat körébe tartozik, ez még az országgyűlésnek, sőt a delegációnak is «ne bántsod virág», ezért a hadsereg ma sem k. u. k., hanem csakis k. k., mert arról, hogy tulajdonképen dualismus is van, s hogy ez a hadsereg osztrák-magyar, semmi *hivatalos* tudomása nincs!

Igen, a hadsereg ma is csupán osztrák, s az osztrák császár, de nem egyúttal a magyar király hadserege is, mint ezt legjobban bizonyítja az, hogy a nemzeti szín zászlókat nemcsak nem használják, de nem is tűrik, hanem az *osztrák vörös-fehér* szín a fekete-sárga mellett mindenütt ott van s így ma több joggal lehet énekelni, mint 1848-ban, hogy «In deinem Lager ist Oesterreich».

Nem örömet szólunk ezen ügyről, de kénytelenek vagyunk vele, minthogy bizonyítani akarjuk, miszerint a kiegyezés nemcsak nincs végrehajtva, de sőt e téren inkább hátramegyünk!

Nem szól belőlünk a régi sérelem visszhangja, hisz ha valaki, épen mi óhajtjuk, hogy az egyetértés teljes legyen, de ha azt látjuk, hogy az általunk

minden pontjában túlságos lelkiismeretességgel végrehajtott egység a némely helyen következetesen ignoráltatik, kénytelenek vagyunk vele annál inkább, mert talán egyetlen téren sincs annyi panaszra okunk, mint itt, kivált mióta Tisza Kálmán vezeti az ország ügyeit.

Jól tudjuk azt, hogy a Deák-párti kormányok alatt is volt elég jelenség, mely arra mutatott, hogy a hadsereg az alkotmányt magára kötelezőnek nem tartja s az egész «komédiát» csak átmeneti állapotnak tartja, de hát ez, ha nem is menthető, de az alkotmányos állapotok újdonsága miatt megmagyarázható volt; s az is igaz, hogy a kik ezen érzelmeiknek akkor nyílt kifejezést adtak, mint például Grivicsics, csakhamar letűntek a nyilvánosság színpadáról, s a Deák-kormány mindig teljes elégtételt kapott, nem annyira talán magáért, mint inkább azért, hogy vele szemben egy nagy párt állt, mely a kiegyezést, különösen a hadsereg kérdésében nem fogadta el!

De hogy állunk ma?

Én sem tartozom azok közé, kik, mint Tisza nem régen egy interpellációra találóan megjegyezte, minden kis dologból nagyot csinálnak s Andrássyval szólva: verebekre ágyúval lövöldöznek; én sem teszem egyesek ténye miatt az egészet felelőssé, de ha ily tények mindig sűrűbben ismétlődnek, s ha ezt mindig magasabb állású egyének teszik, s ha már rendreutasítás helyett inkább előléptetésben részesülnek s olyanok veszik pártfogásukba, kiknek a hadsereg *szellemére* döntő befolyásuk van, akkor lehetetlen megnyugvással hallgatnunk.

S hogy ily jelenségek gyakran fordulnak elő, sokkal több, mint a mi nyilvánosságra kerül, azt

tudja és tudhatja mindenki, kivált ha meggondolja, hogy a szigorú katonai fegyelem az ily dolgok továbbadóját a kérlelhetetlen elcsapatás, sőt elzárás veszélyének teszi ki.

De a mi köztudomásra jut, az is elég, hogy aggodalommal töltsön el bennünket, s számon kérjük a 12 év óta lefelé mindenható, felfelé pedig talán az épen ily ügyekbeni lanyhasága miatt kegyelt miniszerelnököt, hogy hát tulajdonképen van-e neki befolyása s mi, arra a hadseregre, a mely annyiban a mienk is, hogy saját vérünk s veritékünkkel hizlaljuk?

Tudom, hogy a kormánypárt mily nagyra van azon legfelsőbb kéziratban, melyet Tisza a Janszky-ügyben a törvényhatóságok és népgyűlések segítségével Geszten kidaczolt s melyet ő Felsége, fejedelemhez illő nagylelkűséggel, a már veszélyessé válható izgalom lecsillapítására kiadott; királyi szóval bizonyítván azon addig senki által sem hitt körülményt, hogy a sértő előléptetés s a megdöbbenő nyugdíjazás a közszolgálat érdekében történt. De hát mi történt azokkal, kik ő Felségét e kényszerhelyzetbe hozták? Ok is megkapták a magukét. A szerajevói toast legmagasabb kéziratban sanctionáltatott.

Nehezünkre esik e dolgot bolygatni, de egyszer mégis foglalkozni kell vele, annál inkább, mert a reakció épen a «hagyományos katonai szellemre» támaszkodva mindig jobban felüti fejét s már nyílt támadást intéz a dualismus ellen, olyan helyen, hol annak competens helye van, mint például gr. Thun a Reichsrath felsőházában, s mert e szellemre támaszkodva harczol ellenünk a horvát elszakadási párt, azért hevül a «császár» hű s Jelasich babérajaira vágyó

gróf Draskovics, ennek készít ünnepélyes fogadtatást a *zágrábi* birodalom hű képviselője s ennek szolgálatában szövetkezik Ramberg katonai parancsnok Stroszmayer és Draskovicscsal a magyar királynak hű s Magyarország területi épségét védő bán ellen.

Mintha csak a 48-diki eseményeket látnánk, vagy mintha nálunk is kétféle szellem volna, hivatalos és nem hivatalos, mint Oroszországban!

Nem bolygatjuk tovább a személyi ügyeket, nem kérdezzük: mi lett Seeman, Lendl s a többiből, nem kérdezzük: miért túri Tisza, hogy b. Ramberg tovább is Zágrábban maradjon s elleneinkkel nyíltan szövetkezve, megbénítani igyekezzék a bán hazafiás s már is üdvös gyümölcsöket termő működését; de azt talán mégis megkívánhatnánk a mindenható és kegyelt miniszterelnök úrtól, hogy a magunk megerőltetésével fentartott katonai intézetekben gyermekeink felvétele elé minden kigondolható akadályok ne gördítenek s ha felvétetnek, nemzetiségük megtagadására ne kényszerítenek, nekik anyanyelvük használata *legalább* magán társalgás közben el ne tiltassék, hogy tankönyveikben a történelmi igazságot megtagadó s őseiket becstelenítő rágalomokra ne taníttassanak, hogy a tiszti karban a magyar tisztek magyar beszéde, magyar színházba járása el ne tiltassék, illetve nekik bűnül s előmenetelükre hátrányul ne tekintessék, hogy a katonai felszerelésekben a magyar ipar ne csak pro forma pár százezer forinttal részesíttessék, hogy a tiszti vizsgák magyar nyelven is letehetőek legyenek, hogy a magyarok nemzetiességük miatt bántalmak s üldözéseknek kitéve ne legyenek, hogy *legalább* a magyar ezredek a magyar

hatósággal magyarul levelezzenek, hogy az úgynevezett közös hadügyministeriumból a magyar okmányok és kérvények vissza ne utasíttassanak, hogy a katonák a magyar törvények tiszteletben tartására utasíttassanak s hogy végre egy fegyvergyár, már csak óvatosságból itt is állíttassék fel, s így millióinkból mi is visszaszerezhessünk valamit!

Sokat mondhatnánk még, de nem akarunk épen e kényes kérdésben még tovább reclinálni, mert nem akarjuk épen e kényes időben, midőn az egyetértésre oly nagy szükség van, azt bár jogosan *részünkről is* megingatni. Ha már túrtünk 20 évig, túrunk még egy kicsit tovább is, bár félünk, hogy egy győzedelmes hadjárat után¹ még erősebb lesz a «hagyományos szellem», s hogy az «*első és legelőkelőbb*»nek megtett katonai osztály¹ akkor az *egyedüli* irányadó lesz.

Mi nem akarjuk, hogy a katonaság politizáljon, de azt még kevésbé, hogy *osztrák politikát* csináljon. Meggyőződésére befolyást nem gyakorolhatunk, de azt épen a katonai fegyelem érdekében megkívánhatjuk, hogy a katona — hallgasson!

Pedig a politika, az osztrák politika nagyon is

¹ Midőn ő Fensége a koronaherczeg, Rudolf, — mert talán az egység kedvéért újabban magyarul is így írja magát, — fenti toastját Bruckban mondotta, sokat beszéltek róla s meglehetősen megkritizálták. Végre felállt egy öreg pap s azt mondja: Nekünk ahhoz a toasthoz semmi közünk, ő fensége azt nem mint magyar királyfi mondotta, mert annak tudnia kell, hogy a magyar közjog szerint *első* osztály a papság, *legelőkelőbb* a nemesség, s hogy nekünk nem császáruk, de királyunk van!

lábra kapott a hadseregben s legtöbbször toastokban nyilvánul. Így, midőn a magyar nemzet a bekövetkezett s most már végzetessé lenni készülő veszedelem sejtelmével a török birodalom szétrombolása ellen tiltakozó szavát felemelte, Kassáról az orosz császár éltetésével válaszoltak; midőn a Janszky-affaire miatt az egész ország egy jaj-kiáltásban tört ki, Szerajevóban a régi osztrák hagyományos katonai szellemet éltették! ...

De ha már itt nem tett s mint mondják semmit sem tehetett Tisza, tette-e ott, a hol a *katonai* szellem nem állott útjában!

Tudva van, hogy a katonai nyugdíj-budget ma már eddig képzelhetetlen magasságot ért el. Azt mondják ugyan erre, hogy még sem oly nagy, mint Németországé, de azt feledik, hogy Németországnak Franciaországgal két évig élet-halál harcza volt, s hogy e harcz nyugdíjasai, eltekintve attól, hogy a hadsereg is sokkal nagyobb, mint a mienk, teszik a nyugdíjasok több mint egy harmadát. Azonban a mi nyugdíjasaink közt már csak nagyon kevés a harczban lett rokkant, legnagyobb részét, kicsinyes személyes boszú, asszonyi cselszövény¹ s számtalan más *szolgálaton* és *egészségen* kívül álló okok kergettek éltök delén vagy pályájuk kezdetén sokszor még egy egész nagy jövőjű élet tönkretételével s az

¹ Hogy mily furcsa indokokból nyugdíjazzák sokszor a legjobb s egészséges tiszteteket, arról a katonaság körében sok érdekes esetet tudnak mondani. Én is tudok egyet többek közt, hol a hadsereg egyik igen jeles tábornokát azért nyugalmazták, mert *neje* a hadtestparancsnok úr egynémely szolgálaton kívüli tetteére *megjegyzést* tett! ...

államérdeknek tekinteten kívül hagyásával pensióba. Felszólalt-e ezen igazságtalan, önkényes pensionálások ellen, vagy ő maga is abban a nézetben van, hogy helyet kell csinálni a fiatalságnak! ...

Érvény esi tette-e befolyását arra, hogy hajóhadunk, melynek sem jelenben nincs semmi fontosabb feladata, sem jövőben nincs, s külügyi politikánk mellett nem is lehet célja s mely nem egyéb, mint tengeri nagyhatalmi játék, ne üljön lidércznyomásként úgysis megnyomorított pénzügyünkre s évenként ne vessünk milliókat a szó szoros értelmében a tengerbe.

Olaszország ellen győztünk ugyan egykor tengeren és szárazon, de azt is meg kell gondolni, hogy Olaszország akkor még nem volt szervezve, s így sem a lissai, sem a custozzai győzelem, nem olyan, hogy abból a jövőre következtetést vonhatnánk.

Vagy ha a diplomatia és közösnek mondott, de maga magát csak osztráknak tartó hadsereg ügyében Tisza befolyásának vagy legalább működésének semmi nyomára sem találunk, van még nekünk, hála Tiszának, más közös ügyünk is, hol szintén alkotmányos befolyása van a magyar miniszerelnöknek.

Így van közös pénzügyminiszeriumunk, van közös «Kronlandunk» s annak közös igazgatása, közös bankunk stb.

A közös pénzügyminiszerium a kiegyezés után nem volt más, mint a közös pénztár kezelősége, de megtették miniszeriumnak, hogy legalább egygyel *több* közös legyen s azzal parádézhassanak. Azonban csak igaz az, hogy a kinek az isten hivatalt adott, annak ész is ad hozzá, s az így kapott hivatal és ész aztán együtt megvalósították azon tapasztalást,

hogy a hivatal rendesen tud magának teendőt szerezni, nehogy *feleslegesnek* lássék.

Tisza biztosítása daczára, hogy nem foglalunk, hogy a török birodalom integritását tiszteletben tartjuk és tartatjuk, azonnal bevonultunk Boszniába s azt elfoglaltuk nem ugyan örökre, hanem valódi osztrák őszinteséggel csak ideiglenesen s zálogba. Azzal a reservatio mentálissal, hogy azért azt, legalább önként, soha sem adjuk vissza.

S ezt a zálogot aztán úgy kezeljük, mint a hajdani földzálogot szokás, vagy mint egynémely szabad építéssel járó bérleményt kezelnek: mennél többet igyekszünk beépíteni, hogy aztán annál kevesebb lehetősége legyen kiváltani.

Természetes az is, hogy kedvesebb egy megterő bárány, mint ezer igaz juh, s így a bosnyákok igazán úgy kormányoztatnak, hogy ha van egy garas ára eszök, nem is kívánkoznak sehová addig, míg sorsuk úgy tart, mint most — szoktatóul.

Valóban minden más osztrák-magyar alattvaló megirigyelheti a bosnyák alattvaló sorsát Közigazgatása, igazságszolgáltatása mintaszerű, útai jók, dohánya, bár trafik, de kitűnő és olcsó, adóexecutióinak híre sincs, ha valakinek bárminemű apró bajocskája van, b. Appel kormányzó úr ő excellentiájától kezdve le a legutolsó díjnokig karon fogva siet vele hivatalról-hivatalra, hogy ügye azonnal elintéztessék stb. Még a hivatalnoknak is sokkal jobba van dolga, mint a többi nem *közös*, hanem csak *közönséges* hivatalnoknak, mert a fizetések úgy vannak megállapítva, hogy több mint dupláját teszi ki a hasonrangú más s nem bosnyák hivatalnoknak. Íme tehát, mégis van valami, a minek nem tőrös a háta!

S Kállay úr nagyra van vele, hogy ma-holnap a bosnyák budget nem szorul a közös támogatásra. Köszönjük szépen! Elhiszszük neki, hogy miután már száz és száz milliót rajok költöttünk, nem kívánják tőlünk, hogy még ezután is mi fizessük disznópásztoraikat; állítólag most már ott minden rendben van, még a «szállítási» ügyek is. Azonban kötve hiszünk a komának, mert úgy tapasztaltuk, hogy mihelyt elfogy az apró pénzük, azonnal átrándulnak Montenegróba, hol az általunk kitarított kedves szomszéd tyúkkal, kalácscsal tartja őket, csakhogy raboljanak neki egy pár bosnyák kecskét s a hatalmas szomszédot egy kissé háborgassák addig: míg a daliás vladika és családja egy kis *elismerésben* nem részesül, azért, hogy a menekülteket *féken tartja*, s még a szökevényeket *házfölépítés, gazdaságberendezés, adómentességgel* vissza nem csalják.

Hanem hát minden sanda politikának meg van a maga rosz oldala. Nem akarták Boszniát nyíltan, örökre elvenni, s most, midőn már annyit beruháztunk, midőn valódi *minta-ország*gá tettük, nagy költséggel útépitéseket eszközöltünk, telepítéseket, melyekből gróf Szapáry úr megtanulhatta volna, hogy kell állandóan telepíteni; akkor előáll az orosz, s azt mondja, hogy már elég volt. «Hands off».

Talán éppen mert ideiglenesnek akarják Boszniát tekintetni, azért nem lett még ennek államjogi hovatartozósága s közjogi természete meghatározva, de bármint van is, mindenesetre nagy mulasztás, hogy Bosznia tekintetében végleges intézkedés, vagy egyezés legalább a törökkel nem történt s így előáll azon a történelemben páratlan eset, hogy a bosnyák

a török szultán jogos alattvalója, de az osztrák császárnak tartozik — hűséggel.

Talán azt válaszolhatja erre valaki, hogy minden dologért, a mi történik, nem lehet Tiszát felelőssé tenni, mert bár ő felelős, de hatalmát a parlament, illetve a delegatiók ellenőrzése mellett gyakorolja. Igaz, de a parlamentet, illetve nagyságát Tisza állítja össze; mint fentebb kimutattuk, a szabad választás meghíúsításával ő választja, s abba az ő beleegyezésével más, mint az, ki neki föltétlen híve vagy mindent tőle vár, be nem jön. S ha már a parlamenti pártját így megválogatja, az még természetesebb s köztudomású is, hogy a delegatióba csakis kipróbált hívét választja be. Ha a kormánypárt, mint egy új Wallensteinnak, föltétlen híve, s mint gúnyosan elnevezik, mameluk-tábor, úgy a delegáció már valóságos válogatott testőrhad. Vakon engedelmeskedik.

Ily ellenőrzés sokkal rosszabb, mintha semmi ellenőrzés sem volna, mert ez esetben nem lehetne másokkal, az *ellenőrzéssel takaródn*.

S ugyan ez a delegáció mert-e még valaha valami fontosabb ügyben a közös kormánynak frontot csinálni, vagy a kormány egyes s érdekeinkkel ellenkező tényét szorosabb bírálat alá venni? Soha. De hogy is tehetné, midőn még a lehetősége is elvétellett azzal, hogy az ellenzéknek jó formán csak pro forma adnak benne helyet s mindezeknek koronájául Tisza saját testvérét, a kipróbált Tisza Lajost állítja élére.¹

¹ Tisza elnöksége alatt történt egyszer, hogy a delegáció egynémely tagja azt hitte, hogy Kálnokynak tesz

De ha a közös kormányval nem bírt s kisebb jelentőségű ügyekért, mint mondják, nem akarta a *közjogi vizályt* újra felidézni, sőt a kiegyezést veszélyeztetni, vajon azon ügyekben, melyeket az örökös tartományokkal egyetértésben s egyenlően kell elintéznünk, volt-e valaha sikere föllépésének? A szesz-és czukoradó, a vámviisszatérítések, a vámszövetség megújítása végetti tárgyalások nem mind azt tanúsítják-e, hogy Tisza készakarva kerül minden nagyobb véleménykülönbséget, nehogy kénytelen legyen esetleg a kabinetkérdést felállítani. Mert vannak emberek, s ezek közt aránylag legtöbb a kormányférfi, kik azt hiszik, hogy ők *pótolhatatlanok* s ebben a jó hiszemben *kisebb ügyekben* nem tartják érdemesnek az országot egy pótolhatatlan *veszteségnek* kitenni. Valamint az is átka a kormányférfiaknak, hogy egy rosszul alkalmazott engedékenység, későbbi következetes kitartást lehetlenné tesz, s hogy végre egy oly egyén, ki bizonyos elvek elhagyásával, makacs ellenzékeskedése felhagyásával jut kormányra, fölfelé mindig feszélyezve van, nehogy kitegye magát a meg nem érdemelt — gyanúsításnak.

S hány ügy van még, melynek megoldásában határozottan hátrányban vagyunk Ausztriával szemben. Itt van mindjártba bankegyesség! Mi feladtuk saját bankalapítási jogunkat, a bank felosztása, illetve

jó szolgálatot, ha bizonyos ügyeket szőnyegre hoz. Tisza I. erről nem lévén szokás szerint értesülve, nem tudta, mit tegyen. Idegesen ide-oda nézegetett, mintha valakit keresne. Ugyan kit keres? — tudakold aggodalommal egyik híve. Bizonyosan Weiner Maxit (Tiszának egy szegedi bizalmas embere), válaszolt egy malitiosus ellenzéki, — hogy megkérdezze véleményét.

közössé tétele fejében A föltételek nem egészen kedvezők ugyan ránk nézve, de hát megnyugodnánk benne, ha ez őszintén s egészen keresztülvitetnék, így annak, hogy a földbirtokos bankkölcönt kapjon váltóra, ma is, midőn elvileg már engedélyezve van, legyőzhetetlen akadályokat tesznek elébe; a dotatio, az igaz, nem mindig merítették ki, mert egyes bankfiókoknál chikanirozzák az escomptosokat, illetve váltóelfogadókat. S miben lett e bank magyar is? Abban, hogy üzletkörét Magyarországra ma jobban kiterjeszti, mint azelőtt. Hisz ezt jól felfogott saját érdekében teszi. De a szellem, az ügykezelés egészen német, hivatalnokai nagy részben németek, sőt egyes vidéki helyen valóságos magyarfalók!

Csaknem így vagyunk az osztrák-magyar államvaspálya-társasággal, bár tagadhatatlan, hogy mióta Hieronymi áll a magyar vonalok élén, azóta a társulat hivatalnokainak német része ellen is nagyon kevés lehet a panasz, de maga az ügykezelés még mindig német. A közös ügyekben a német rész úgy tesz velünk, mint az egyszeri ember, hogy: a mi az enyém, az nem a tied, s a mi a tied, az az enyém is. Mit szemmel láthatólag is jellemez a társaság azon eljárása, hogy míg az osztrák vonalok kocsijain s fölszerelésein csak St. E. G. van, addig a magyar vonalokon az A. V. T. mellett mindenütt ott szerénykedik, habár kisebb formában is, az St. E. G.

Tisza Kálmán újabb közösügyi működéséről a művészi és írói közös érdemjel megalakításáról nem szólok, mert nem kétlem, hogy Tisza az országgyűlésen pártja helyeslése mellett kimutatja, hogy ez is a magyar állam függetlensége érdekében történt.

Mielőtt tovább mennénk, szükségesnek tartom megmagyarázni, hogy úgy eddig, mint ezután is, miért teszem épen Tiszát mindenért felelőssé, holott alkotmányunk s a parlamentaris kormányforma elvei szerint a törvényekért az országgyűlést, a szakminis-
terium tetteiért pedig ezek vezetőit illeti a felelősség.

in magam részéről mindenek előtt kijelentem, hogy Tiszát, mint *magánembert* úgy példás családi élete, mint kétségbevonhatlan hazafisága, tántoríthatatlan buzgó vallásossága, józan élete, mintaszerű s rendezett vagyoni viszonyai s sok más dicséretes tulajdonsága miatt tisztelem s parlamenti nagysága, pártvezéri eszélye, erélye s pártszervező s összetartó képessége előtt hódolattal hajlok meg.

Államférfiúi szervező képességét azonban tagadom.

Tagadom ezt tizenkét évi kormányának eredményére támaszkodva.

S hogy úgy a törtétekért, mint a mulasztot-
takért egyedül őt teszem felelőssé, annak okai a következők:

Általánosan elismert tény, hogy Tisza Kálmán a közigazgatásnak minden ágát úgy szervezte, vagy úgy átalakította, hogy abban más nem történhetik, mint a mit ő akar;

Tjogy ennek folytán pártját a képviselőházban úgy állította össze, miszerint az, mint egy fegyelmezett katonai csapat, commander a szavaz, s ezért neveltetik is aztán pártja által találólag generálisnak;

*hogy minister társait tetszése szerint választja s bocsátja el, s ebben neki sem legmagasabb helyen, sem pártjában soha, kivéve az első fusionalis minis-
teriumot, akadály nem tétetett; és senkit akarata „ellen rá nem kényszerítettek;*

hogy ministertársai Tisza beavatkozását szakügyeikbe is folyton túrték s akarata ellen soha semmi sem történt, de szerinte minden, s hogy Tisza ezen hatalmát velők szemben még a személyi ügyekben is kihasználta;

hogy az országgyűlés minden oly javaslatát, melyhez föltétlenül ragaszkodott, mindig készségesen megszavazta;

hogy ő Felseje feltétlen bizalmával rendelkezik;

hogy mint miniszterelnök a parlamenti gyakorlat szerint nemcsak solidaritást vállal, de úgyszólván a vezér felelősségét viseli társai működéséért;

mert végre saját pártja is úgy állítja őt elő, mint a kinek érdeme minden, a mi kormányzata alatt történt, sőt ha jól emlékszem, a felelősséget mindenért, a mi történt, ő maga több ízben is elvállalta.

Ezekre támaszkodva nem vagyunk tehát sem igazságtalanok, de sőt méltánytalanok sem azért, ha mindenért, a mi véleményünk s meggyőződésünk szerint nem jól történt, vagy egyáltalában nem történt, egyedül őt teszszük felelőssé s teszszük ezt sine ira et studio.

Láttuk Tiszát a közös, nemkülönben a közmegegyezéssel elintézendő s az ezzel összefüggő ügyekben, s ha oly hosszú időre terjedő, önkényes s korlátlan uralma alatt ezekben semmi vívmányt, vagy legalább haladást nem képes felmutatni, — sőt határozottan állíthatjuk, hogy az eddig tárgyalt ügyekben inkább tért veszítettünk s jogcsorbitást szenvedtünk, —

nézzük azon ügyeket, melyeket tisztán saját belügyeinknek tartunk, hova soha senki bele nem szólt, s nem szólhatott, hol tehát, miután mindenre kész nagy többséggel rendelkezik, az történt, a mit ő akart.

Keressük tehát itt a sikert s talán nyitjára akadunk azon nagy *bizalomnak*, melyet a választók legnagyobb része irányába tanúsított. Talán az itthon történetek igazolják e bizalmat s bizonyítják az általa követett rendszer helyességét; az általa végzett nagy alkotások bátorítják a további kormányon maradásra, s remélni engedik, hogy mindazt, a mit 12 év alatt el nem végzett, vagy mint a tapasztalás mutatja, rosszul végzett, az újabb 5 év alatt fogja az ország meglegedésére elvégezni.

A fentebb elmondottak után tiltakozom az ellen, hogy elfogultsággal vádoltassam Tisza iránt, ha a szakministeriumokban történetekért őt teszem felelőssé. E felelősség nem zárja ki azon gyatrának mondható szakminister erkölcsi felelősségét sem, ki szakjában Tisza beavatkozását tűrte s látva a hibát, mely elkövették, mégis helyén maradt.

Nézzük tehát őt mindenek előtt is azon ministeriumokban, melyeknek vezetését magának fentartotta.

Mint ministerelnök ő képviseli a kormányt úgy fel-, mint lefelé, kint és bent, s minthogy mint ilyennek repraesentationalis kötelezettségei is vannak, az országgyűlés természetbeni lakás mellett 12,000 frt pótlékkal toldja meg 20,000 frt fizetését, mi azzal együtt, hogy egy szakministeriumot is vezet, 44,000 frtra rúg. Nem nagy összeg, de mindenesetre elég arra, hogy necsak tisztességesen megélhessen belőle, de egy kicsit repraesentálhasson is.

S mit tesz e tekintetben? Semmit, vagy majd annyit, mint a semmi. Adja az augusztus 18-iki (ő Felsege születés napja) ebédeket, s ezzel a szereplése be van fejezve, akárcsak Geszten lagnék. Hogy ez így van, azt legbensőbb emberei is elismerik, pártja titokban eleget is zúgolódik ellene, sőt a lapok is már nem egy ízben szemére hányták.¹

Pedig volna elég alkalmá gyakorolni, de hát Ő jó példával akar előmenni a takarékoskodásban. Itatás és etetéssel (saját költségén) még saját pártját sem akarja megvesztegetni, még a híres jubilaum alkalmából sem; — már pedig ha ezt nem teszi, hogy kívánhatni azt tőle, hogy az országba csődített külföldi vízszakértőket, a kiállítás alkalmából itt időzött tekintélyes idegeneket, a Budavár ostrománál résztvett idegen hősök idecsődített utódait, az osztrák delegatiót vagy ministereket, nálunk időzött francziákat, a világsajtó gyakran megforduló képviselőit stb. megvendégelje.

Gróf Andrássá nagy úr s gazdag, Bittó hiú és Szlávy gyermektelen volt, ők tehát teheték, de Tisza mindezeknek ellenkezője, tehát neki — spórolni kell. Nem tartozom azok közé, kik a túlságos vendégeskedés barátai, még kevésbé kívánom azt, hogy valaki a maga megerőltetésével költekezzen, de azt már restellem, ha a magyar miniszerelnököt rosszul alkalmazott takarékoszággal vádolják vagy gúnyolják, s hogy a magyar miniszerelnök odáig vigye a ma-

¹ Midőn a múlt évben a nagy hiteláthágásról volt szó, akkor ez a bonmot járta: No, de csak Tisza nem hágtá át az előirányzatot, dicsekedék egyik híve. — Nem bizony, válasszolt egy ellenzéki, sőt ő még a Tafelgeld-et is megtakarította.

gyar vendégszeretetet, mint egy bizonyos nagy nemzet egyes részéről mondják, hogy az általa élvezett vendégszeretetet vagy kiválóbb vendégei iránt tartozó figyelmet azzal viszonzozza, illetve tanúsítja, hogy annak jó vendéglőt ajánl, vagy ha túlzásba esik vagy valami nagyon ünnepélyes alkalom van, jubilaum stb. maga is odamegy — ebédelni!

Pedig hát a pohár, mint ezt a miniszterelnök úr a választásokból is tudhatná, nem rossz út az emberek szívéhez, s a fesztelen ebéd utáni együttlé néha jobb és alkalmasabb, még komoly dolgok megbeszélésére is, mint a kimért, hideg s udvarias hivatalos látogatás.

A sajtóosztály szintén az elnökség köréhez tartozik. Feladata volna a külföldet a mi viszonyainkkal megismertetni, tájékoztatni, a kormány és törvényhozás szándékolt intézkedését megvilágítani s annak — különösen pénzügyekben — a külföldet megnyerni, a lábra kapott téves véleményeket, vagy roszakarató ráfogásokat helyreigazítani, megczáfolni s végre a belföldi nemzetiségi sajtó káros s izgató befolyását ellensúlyozni.

S mi történik e téren? Majdnem semmi.

A külföldi nevezetesebb lapok, — kivéve a «Times»-t, mely saját maga tart nálunk honfitársaink, s így viszonyaink ismerői közül rendes fizetéssel ellátott levelezőt, — ma is annyit írnak rólunk, s körülbelől oly tájékozottsággal, mint a Tahiti szigetekről, s a hol meg sokat írnak rólunk, abban aztán igazán nincs köszönet, mint például a német lapok nagy részében, mely még ma is «szász testvéreink» jajkiáltásától visszhangzik, s a «Schulverein» buzgó ügynökei.

De Tisza úr a külföldi skriblerekkel nem törő-

dik, bánja is ő, akármit írnak azok rólunk. Van neki itthon elég lapja, mely dicsőségét s az ország virágzását zengi, itt van neki a «Pester Lloyd», mely azt az ezt egyik pólustól a másikig visszahangozza. S minek is törődnek? Nagy és hatalmas nemzet vagyunk, érdekeink ellen semmi sem történhetik s így a mások jó akarata vagy véleménye — bliktri.

Pedig mi, kik a sajtó hatalmát ismerjük s a tisztességes sajtó működését tiszteljük, abban a szerény véleményben vagyunk, hogy ha a külföldi ember, még a legelfogultabb heidelbergi professor is, saját megszokott lapjában olvasná: hogy a szászok a *szent egyenlőség* nevében, régi, középkori s közjogi privilégiumokért, mint például Németországban a Hansa városok siránkoznak, hogy államot akarnak az államban, hogy Shilock-ként egy font élő húst akarnak kimetszeni testünkől, hogy ez a nép nemcsak maga nincs elnyomva, de sőt még abban sincs gátolva, hogy ő a vele lakó s egyenjogú más németségűeket az *autonómia* terén el ne nyomhassa, hogy e fajnak *minden egyes arra való fia* jól dotált s egész a legmagasabb hivatalokig terjedő fokozatban elhelyezve van, s nagyon sokszor onnan jajgat elnyomatásról; ha párhuzamba állítanák sorsukat a keleti tartományok németjei, Posen lengyeléi, Elszász-Lotharingia francziáiéval stb., akkor mindjárt másként vélekednének felőlünk.

Azonban vannak kivételek s így ha egy «ártatlan zsidó» véletlenül börtönbe kerül, vagy valami efféle világra szóló s saját *német* lapjaink által kikürtölt esemény történik, azon esetben nagyon is sokat teszünk, nehogy a világ *barbároknak* tartson.

Az az egy pár cikk, a mit néhány jóakarónk

vagy az írói körben felvilágosított idegen levelező a maga jószántából ír, vagy a sajtó-iroda nagy kinnal s Tisza-dicsőítéstől csorgó ízzel megereszt, vagy Futaki úr lapjából átvesz, épen elég nekünk. Hisz Tisza is azt tartja, hogy az a legjobb asszony, a kiről legkevesebbet beszélnek.

Hanem aztán itthon! Itthon még a «Kutyabagosi közvélemény», «Szilas-balhási közérdek», «Ökörmezei Híradó» stb. nagytekintélyű lapok is hemzsegnek a sajtó-iroda, vagy annak külső dolgozó társai nagyszabású cikkeiktől, bebizonyítván mindenkinek, hogy így van jól minden, a hogy van, hogy nem is lehetne jobban s meg is okolják megczáfolatatlanul, hogy még pedig azért: *mert Tisza Kálmán csinálta.*

Mert Allah *nagy*, de még *nagyobb* Mohamed, az ő prófétája.

A nemzetiségi izgatás ellensúlyozására alig történik valami s a mi tétetik, az a célnak nem felel meg, mert azon vidéki lapok, melyek ily helyeken a kormány támogatásában részesülnek, legtöbbször szép csendesesen zsebre teszik a «*segítséget*» s *kényelmesen hallgatnak*, nehogy elveszítsék — előfizetőiket, vagy sokszor egy követ fújnak elleneinkkel. Ki tartja őket számon?

Még annyi jót sem mondhatunk a fordító-osztályról, melynek működése, meghiszem hogy akaratlanul, a nemzeti agitációt táplálja. így minek nevezzem azt, hogy többek közt csak egy példát idézzek, midőn például a törvények és rendeletek román fordításában a szolgabíró és főszolgabíró következetesen «pretor» és «protopraetor»-nak nevezetik, hogy maga a nyelv olyan, melyet egyetlen pa-

raszt román sem ért meg, hanem csak a bukaresti akadémia, s hogy úgy román, valamint a más fordításokban is a hivatalok és hivatalnokok a mindenféle nemzetiség között megszokott *vármegye, főispán, viceispán, fő- és alszplgabiró* stb. helyett oly elnevezésekkel illetetnek, melynek *jelentőségét* csak a fordító-osztály tudja, vagy néha a szövegből lehet kiolvasni. Pedig mint a tapasztalás mutatja, a hivatalok, hivatalnokok s az ezzel kapcsolatos ügyek nevét a régi időben mindenféle nemzetiség tudta *latinul*, megtanulta a Bach-korszak alatt *németül* s megszokja, ha következetesen el nem térítjük s félre nem vezetjük, *magyarul* is!

A fiumei királyi biztosság működése, mely pedig Zichy és Szapáry hivataloskodása alatt oly szép eredményeket mutatott fel, újabb időben nemcsak sok kívánni valót hagy fen, de aggodalmat is ébreszt. Nem szólok az iskolai heczcekről, úgy látszik, hogy újabb időben, persze nagy engedmények árán, javultak a dolgok, de az ottani ügyek alapos ismerői azt tartják: *nem hányhatunk mi annyi milliót a tengerbe*, hogy annak hatását egynémely tapintatlanság, mely mint az ár és apály, rendszeren visszatér, örökre el ne mosná! ...

Horvátországgali viszonyaink tekintetében szintén csak a miniszterelnök úrhoz fordulhatunk felvilágosításért, de midőn őt nyíltan vádoljuk azzal, hogy a horvátországi képviselők szavazatát, kivált szorongatottabb idejében, — a hetvenes évek végén s a nyolczvanasok elején nagyon drága engedményekkel vette meg, hogy azzal roskadozó miniszter-székét támogassa s midőn nyíltan vádoljuk őt azon erélytelenségért, melyet a «militans» horvát clerussal

s a Starcsevicsianusokkal szövetkezett Ramberg parancsnok és a tőle függő katonasággal szemben tanúsít, — akkor kénytelenek vagyunk beismerni azt is, hogy a horvát viszonyokat már előtte gyökeresen elrontották azok, kik a régi magyar barát-pártot cserben hagyták, kik Rauch bánt az ellenzék kedvéért esni engedték s helyette elleneinknek adták a hatalmat, kik a fehér laphoz minduntalan «Allonge»-t adtak, hogy az újabb követeléseket arra írassák, kik a kiegyezést újabb kiegyezések, azaz folytonos engedményekkel pótolták; kiknek békülékenységét a horvát testvérek siettek is kihasználni, mert «l'apetit vient en mangeant» s mint tudjuk, a horvátoknak jó gyomruk van, s hogy végre Tisza volt az, a ki, ha a nyelv- és címerkérdésben engedett is, de oda* helyezte a bátor, erélyes, tapintatos s minden kétségen felül álló hazafiságú s a magyar közügyhez hű Khuen-Héderváry grófot, ki az erélytelen vagy kétszínű, sőt sokszor nyílt ellenségeskedést tanúsító hivatalnokoktól megtisztítva Horvátországot, ma ott oly állapotokat teremtett, milyen a kiegyezés óta soha sem volt!...

Félünk azonban, hogy ha a horvát triumvirátus, Stroszmayer- Draskovics -Ramberg, eddigi munkáját zavartalanul folytathatja s ha legalább a katonai fegyelem alatt álló Ramberggel nem sikerül azt megértetni, hogy a mi Horvátországban történik, az a korona és állam érdekében, ő Felsője jóváhagyásával történik, s hogy egyáltalában nincs szándékában az illetékes tényezőknek megengedni azt, hogy a talaj Oroszországnak előkészítettessék, — akkor Héderváry nem is hordatja vissza Zágrábba már onnan elvitt bútorait, hanem megköszöni a bizalmat s ott

hagyja Horvátországot sorsának s esetleges orosz — Jellasichának!

Midőn azonban a miniszterelnök úr eddigi tevékenységével végeznénk, kénytelenek vagyunk oly ügyekkel is foglalkozni, melyek nemcsak az elnökséget, de méginkább a szakminisztériumokat is illetik, melyeket azonban, nehogy minden egyes minisztériumnál s sokszor talán a személyeskedés vádjának felidézésével kelljen részleteznünk, legjobbnak és czélszerűnek tartjuk itt megbeszélni s egyszer mindenkorra elvégezni.

Ertjük a hivatalos állások s hivatalnokok nagy számát, azok működését s a nyugdíjazást.

Ha egy ország jó közigazgatása a hivatalok s hivatalnokok nagy számától függ, akkor Magyarország igazán igen jól lehet igazgatva s megelégedett lehet, mert ma már Magyarország is ott van, a hol egy időben Németország volt, melyről Heine az állította, hogy kétféle lakói vannak: Hofrathok és azok, kik Hofrathok akarnak lenni.

Nálunk is ma már csak hivatalnokok vannak s olyanok, kik azok akarnak lenni...

A sokat hangoztatott nagy haladás s gazdagodás daczára ma csakugyan úgy állunk, hogy a középosztály nagy részben elvesztvén előbbi függetlensége alapját, a földbirtokot, most kész örömet kínálja nyakát az igába, megfelelő ellátás vagyis fizetés mellett.

S Tisza Kálmán bölcs belátásával annak, hogy a középosztályban rejlik még ma is az államföntartó, vagyis helyesebben a kormányföntartó erő, e körülményt saját céljaira ugyancsak igyekszik felhasználni.

Egyik hivatal a másik után creáltatott, a meg-

lévők alapja kiszélesítetett s így ma ott vagyunk, hogy kormányzása alatt a hivatalnokok száma több mint 7000-rel növekedett.

Annyira tisztességes szám, hogy ha minden hivatalnok munkakész, szorgalmas, lelkiismeretes és szakértő volna, már magában is majd elég volna ily országot, mint Magyarország, jól igazgatni.

S még nincs vége e szaporításnak, mert mint hallottuk, azok megnyugtatóására, kik még nem oly szerencsések, hogy hivatalt kaphattak volna, több új hivatal szervezése van tervezetben.

S van-e szükség, hogy a hivatalnokok száma még szaporíttassék? Határozottan mondhatjuk, hogy nincs! Mert ha van is a közigazgatásnak oly ága, melyet a haladó kor igényeinek megfelelőleg szervezni, újra szervezni vagy kiegészíteni kell, de annyi a ma tényleg fennálló hivatalokban a hivatalnokok száma, hogy azokból helyes beosztás és szervezés mellett még az újonnan felállítandókat is mind elláthatjuk.

Így az összes ministeriumok közt nincs egy, de egyetlen egy sem, mely aránylag túlságos személyezettel el ne volna látva, daczára annak, hogy majd minden ministerium számtalan oly ügyet is ügykörébe vont, melynek ottani elintézése sem közigazgatási, sem politikai szempontból nem indokolt, s melyet az alantas hivatalok sokkal jobban és gyorsabban elintézhetnének.¹

¹ Van-e sok dolgotok? kérdi egyik ministeri hivatalnok a másikat. — Nem unjuk magunkat soha, válaszolt a másik nevetve, mert ha egy darab vetődik osztályunkba, egész hecz van köztünk, hogy kinek a nyakába — sózzuk!

Természetes tehát, hogy igazuk van a minister uraknak, midőn azzal dicsekednek, hogy náluk a beérkezett darabok napról-napra elintéztetnek. Igen, mert annyi a hivatalnok, hogy nemcsak a beérkező darabok elintéztetnek, de még a hivatalnokok legnagyobb részének a kiszabott hivatalos időből 2, 3, sőt több órája is szabad marad,¹ melyet aztán vagy a napi események megbeszélésével, vagy a mi még veszedelmesebb, mindenféle javaslatok, körrendeletek tervezésével tölt el az illető, nehogy feleslegesnek láttassék,² vagy úgy osztja be hivatalos működését, hogy azok, a kik hivatalában keresik, sohasem találják a délelőtt *«még nincs itt»*, délután meg *«már nincs itt»* néven ismeretes urakat.³

¹ Hová küldjem az előfizetett lapot? kérdik a kiadó-hivatalban.— Küldje csak a ministeriumba, mert otthon nem érek rá olvasni, — válaszolt a tanácsos úr!

² Ilyen órákban születnek aztán azok a javaslatok és rendeletek, melyekről a végrehajtó hivatalnok nem tudja, nevéssen-e, vagy boszankodják rajta. így, hogy csak egyet említek fel, a közegészség ügyében kiadott egy terjedelmes rendeletben meg van hagyva, hogy a járási orvosok felügyeljenek, miszerint a veszettség megelőzése tekintetéből nyáron minden falusi kutya *megnyírassék*, (á la Fiesco?) rendesen *fürösztessek*, (hol, Gastein, Aussee, vagy Ostendében?) s csupán *hússal* (fogoly- vagy fáczánpecsenye-e jobb? azt nem mondja) *tápláltassanak*.

³ Gróf Szapáry (most már *volt*) minister nem tudta ugyan hivatalnokait elfoglalni, de mint afféle nagyon erélyes és tevékeny ember, megkívánta, hogy a hivatalnok a hivatalban piszkálja a fogát, s úton-útfélen leselkedett s valódi hajszát tartott a *későn* menő vagy *korán* távozó hivatalnokokra. Egyszer többek közt egy, most már főispán, hivatalnokát ad audiendum rendelte. — Miért távozott ön tegnap idő előtt hivatalából? kérdé szigorú hangon. — Mert már

S a hogy a ministeriumokban nagyban, épen úgy folynak kevés kivétellel az alantas hivatalokban is az ügyek; s hogy azok mégis hátramaradást, szenvednek, annak egyedüli oka az, hogy sok a munkatehetetlen (nem physikailag), még több a hanyag, de legtöbb az olyan hivatalnok, ki tudva a protectionalis kinevezési eljárást, *csak annyit dolgozik, hogy épen el ne csapjak*, megnyugtatóván hivatalnoki lelkiismeretét azzal, hogy *hát ennyi* is elég ezért a — *fizetésért!*

S mennyi minden hivatalban a haszontalan munka, s hány olyan hivatal van, melynek nincsen más célja, mint hogy egy más hivatalnak munkát és *számot* csináljon, mert hát mai nap az összes hivatalokban fő: a *szám* s á — *kimutatás*. Ha *az* sok van s *ez* rendben van, akkor nincs semmi baj!

Pedig mily tömérdek időt rabol el ez a kimutatás, melynek rovatai néha a legnagyobb abszurdumot kívánják, s ha tudnák, hogy legtöbb hogyan készül, akkor talán Keleti úr épen oly komoly képpel csinálná meg reájuk alapított combinatióit, de legalább az ország megkímélné azon sok ezreket, melyekbe ezen alapos combinatiók *kinyomatása* kerül.¹

nem volt dolgom, válaszolt ez komolyan. — Miért nem keresett magának? — Mert a többinek sem volt. Különben sem dolgozhatom fel valamennyiét, *mert akkor meg azok unják agyon magukat*.

Azután kiadta rendeletben, hogy ott tartoznak ülni, de azért minden financzgenie-je mellett sem jutott eszébe, hogy egy pár osztály beszüntetése gyökeresen segített volna az unatkozókön s 10-12 ezer forintot az államnak is megtakaríthatott volna a főportás úr, mint a hogy ezen passió-jáért hivatalnokai neveztek.

¹ Ismeretes azon körülmény, hogy a hatóságok többször kapnak rendeleteket, hogy mutassák ki ezt vagy azt.

Sem időm, sem terem, hogy a mai hivataloskodás hiányait s az abban napirenden lévő visszásokokat, haszontalan munka- és időfecsérlést részletesebben vázoljam, de nem is szükséges, hisz tudja azt mindenki, ki közéletünket ismeri.

S mégis mindezek daczára s tekintet nélkül arra, hogy az ország pénzügyei a legnagyobb takarékossgot követelik, minduntalan csapatostul nevezik ki a hivatalnokokat, sőt új állásokat szerveznek különösen a bíróságoknál, hol alig van már törvénytörés, melynek személyzete legalább egy har-

Például mennyi búza, árpa, zab, kukoricza, burgonya, bab, borsó, lencse stb. stb. terem? Mit adnak el? Mit fogyasztanak stb. *könnyen* kimutatható dolgokat. Midőn az első ily kimutatásokat kérték, még pedig ugyancsak rövid idő alatt és kategorice, X. megye alispánja, nagyon loyális és minden ministeri rendeletet szentnek tartó úr, nagyon meg volt ijedve. Nem tudta, mit csináljon? Miként fogjon hozzá? Tanakodott magában, aztán tanácskozott a jegyzőkkel s miután sehogy sem tudtak boldogulni: behívták az összes szolgabírákat, de biz az egyik sem tudta megmondani, hogy miképen kellene hozzákezdeni. Az idő múlt, az alispán úr kérdezősködött jobbra-balra, de bizony senki sem tudta útba igazítani. Midőn kétségbeesése legnagyobb volt, egyszer betoppan hozzá H., egy minden zsirral megkent, kipróbált írnok s előadja, hogy ő, ha *egy heti szabadságot s 100 frt költséget* adnak neki, készen hazahozza a kimutatásokat. Az alispán úr készségesen ráállt s H. egy hétig korhelykodva, az utolsó nap beállít s átadja a kimutatásokat, de azt, hogy hol szerezte, egyelőre nem árulta el. A kimutatás fölment s rövid időre lejött az elismerés a *pontos és szabatos* munkálatért. Az alispán örömmel hivatja H.-t s mutatja neki. — Azt én előre tudtam, mond ez nevetve, *mert hát arra nagyon vigyáztam, hogy minden rovatba írjak valamit s hogy a számok — klap-poljanak!...*

maddal nagyobb nem volna, mint a hogy az a szervezéskor megállapított! Hja! sok a *szám!* Igen! igen! És gyenge az elnök, meg hiú, ki szeret nagy befolyásával dicsekedni stb.

De nagyon természetes az is, hogy a mostan divó kinevezési rendszer mellett nem lehet lelkiismeretes, munkás és képzett hivatalnoki karunk, illetve hivatalnokaink nem fejtenek ki oly ügybuzgalmat és tevékenységet, mint azt méltán elvárhatnánk tőlük. Igaz, hogy a fizetés sem valami nagy, de mióta az élelmi szerek ára egyre-másra 40-50 százalékkal leszállt, mégis csak jobban kijöhetnek belőle, mint előbb, kivált ki igényeit mérsékelni tudja.

Nem a fizetés tehát, de az a tudat, hogy a legnagyobb szorgalom, becsületesség s képesség sem elegendő az előléptetésre, veszi el legtöbb hivatalnok kedvét, kivált midőn minduntalan tapasztalja, hogy olyanok, kik sem nem tudnak, sem nem akarnak tenni semmit, mégis előre mennek, mert hát — befolyásos pártfogóik,¹ vagy választási érdemeik vannak. Aztán nem kevesebb baj az, hogy a hivatalfőnökök jóformán *felelőség* nélkül ajánlanak vagy rántanak le bárkit, a mint érdekük hozza magával. Szabadulni akar valakitől, szép szerével ajánlja a legmagasabb állásokra is, csak menjen. Nem történt-e már elég eset, hogy épen minden munkára képtelen hivatalnok ment rövid idő alatt több fokkal előre, mert mindenki szabadulni óhajtott tőle. Nincs-e mindennapi alkalmazásban a Promoveatur ut amo-

¹ De felvitte az Isten a dolgát, mondták csak nem régiben is egy ily hamar felkapott úri emberről. — Csalódol, válaszolt egy malitiosus ismerőse, nem az *Isten*, hanem az «*isteni*» felesége!

veatur, hogy valakit ma mint buzgó, becsületes, szorgalmas s képzett hivatalnokot előléptetésre ajánlnak, s kinevezése után pár nap alatt ugyanaz a főnök mint munkára képtelent, nyugdíjaztatni kéri. S ha valaki bármi okból megunja a szolgálatot, vagy azt hiszi, hogy máshol könnyebben megélhet, azonnal kész tervével. Pensionáltatja magát. Főnöke vagy jó, vagy rossz embere. Ha *jó*, szívesen segít neki; ha *rossz, örül*, hogy szabadul tőle, kivált mert úgyis minden hivatalfőnöknek mindig van in petto egy pár embere, kiket helyére szeretne. Riskirozni nem riskiroz semmit, s aztán úgyis az államéból megy.

Ha a főnök jóváhagyása megvan, akkor mindjárt kész az orvosi bizonyítvány is, melylyel bizonyítatják, hogy *szem, fül, máj, mell* vagy más betegség miatt egészen szolgálatképtelen, vagy a sír szélén áll s kész a pensio. Így van aztán, hogy ma, 20 évi munka után kerek szám 5 millióra megy a nyugdíj összege.

Igazán megdöbbentő az a lelkiismeretlenség, melyet az orvosok nagyobb része az orvosi bizonyítványok kiállításával elkövet, s még megdöbbentőbb azon lanyhaság, melyet mindezek tudatában a ministeriumokban elkövetnek.² Hány tökéletesen munka-

¹ így nem régiben is egy társaságban nagy fogadást ajánlott valaki, hogy 24 óra alatt 24 orvosi bizonyítványt hoz különféle betegségről, vagy 12-öt haldokló állapotáról s 12-öt teljes egészségéről, és nem akadt, ki az ellenkezőre fogadni mert volna.

² Megtörtént az is, hogy a csatolt három orvosi bizonyítvány mind más-más egymást kizáró betegségről volt kiállítva s a ministeriumban nem vették ezt észre, s tudunk esetet, hogy egy sikkasztó albíró orvosi bizonyítvány alapján

bíró s nagyobb nyugdíjat élvező egyént ismer mindenünk, kiknek egy része nem is átal mint pensionátus, más hivatalt keresni.

Végre azt sem hagyhatom említés nélkül, hogy a fegyelem a hivatalnokok közt épen semmi s mindennek daczára a főnöki önkény — kivéve a bíróságokat — határtalan s hogy a collegialitás, összetartás épen nem létezik, sőt ellenkezőleg legtöbbször a súrlódás napirenden van, s így egyik sem törődik a másikkal, a hivatal becsületével s méltóságával.

Van még egy szokatlan tünemény nálunk s ez az, hogy a hivatalnokok egy része épen nem alkalmazkodik anyagi körülményeihez, szerény, de a mostani körülmények közt mégis elégséges fizetéséhez, hanem úgy akar élni, mint a közép vagyónú ember. Házat vinni s urat játszani. S csakugyan van sok, kinek hivatalos fizetésén kívül sehonnan egy krajczárja sincs s mégis legalább két-háromszor annyit ad ki. Honnan? Nem törődik vele senki. Pedig nagyon sokszor még meg lehetne menteni egy vesztének indult családot az erkölcsi bukástól, a hivatalt a szégyentől s igen sokszor az államot — a kártérítéstől.

S ezen állapotokkal nem törődik senki, javítására nem gondol senki, már t. i. ott, a hol tehet-

mint örültet fölmentettek, s ugyancsak orvosi bizonyítvány alapján egyik szász municípium rögtön hivatalba helyezte; s általánosan ismert egy körjegyző esete, kit az alantas orvosi közegek teljesen ép eszűnek tartanak, ellenben a közegészségügyi tanács, melynek különben egyik nagy befolyású tagja az illetőnek igen közel rokona s így *legjobban ismerheti*, teljesen bolondnak állít s az ügy így húzódik már — öt év óta.

nének is e tekintetben valamit, sőt ellenkezőleg a szervezés ürügye alatt csak közelebb is száz meg száz egyént hagytak ki, pensionáltak, vagy félfizetéssel rendelkezési állapotba helyeztek azok közül, kik bízva a magyar állam hitelében és becsületében, az azt vezető államférfiak lelkiismeretében, a kinevezés, az írott kinevezés szentségében, életüket a hivatalnak szentelték, maguk és családjuk jövőjét az államrend alapjára helyezték.

Mi is sokaljuk a hivatalnokok nagy számát, de azért ez nem azt jelenti, hogy a szervezés ürügye alatt őket *szélnek*, vagy az *éhhalálnak* bocsássuk s helyettök legalább részben mindjárt *újakat* nevezünk ki, hanem azt, hogy a ki már bent van hivatalban, azt míg szolgálatképes és becsületesen szolgál, megtartsuk, de a megürülő helyeket, míg a *személyzet* a szükséges létszámra le nem apadt, *nem töltjük be*. így teszük ezt minden rendes, jól szervezett s hitelére valamit tartó államban. No de akkor nem lehetne — jutalmazni.

Mínthogy épen Tiszánál vagyunk, egyfolytában azon ministeriumot kellene elővenni, melynek vezetésére legközvetlenebb befolyása van, de mínthogy ezt (pénzügyministerium) csak közelebb vette át s ellenben régi ministeriumát, a belügyit másnak adta át, szóljunk azon ministeriumról, mely a törvény szerint következik.

Ez az ő Felsége személye körüli ministerium! Már maga e ministerium létezése is ma már nemcsak fölösleges, de közjogi szempontból hátrányos

és káros is. Fölösleges, mert midőn alapítottatott, akkor korántsem gondolt senki arra, hogy a közlekedés ily arányt s ily könnyűséget vesz; a közjogi állapot, a dualismus, paritás nem volt törvényileg szentesített, törvényileg megszabva s a civilista úgy megállapítva, hogy az egy önálló udvartartásra elég legyen s azt, hogy ő Felsége a király Budapesten — akkor jóformán még jelentéktelen város, — lakjék, remélni sem merhették s így e kérdést óvatosan nyitva hagyták; — de káros is, mert ennek fentartásával, beismerjük, hogy ő Felségének, mint magyar királynak tulajdonképeni *székhelye* nem nálunk, nem Budapesten van, hogy *ránk nézve külföldi állandó* tartózkodása jogszerű, s hogy nálunk nincs *otthona*. Ezt igazolja az a paritással ellenkező, de osztrák szempontból jogos tény is, hogy az örökös tartományok nem látták szükségesnek azt, hogy ők is *szervezzenek* hasonló ministeriumot — Budapesten.

De fölösleges már azért is, mert hisz úgy is tudja mindenki, hogy azért e ministerium a szervezésekor számára megszabott, kijelölt ügykört úgy sem foglalta el, s hogy ma is minden ügy ő Felsége cabinetje útján megy s így e ministerium nem más, mint tulajdonképeni *belső* — postahivatal.

Fájdalom, rám nézve e ministerium fentartása azt a kínos benyomást teszi, mintha a magyar király személyileg állandóan nem léteznék s a magyar államot csak *követség* képviselné az osztrák császárnál.

S mit tett s mit tesz e ministerium?

E ministeriumnak most egyik feladata ő Felségét a magyar ügyekben információval ellátni, neki felvilágosításokat adni, egy szóval oda hatni, hogy

a hozzá felterjesztett ügyekben is fennakadás nélkül intézkehdhessek.

A mi többi teendőjét illeti, az inkább csak közvetítés a magyar kormány és ő Felsége cabinet-irodája közt, mert a rendjel, cím, rang, nemeség s útlevelek osztogatása stb., alig igazolhatná még a legbureaukratikusabb ember előtt is létjogosultságát.

De ilyen tényleges viszonyok közt, mint most élünk, szép és hálás, de különösen hazafias működési tere lehetne, de ennek nyomaira sem találunk.

Ugyanis az ország pietással ragaszkodik ahhoz a gondolathoz, hogy Budán valahára ismét magyar királyi udvartartás lesz, mert a kiegyezés értelmében két egymástól független s egyenjogú állam fölött uralkodik ő Felsége. Lajthán túl, mint osztrák császár, innen rajta, mint magyar király.

E viszonyból az következnek, hogy ő Felsége úgy osztja be tartózkodását, hogy lehetőleg, egyforma időt töltsön mindkét államban.

Ezt a szempontot, a külön magyar királyi háztartás szükségét, tartotta szem előtt az országgyűlés is, midőn ő Felsége udvartartásának költségeit nem quota arányban, hanem önálló összegben vagyis ép oly nagyban, mint az osztrák tartományok alapította meg, még pedig oly összegben, hogy az orosz czár és török szultán udvartartását leszámítva, egyetlen uralkodónak sincs nagyobb civilistája, s úgy abból, leszámítva az ő Felsége által nagylelkűleg adott többféle subventiókat egy önálló udvartartás szépen és fényesen kikerülhetne.

Nem akarjuk ő Felsége szabad lakhatási jogát kétségbe vonni, mi csak azt említjük, hogy midőn

a civilista 4.560,000 forintban önállóan s nem quota arányban megállapított, az azon célzattal és hiedelemben történt, hogy abból minden kikötés nélkül is, egy magyar udvartartás fog felállítani.

Azonban nem találunk soha semmi nyomára annak, hogy Tisza, vagy e ministerium vezetője valamikor figyelmeztette volna ő Felségét arra, hogy a mostani állapot sem a dualismus és paritásnak meg nem felel, sem tekintettel a civilistára, nem méltányos.

Nem akarok félreértetni. Nem arról az évenkénti 4 millióról van szó, mely a magyar civilistából Bécsben elköltetik, bár ily összeg a budapesti ipar, kereskedelem és termelésre is éreztetné jótékony hatását s távolról sem akarunk a bécsi község tanács nyomdokaiba hágni, mely bizonyos egyszeri kelengye s csak részben idegenektől való kelengye megrendelések miatt is majd a hűség felmondásával fenyegetődött, hanem arról, hogy ez a viszony, melyről elismerjük, hogy az országgyűlés és kormányférfiak delicat érzületénél fogva, a nyilvános discussiótól az országgyűlésen elvonatott, nem felel meg, sem a közjogi követelményeknek, sem az ország méltóságának, sem az évenként hozott nagy áldozatnak.

S a bécsi udvartartás hogy van összeállítva? Nem szólok azon udvari méltóságokról, melyek nem pusztán címek és szertartási természetűek, hanem valóságos hatáskörrel is bírnak s az udvari alkalmazottak élén állanak, mert ez természeténél fogva kizárja a discussiót, hanem igen is rossz néven veheti minden magyar azt, hogy ez a feles és közös udvartartás alsóbb alkalmazottjai közt is csak 5, mondott öt százalék a magyar s ennek egy része is olyan, hogy csak úgy hivatalból tették meg magyarnak.

Vagy helyén találja-e azt a kormány, hogy még annyi magyart sem alkalmaznak, hogy legalább Budapesten és Gödöllőn (mert hát Magyarországon máshelyt még ily időleges tartózkodási hely sincs) azt a pár *poroló* állást is oly egyénekkal töltsék be, kik legalább tudnának valamit magyarul, s nem mondanák a magyar látogatóknak egész félvállról «nix ungrisch»,¹ vagy legalább az udvari felügyelő vagy mint Budán hívják s ékesen ki is van írva «Schloszhauptman» tudna magyarul.

«Bizonyos Hohenlohe úr», mint Ugron Gábor nevezte, már csak méltányosságból vagy politikából is tehetne annyit, hogy ily boszantó nem figyelmetlenség, de valóságos kihívás ne történjék.

Volt-e gondja Tisza, Orczynek arra, hogy legalább az udvari főhivatalnokokat figyelmeztesse azon ép oly szánandó, mint nevetséges állapotra, hogy midőn ő Felsége ide jön, mint magyar királynak legyen itt annyia, hogy ne kellessen minden esetben társzekerekkel utána szállíttatni a legszükségesebb tárgyakat, mint valami szüreti kirándulásra.

Nem látta-e azon szégyenpírt, mely az egész magyar nemzet arczát égette akkor, midőn Rudolf koronaörökös ő Fensége Stephanie főhercegnővel Budapestre bevonulását tartván, a leendő magyar

¹ Egy alkalommal egy vidéki vén szittyá életepárjával meg akarta nézni a királyi lakosztályt, melynek termeit már akkor javában mutogatta egy «Hohenlohe»-féle cseh inas. A vidéki atyafi valamit kérdezni óhajtván tőle, megszólítja magyarul, mire az félig ráfordulva mondja «nix ungrisch». «Nix ungrisch?» ordít fel. No hát én meg «nix deutsch!» – Gyere anyjukom, kiáltott távolabb álló feleségére, menjünk innen, mert mindjárt elordítom magam, hogy: *Éljen Kossuth!*

királyi pár oly fogatot használt, minőkön Bécsben már csak az udvari komornák járnak.

Azt mondják, hogy Budán nincs elég hely egy királyi udvar állandó elhelyezésére! Jól van! Megengedjük, de hát ez nem elegendő ok, hogy aztán Budán épen annyi se legyen, hogy még az ily időleges lerándulások se történhessenek meg folytonos hurczolkodás nélkül. Mert nem lehet nagy, hát ne legyen semilyen sem!

Hisz nem szólva Schönbrunnról, maga az ischli fürdő berendezésében is több otthoni jelleggel bír, mint Budavár.

A mi e ministeriumnak másnemű s szorosabb ressortjába tartozó tevékenységét illeti, mint a czímek, rangok és rendjelek adományozása, az ellen ugyan-csak nem lehet panasz. Mintha mind helyre akarná hozni azt, a mi e tekintetben, különösen az ötvenes években elmulasztott, annyi a kitüntetés, úgy, hogy e szempontból már aligha helyre nincs állítva a — *paritás*. Valóban szinte megdöbben az ember, ha a hivatalos lap minden számában látja azt a sok: irodalom, művészet, ipar, kereskedelem, földművelés, közgazdaság, közügyek előmozdítása, nevelés stb. körüli érdemek elismerését s mégis elszorult szívvel tapasztalja a közjónak, a nemzetnek sülyedését.

Mily boldognak kellene ennek az országnak lenni, ha kitüntetett fiai valóban azok volnának, a miért állítólag kitüntették őket.

De, fájdalom, e kitüntetett tevékenység legtöbbször csak egy téren történt, de ott aztán igazán megtörtént. *Mindannyian tolták a kormány szekerét*, mert e nélkül a kitüntetésre méltó tevékenység nem vétetik észre. Innen magyarázható meg aztán az a

csaknem hihetetlen tünemény, hogy az ily kitüntetésre méltó férfiak csupa kormánypártiak. Ma-holnap megérjük azt is, hogy a ki nem kormánypárti, nem is okos ember. Azt azonban megengedjük, mi is, hogy a kormánypártiak — okosabbak, a mennyiben *okkal-móddal* boldogulnak a mai világban az emberek!

Csak az a baj ezen kitüntetések legnagyobb részénél, hogy azok, kik a kitüntetettet ismerik, rendszeren mit sem tudnak a *kitüntetett* érdemeiről.

Lehet, hogy legtöbbször csak titokban, szerényen működnek ily elismerésre méltó módon, azért kár is, hogy némely *indiscret bíróság* néha napfényre hurczolja az ily tettek forrását.

Báró Orczy oly soká lakott Bécsben s Tisza Kálmán oly gyakran megfordult ottan, hogy lehetetlen, miszerint néha szórakozás vagy tanulság kedvéért is meg ne látogatták volna azon csász. kir. múzeumokat és gyűjteményeket, melyek oly sok kincset foglalnak magukban.

Nem kétlem, hogy nagyon sok értékes darab feltűnt nekik, melyektől azt is tudhatják, hogy Magyarországból kerüllek oda. Hogyan? Azt most már ne kutassuk. Nem jutott-e eszükbe, hogy azok legnagyobb része vagy a magyar király, vagy a magyar állam vagy nem ritkán testületek tán egyesek jogos tulajdona? S ha eszükbe jutott? *Bizonyosan elfeledték*, mert arról legkisebb tudomásunk sincs, hogy bár csak egy gombostűt is visszaadtak volna, a mi bizonyosan megtörténik, ha erről ő Felségének, az ép oly lovagias és igazságos, mint alkotmányos királynak jelentést tesznek.

Tisza már akkor (vagy talán csak *akkor?*) jó administrator hírében állott, midőn még nem volt alkalma magát, mint a *nagy administrator* még «nagyobb» fiát e téren gyakorlatilag kitüntetni, bár egy időben magas helyeken kétségbe vonták az adminisztráció szokásos formáinak tudását csak azért, mert egynémely hivatalos tényre «magán úton», újságban válaszolt. Most már azokon a helyeken is jó administratornak tartják, ellenben azóta meg ő nem szereti a nyilvánosságot. Tempora mutantur!

Irt is e kérdéstről egy könyvecskét, hanem ha nem csalódom, e tekintetben is változott a véleménye. Legalább a megyei rendszert úgy egyeztette össze a parlamentarismussal a gyakorlatban, hogy mindketten megférnek egymással — a Procrustes-ágyon!

S mert maga magáról is azt hitte, hogy ez az ő *öröklött* tudománya s ezt tudja legjobban, vagy mert a «társadalmi rend» megmentése a belügy-ministerium hatásköréhez tartozik, — a belügy-ministeriumot tartotta meg magának akkor, midőn mind a nyolcznak a kulcsait a lábaihoz — rakták.

Vannak ugyan gonosz lelkű ellenzékiek, a kik azt állítják, hogy ezt a választást csak azért tette, mert már előre tudta, hogy a fenyegetett társadalmi rendet legjobban meg lehet menteni — a választásokkal.

Valósággal mióta az ötödik választást is keresztül vitte L'ordre regne à Hongrie.

De hogy administratori működésére visszatérjek, mindenek előtt meg kell említenem azon tényt, hogy teremtő és bőséges geniejét semmi sem bizonyítja jobban, mint az a számtalan sok törvény,

melyet e téren produkált s mely a Bach-rendszert elhomályosította. Igaz, hogy van bennök olyan is, mely, mint a káposzta, már harmad ízben van felmelegítve, de a sok melegítés csak a káposztának használ, ellenben a törvényeknél könnyen csömört okoz.

Midőn Tisza a belügyministerium vezetését átvette, a régi megyék, egy kis amputatiót leszámítva, még éltek. Éltek és mozogtak. Igaz, hogy lassan, de biztosan.

Megsajnálta a szegény vén intézményt s első dolga volt, hogy megházasította. Nyakába sózta első szülött kiskorú leányát, a közigazgatási bizottságot.

A menyecskének az volt feladata, hogy ránczba szedje a nagy pipájú, de kevés dohányú táblabírót.

A közigazgatási bizottság, mint ellenőrzési és felelősségi fórum, melyhez alkotója annyi reményt kötött, egyik tekintetben sem felelt meg feladatának, mert mint felelősségi fórum, csak jóváhagyási instrumentum. Valódi jó és elnéző atyja gyermekeinek. Mint ellenőrzési hatóság csak hatástalan irodalmi társaság, egymás munkáját fumigálva vagy szerencsésen elszundikálva, de végét rendesen gratulációval üdvözölve, színjáték, melyben legfőbb szereplő a sűgő (főispán).

A ki egyszer látta, nem győz rajta eleget csodálkozni, hogy ily művet hogy lehet oly hosszú időn át fentartani.

No de melyik apa ismeri azt be nyilvánosan, hogy gyermeke: mihaszna, nem jó.

S aztán mennyi időmulasztással jár. Valódi recreatio az államhivatalok főnökeinek, s nem csekély pénzbe is kerül ott, a hol nincs minden állami hi-

vatal helyben! S végre mennyi hasztalan munka. Azaz még sem! Becses matériále Keleti úr passiója számára.

Hanem sok vidéken most már nagyon szeretik s nem győzik eleget dicsérni azon jó tulajdonosságát, hogy belőle válik a legjobb — tarokkpartie.

Nem kevésbé saját nevelése s hasonlókép jól sikerült a: Gyámsági Törvény, taktikájának s sanda mézáros politikájának ezen idétlen szülőtte. Első rés az elkülönített igazságszolgáltatásra, melyet nem tartott tanácsosnak egyenest megtámadni.

E törvény nevezetes még azért is, mert már e törvényben elárulja azon törekvést, hogy mentül több embert tegyen magától függővé s ma-holnap az egész országot «gyámsága» alá helyezze.

Valóban, a régi patriarchális világba való módon gondoskodik arról, hogy a lehető legtöbb akadály gördíttessék annak útjába, ki a gyámhatósággal bármilyen úton-módon érintkezésbe jut s a 18-dik század atyai kormányai nem voltak tolaodóbbak, mint e *liberális* törvény, melynek legfőbb célja az, hogy *könnyelmű szülék csak gyámhatósági engedélylyel tehettek tönkre kiskorú gyermekeik vagyonát*, de a rendes szülék, a kik nem tudják vagy nem akarják a módját tudni, mindenképp akadályoztassanak. Valóságos *poetai* mű.

Az se utolsó jó tulajdonsága, hogy legtöbb fontos rendelkezése olyan, hogy ha akarom: vemhes, ha nem akarom: nem vemhes!

Alapelve, hogy minden szülő természetes ellensége saját édes gyermekének, de a felelősség nélkül működő, vagy azt könnyen kijátszható ülnök: az egyedüli jóakarója.

E törvények uralma alatt történtek már azon általánosan ismert tények is, hogy nagy, sőt fejlődési vagyoniak tétettek tönkre néhány év alatt stb. s most a gyermekek pert folytatnak az árvaszékek ellen!

Szegény gyermekek! Kaparj kurta!

Mint már fentebb említtem a municipalismus Tisza Kálmánnak legsajátabb tevékenységi tere. Nem tagadhatni, hogy volt s van bizony azon elég javítani való, de hát Tisza nem tagadja meg természetét. Nem tesz soha semmit egészen és gyökeresen. Mintha mindig arra gondolna, hogy erősebb a drótozott fazék, mint az új. S hogy ha valami nem sikerül, nem veszik oly nagyon észre, ha az csak részletekben hibás, mintha maga az egész mű volna elhibázva.

Valóságos Flickschneiderei.

Egyáltalában összes közigazgatási törvényeinket egy szellem lengi át: *a polgárt szabad működésében mentül inkább korlátozni, a tisztviselői önkénynek mentül tágabb tért hagyni, s a felelősséget a forma, az alaki-sággal helyettesíteni.*

Nem tagadhatni, hogy választási tekintetekből egészen célravezető intézkedés, kivált ha hozzáveszszük azon nem mindennapi s a belügyminister úr leleményességét dicsérő találmányát is, hogy mintegy *négy-öt száz* czímen bírságok, még pedig tekintélyes bírságok, — mert vannak közte 500—1000 frtosak is — kiszabására jogosítja fel a közigazgatási tisztviselőket. Valódi arcadiai állapot. Mein Liebchen was willst du noch mehr?

S a bírságokból ma-holnap csak úgy teremnek a javító-, közigazgatási-, fog- és leiencházak. Természetes, hogy erre annál nagyobb szükség van,

mert a közigazgatási úton kiszabott bírságok annyi földönfutót csinálnak, hogy azokról csakugyan gondoskodni kell.

Valóban kormányférfihoz illő eszme. A szegénynek közigazgatási bírság címén elveszszük kis viskóját, hogy aztán számára egy szép palotaszerű — házról gondoskodjunk.

Nem lehet tehát tagadni, hogy Tisza Kálmán egész hévvel csüng a megyei intézményen s azon szeretne is segíteni, de hát egy részről a «Pester Lloyd» és a «Journalok» híveinek a «Comitats-Wirtschaft» iránti köztudomású szeretete, más részt a választási tekintetek, megkötik kezét.

Az egyszeri ember kedvencz kutyájának fülét-farkát lassacskán vagdalta le, hogy nagyon ne fájjon neki.

Tisza is «megrendszabályozza» a hatóságokat, de csak lassanként.

A törvényhatóságok területét rendezte. Alapított egész országnak való vármegyéket. Kikerekítette azokat Békés- és Csanádmegyék példájára, hol az előbbenit az utóbbi kisebb megye hátrányára *formailag* is *nyélbe* ütötte. Eltörülte a megyei mérnöki hivatalokat s beállította helyettök a sokkal költségesebb, de költséges tervek s építkezések tekintetében valóban excellens állami mérnökségeket. Megszüntette a «Panduren-Wirtschaftot» — a mit senki sem sajnál, — s behozta helyette a sokkal költségesebb de *számtalan, az intézményen kívül lévő okoknál fogva* hatásában most már nem sokkal üdvösebb zsandárságot. Keresztül vitte, hogy bagatell-bírótság legyen, de a megyei tisztviselőket nem kötelezte azok elvállalására, hadd járjanak azok továbbra is csak adó-

behajtás- és ellenőrzésre, persze dupla napidíjért, s vadászni stb.

Nem merte eltörülni a megyéket, tehát úgy megrendszabályozta, hogy ugyancsak ember legyen, a ki abban még az autonómiának, a valódi autonómiának csak árnyékát is felfedezi. Nyári Pál megyei omnipotentióját Tisza Kálmán főispáni omnipotentiája váltotta fel. Tanulhatna tőle Bach ő exclja s nagyon félünk, hogy vannak is, kik a Tisza által nyújtott példát gyűjtik — esetleges jövődöbeli «Schätzbares Matériale» -nak.

De megtartotta a megyei önkormányzat alapkövét, a *szabad választást*. Igen, ezt megtartotta, minthogy ez reá nézve kényelmesebb minden más rendszernél: *szabad választás azok közül, kiket a főispán akar*. Nesze semmi, fogd meg jól! Ezzel kapcsolatban érthető a tisztviselői kvalifikációról szóló törvény, mely még inkább hivatva van a főispán mindenhatóságát támogatni.

Nehogy azonban az így megválasztott is elbízza magát, dicsősége csak hat évre terjed s addig is ott függ feje fölött nem Damocles kardja, de az ennél is sokkal veszedelmesebb főispáni fegyelmi hatóság!

Igaza van Tiszának: az ily tisztviselő egy önkényhez szokott kormányra legkényelmesebb, mert hát ennek függetlensége még csak formailag sincs biztosítva. A kinevezett tisztviselő, ha elcsapják, legalább olyan a milyen nyugdíjat kap, de a választott tisztviselőnek szűrét egyenesen kiteszik az utczára s ott is a pocsolyába.

Hasonlóképen bánik el a községi előjáróságokkal. Szabad a választás, de csak azok közül, kiket

a főszolgabíró candidal, kinek aztán van annyi esze, hogy csak úgy candidal, hogy az ő jelöltjét választassák meg. S mily káros ez a két kulacos intézkedés s mennyi bajnak lesz még ez kútforrása. A község azt hiszi, hogy ő szabadon választhat s így, ha jelöltjét nem candidálják, mindjárt kész az összeütközés s esetleg gyanúsítás. Pedig csak egy szavába került volna a törvénynek s az oly fontos jegyzői állás betöltése nem adna okot félreértésre, gyanúsításra, s esetleg, mint a jövő megmutatja, vérengzésekre. Kinevezné főispán, alispán s a nép megnyugodnék benne.

S hogy különben is minden tisztviselő örökké markában legyen, ott vannak a rendbírságok és *strafboték*, mint némely helyen a mulasztó tisztviselők költségére kiküldött központi hivatalnokokat nevezik.

S aztán hinné-e valaki, a ki a mi törvényhozási működésünket, de különösen az újabb időben hozott törvények szabatoságát nem ismeri, hogy *annyi* törvényhatósági és községi törvényben a *község elöljáróságának hatásköre egy szakaszban sincs körülírva* s úgy vagyunk, hogy az a gyakorlatban minden, — mert mindent is kivannak tőle; de valóságban s törvény szerint — semmi.

Egy szóval, most a megyei autonómia a választott tisztviselőkkel nem más, mint Plató embere: *két lábú tollatlan állat*.

De mi szükség van e Tartuffeskedésre. Semmi. Hisz Tisza ma még jobban, mint valaha mondhatja: Sic volo sic jubeo. Minek port hinteni a nemzet szemében, hisz az ma már úgylis könnyel van tele.

Nem államférfiúhoz méltóbb volna-e azon eljárás, ha akár a választás, akár a kinevezési rend-

szert fogadná el, tisztán minden *választási* utógondolatok nélkül.

Igen, ha Tisza olyan magyar államférfiú volna, mint hívei hirdetik, akkor nem experimentálna tovább a fából-vaskarika elméletet megvalósító «választásokkal» hanem azt mondaná, hogy nem ámítom a nemzetet olyan jog meghagyásával, a minek valószínűs érvényesítését, tekintettel hazánk politikai, nemzetiségi s sajtósági területi viszonyaira sem én, mint kormányelnök meg nem engedhetem, sem pedig a viszonyokkal számoló hazafi nem követelhet, hanem tekintettel a fentebbi körülményekre, bár én magam a választás híve vagyok, — a kinevezési rendszert hozom be.

Azt mondja ugyan erre a hívek serege: íme, hogy jajgatnak a sok tisztviselő s a nagy kiadások felett s mégis még több tisztviselőt s még több költséget akarnak! Azzal vádolják a kormányt, hogy a kinevezéseknél csak saját érdekét tartja szem előtt s most mégis megint egy pár ezer kinevezést kivannak tőle.

S nincs igazuk. Mert az a tisztviselő, a kinek kinevezését kívánjuk, most is megvan, most is fizetik, még pedig tudunkra a kormány, csak hogy munkakímélés (?) végett a fizetéseket a megyei pénztárba teszik át, de most «auf Gnade und Ungnade» a főispán, tehát a kormány kezére vannak hagyva, akkor pedig lenne legalább annyi biztositékuk, mint a magyar kormány nyújt kinevetett tisztviselőinek.

Régen, midőn a választás «választás» volt, az így választott tisztviselő csak a választók kezét kereste, de a mostani választásnál még a kormány

kegyét is kell keresnie s miután e kettőt aligha sikerül egyszerre megnyerni, mert hát két úrnak nem lehet egyszerre szolgálni, legtöbbször nem tesz semmit.

Lehet, hogy az új szervezés költségesebb lenne, mint a mostani, mert hát a Tisza-kormány nem szervezhet a nélkül, hogy egy csomó sinecurát ne állapítana, de mi ellenkezőleg úgy vagyunk meggyőződve, hogy egy helyes szervezéssel, még a mai állások egy részét is meg lehetne takarítani s így a nyugdíj is pótolva lenne.

Távol legyen tőlem, hogy én a régi megyei rendszert minden hiányaival dicsőítsem! Sok volt biz abban a kivetni való, mint az akkori európai közigazgatás és igazságszolgáltatás majd mindenikében, de ilyen volt a korszellem is. S nincs-e ma százszor több panasz a közigazgatás önkénye ellen? Hisz ha csak a pénzügyi administratiót vesszük, ma több igazságtalanság történik s több panasz van egy megyében, mint azelőtt éveken keresztül az egész országban.

Különben nézetünk, meggyőződésünk s hitünk szerint minden intézmény jósága többé-kevésbé a végrehajtótól függ. S no, a végrehajtás ma csakugyan «*végrehajtás*».

Divatos s egynémely kormánypárti lap által sportszerűleg üzetik a «Táblabíró»-ság kigúnyolása. De feledik, hogy ugyanakkor virágzott a «*Spiesbürgerthum*» is s nem veszik tudomásul azt, hogy bár akkor is jártak már hajók Amerikába, de tudunkra egy «táblabíró» sem szökött ki a kezelésére bízott százezrek és milliókkal, mint azt e ma már *épen nem szokatlan* utazást a bankdirectorok,

úgynevezett banquierok s börzespekulánsok egy része rendesen teszi, s hogy azok az «égbekiáltó» zsarnokságok, kegyetlenségek s más önkénykedések még sem lehetnek oly nagyok, mint azt a mai liberális korban a *Journal-hősök* állítják, onnan következtem, mert a hatóságok elleni ellenszegülés a ritkaságok közé tartozott s az öngyilkosság, társas gyilkosság és gyilkosság stb. stb., miktől ma, a boldog Journal-korban, a lapok hasábjai a szó szoros értelmében tömve vannak «*a szegény, védtelen és jogtalan nép közt*» jóformán ismeretlen volt. A győri insurgensek, e felsőbb commandóra megfutamított s sokat gyalázott, hősök becsülete már az újabb nyomozások alapján helyre van állítva s úgy látszik, hogy a táblabírák ellenei ezek megtámadott becsületét is segítenek helyreállítani.

Nagyra vannak fentebb említett jóakaróink, ha egy falusi előljáró vagy hivatalnok néhány száz vagy ezer forintot sikkaszt, a paksi kompért karóba húznak minden megyei tisztviselőt, de ha egyes bankdirectorok százezreket sikkasztanak, ha banquierok ezrek megtakarított filléreit «höchste Fructificirung»-ban elkezelik, ha egyes kereskedők hamis bukással ezreket és ezreket csalnak s különösen, ha a *börzén* mások pénzét eljátszák, ha a gyárak kazánjai légbe röpülnek, bányákban exploziók bedőléssel történnek, vasúti híd lerogy vagy vonat összeütközik, színház leég s százak vesznek el, az mind «magában álló, előre nem látható», bár «sajnálatos esemény».

Jó, hogy a zug-i sülyedésekért is nem a magyar tisztviselőket teszik felelőssé, s hogy a még életben maradt szegény paksi búcsúsokat vallás háborí-

tásért perbe nem fogják, mert *szombaton* búcsúra indultak.

Valóban a P. Lloyd, s a Journalok politikáját értem, mert naponként látom, hogy nálunk meggazdagodott híveik mint szállnak nyugatra «új» hazát keresni, de hogy oly politikát, mely a máért feláldozza a holnapot és minden utána következő napot talán a végítélet napig, oly öngyilkos politikát, mint mi most folytatunk s mint a melynek gyorsabb tempóban leendő végrehajtását már a beavattak előre jelzik, magunk segítsünk győzedelemre, azt már meg nem foghatom!

De hogy e mellékesen elmondottak után visszatérjünk Tisza közigazgatására, mindezek után constatálom, hogy az újabb keletű törvényekkel Tisza megalkotta a badeniak respublikáját, élén az örökös elnök-nagyherceggel. Meg van az autonómia főispáni hetmanokkal s így meg van fejtve a probléma: a kecske is jól lakott s a káposzta is megmaradt.

De, bár szerintünk a káposztának csak a torzsája maradt meg, a kecske még mindig nincs jól lakva, mert még mindig béget. Most már a torzsát is kívánja. Jelszó: Gentry lejártad magad! Állj félre s add át helyedet, mert mienk a pénz, hatalom és dicsőség mindörökké, amen.

Aligha nem erre *is* célzott azon nagyhatású beszéd egyik passusa, melyet egy jól ismert fővárosi képviselő *híveihez* tartott.

No de hát mi is elmondhatjuk, hogy: köszönöm — Mór, hogy erre megtanítottál, s nem várjuk, hogy Tisza úr megmutassa az ajtót, megtaláljuk

mi magunk is a kilincset annál inkább, mert már régen látjuk, hogy tovább *úgy sem járhatunk egy — úton!*

Nem zárhatjuk be a belügyminister úr működésének szentelt sorainkat a nélkül, hogy még némely e tárcza keretébe tartozó dolgokról, bár röviden, meg ne emlékezzünk.

Az egész világon, hol törvényeket hoznak, s a szerint vagy legalább úgy mondva a szerint kormányoznak, a kormánynak az a törekvése, hogy miután az általánosan elfogadott kormányzati elvek szerint «*a törvények nem tudásával senki sem mentheti magát*, a törvényeknek mentül szélesebb körben való elterjedése nemcsak nem gátoltatik, de sőt előmozdítatik)). Magyarországnak s ebben is Tisza Kálmánnak jutott azon dicsőség, hogy a törvények és rendeletek mentül szélesebb körben lehető elterjedését meggátolja. Ha ily nagyon is komoly ügyben rossz tréfát lehetne csinálni, azt mondaná az ember, talán csak azért, hogy így mentül több bírságot lehessen kiróni. Talán nem is egészen alaptalanul.

Igen, halljad művelt Európa, felvilágosodott nemzetek! Magyarországnak a törvények és rendeletek kiadásának joga monopólium s ezt a kormány *bérbe adja*, valamint a hivatalos lap kiadási jogát is.

Természetes, hogy a ki kiveszi, azért veszi ki, hogy mentül olcsóbban adhassa a törvényeket s a nagy *arenda* mellett mentül többet veszthessen rajta;

azért vannak aztán azok a méreg drága kiadások magánosok számára s azok az olcsóbb kiadások a községek számára, melyek, hogy mentül több elszakadjon belőlök, már majdnem *cigarette* papírokra vannak nyomva s úgy összefűzve, hogy még a fonalat, annál inkább a sodronyt is megkímélték tőle.

Még megérjük ily államférfiak mellett azt is, hogy már csak azért is sok törvényt gyártanak, hogy annál több *arendat* kapjanak érte.

A nemzetiségi mozgalmak elnyomása Tiszának egyik dicsősége. Hisz e téren aratta legtöbb babérjait. Persze csak szóval s az országgyűlésen!

Fájdalom, e babérok nem hervadhatatlanok. A nemzetiségek közül azok, melyek nemzetiségi mozgalmakat támasztották, a mai napig egy sincs kibékítve, annál kevésbé megnyerve.

A tömegesebb mozgalmak elhallgattak, megszüntek maguktól, mert az európai constellatiók nem kedveztek, de a tűz nem aludt el, hanem csak hamut hánytak rája. A titkos izgatás folyton táplálja s a sajtó szítja őket, s a mi legsajnálatosabb, nem nevelünk magunknak közülök olyan értelmes, önzetlen s igaz hazafiakat, kik a mellett, hogy nemzetiségüknek hívei, Magyarországnak is hű fiai. Nincsenek oly férfaink, a kikkel a veszély napjaiban hathatnánk rajok.

S ez áll különösen a románok, szerbek és erdélyi szászokról, mert hisz a többiek legnagyobb része ellen úgy sem volt soha panasz.

A szászokról nem érdemes sokat beszélni. Ok annyira önzők és uralomra vágyók, hogy méltányos egyességet soha sem fogadnának el. Olyan alkalom, mint 1874-ben volt, midőn a «*csásárhoz*» intézett folyamodványukban valóságos hazaárulást követtek

el, nem mindennap akad. Akkor Szapáry elmulasztotta a körmükre ütni s azóta ők is még «circumspectus»-abbak lettek. Most már kizárólag külföldre tették át működési terrainumukat.

A románok inteligenciája napról-napra szaporodik s ezzel mind több tért nyer azon elem, melyet kibékíteni, megnyerni, kevés kivétellel — lehetetlen, s mely csak az alkalomra vár, hogy mentül több bajt okozzon nekünk s addig a talajt készíti elő.

Volt volna ennek egy módja, de ezt a kormány következetesen ignorálta s most már aligha nem késő. A román intelligenciában sok a jól készült, szorgalmas ember, ezeket kinevezni, méltányos előléptetésben részesíteni s nem otthon, — hol rokonsága, barátai, tanuló társai miatt bizonyos eszmékhez kötve van, — de tiszta magyar vidéken alkalmazni; ellenben a román vidéken, megvesztegethetetlen, erélyes, de igazságos, nyelvét értő s a néppel bánni tudó magyar hivatalnokokat elhelyezni, többet ért volna száz és száz erélyes beszédnél és rendeletnél!

A szerbek legnagyobb része, részint mert naponként tapasztalják, hogy számban, vagyonban fognak, hogy nagyobb tömegekben már sehol sem foglalnak el külön tiszta területet, s így alig van már jelentékenyebb város, hol a többséget képeznék, (talán az egyetlen Pancsova), s részint, mert Szerbiából újabb időkhöz nem támogatták őket, — lemondottak azon álmukról, hogy valaha még a volt Bánság szerb terület lehessen s ha a papság s tanítók agitációja nemzetiségi érzelmét, melyhez forrón ragaszkodik, néha-néha erőszakosan fel nem izgatná egész békés polgára lenne a hazának. Imádják nemzeti-ségét, szereti az igazságot s nem tűri az önkényt.

Tartsd ezt szem előtt, s a szerb paraszt a legjobb honpolgár. Kivált ha azt látná és tapasztalná, hogy a katonaság is hazafiasán gondolkodik, minthogy a szerb, nem számítva a pánszláv érzelműeket, dynasztikus érzelmű s a katonaságot veszi hévmérőül.

A belügyministerium egyik szoros agendája a névváltoztatás vagy mint mondják: magyarosítás. Nem tagadhatom, hogy én reám is bántó hatást gyakorol, ha minden alkalommal azt a sok idegen nevet olvasom, s így örülök is rajta, ha az idegen hangzású nevek magyar nevekké cseréltetnek fel, de ettől nem tételezem fel senkinek hazafiságát.

De örömemet elrontja azon körülmény, hogy sok ily névváltoztatás nem a hazafiság, de üzlet dolga. Nem megyek tovább, nem részletezem azt, hogy milyen emberek s mily célból is teszik, de azt mindig kárhoztattam, hogy bukott emberek vagy ismert gonosztevőknek az ily névváltoztatás még engedélyeztetik.

S milyen neveket választanak! Nem újakat, hanem régieket — fényeset, mert így a geschäft is fényesebb. S ily név elsajátítás minden nehézség nélkül megengedtetik. Hát nem gondolt-e arra a belügy miniszter úr, hogy a *családi* név is tulajdon, még pedig nagyon sok családnál minden kincsnél jobban féltett tulajdon. Ne bántsd a másét. E szerint kellene eljárni, kivált miután ily névelsajátítás, ha most nem is, de idők multával anyagi kárral is járhat az egyedüli jogosítottakra. Hány családnak van alapítványa az utódok érdekében, s hány bonyodalmas örökösödési pernek lehet az forrásává!

Vége még a fővárosi színház-subventiókról akarok röviden szólni.

Ha valaki, én csüggök egész rajongással Budapesten, gyönyörködöm szépülésén, lelkesedem magyarosodásán s bámulom a haladást, mit rövid húsz év alatt tett. Méltónak tartom arra, hogy a városaink közt úgy tekintessék, mint az *első szülött*.

Nem is hiszem, hogy volna e hazának egy jó fia, ki a Budapest fejlődése érdekében hozott nagy pénzbeli áldozatokat sajnálná. Budapest a mi örömnünk és büszkeségünk, mert van valamink, a mit a legnagyobb és leggazdagabb nemzetek is irigyelnek tőlünk.

De mindennek meg van a maga határa s így azon roppant pénzbeli áldozatot, melyet az ország nem Budapest, hanem csak a budapesti opera érdekében hoz, nemcsak sokaljuk, de a vidék, tekintet nélkül annak nemzetiségére, szempontjából méltánytalannak tartjuk. Lehet s van is az operában nemzeti és cultur-érdek, de azon támogatás, melyet azok az operától nyernek, nem érdemli azon áldozatot, melyet érette hoznak.

Az opera mégis inkább luxus-czikk s soha sincs az a nemzeti sajátsága, mint más színháznak. A zene cosmopolita!

A nemzeti színház subventiójáról nem szólok, azt helyeslem, de azt tartom, hogy akkor, midőn vidéki színpadaink egyik a másik után záródnak be, s némelyik nagy időre, akkor helyesebb volna az opera subventiójának egy részét, — még pedig a hazafiasabb idegen társulatok bevonásával, — ezekre fordítani.

A cultur-czélokra kiadott milliók legnagyobb részét úgyis Budapest nyeli el és méltán, mert az az ország fővárosa; de nem kell elfeledni, hogy

máshol is laknak adófizetők s ha egyenlő a teherviselés, méltányos az is, hogy az előnyökből is jusson — némi morzsa a nem fővárosi adófizetőknek.

Egy nagyon gazdag s nem is fukar ember azt mondotta nekem: Hazudik az, a ki azt mondja: örömet — fizet.

S én úgy tapasztalom, hogy igaza van, a mit már maga azon az egész világon elterjedt közmondás is igazol, hogy: pénz dolgában megszűnik a kedélyesség!

Magyarország pedig már régen s talán érdemén felül is híres arról, hogy itt az emberek nem szeretnek fizetni, s tudunkra is, az adózás ügye soha sem volt népszerű, oly annyira, hogy még nem is oly igen régen még a fejét is beverték annak, a ki adózni akart.

S mégis daczára ezen általánosan ismert körülményeknek, a közigazgatás egyetlen ága sem mutat fel oly önfeláldozó készségről tanúskodó törvényeket; mint a pénzügy.

Valóban volt idő Magyarországon, midőn az országgyűlés úgy állt a pénzügyminister előtt, mint egy japáni mandarin császára előtt. Készen annak egy intésére felválni a hasát!

Nemcsak minden képzelhető vad újítás, kificza-modott eszmeszörny talált minden kritika nélküli helyeslésre, de sok ez időben hozott pénzügyi törvényünk valódi felhatalmazás a — rablásra.

A hetvenes évek második felében több volt minálunk egy pénzügyminister, mint az indusnak a *Brahma*. (Kár, hogy azokkal is úgy nem lehet tenni, mint az indus, ha Brahmájára megharagszik.)

Nem vádoljuk az országgyűlést, hogy a pénzügyek rendezésének érdekében még a kellő határon is túlment, de igen is azért, hogy ily áldozatkért nem kívánt garantiákat, s hogy a végrehajtásra kellő ellenőrzést nem fordított.

Az egyedül fiscalis szempontból hozott s még a legméltányosabb igényeket is tekinteten kívül hagyó törvények a végrehajtásban embertelenségre vezettek.

S ezt a szükséggel, az ultima ratióval mentgették.

Igaz, a baj nagy volt.

Lónyay úgy szólván egy krajczár nélkül vette át a pénztárat s minden természetes finantz-genieje mellett sem volt képes, a személye iránt úgy az országgyűlésben, mint a kormányban uralkodó bizalmatlansággal s a nagyon is könnyen folytatott gazdálkodással szemben, helyes pénzügyi politikát csinálni.

Midőn utána Kerkapoly parlagi genialitása folytán napról napra több zavar állott be, s a hitel az ország adóképessége daczára lesülyedt s Tisza ezen indokból a kormányra vállalkozott, tisztában volt. mindenki, hogy eljött a vezeklés ideje, melyet a szegény boldogult Zsedényi az országgyűlés «derült-ség»-e közben oly gyakran megjósolt.

Széli Kálmán, az új pénzügyminister meghozatta az új pénzügyi törvényeket, melyeknek szigorúsága és zavarossága még nevelte azok súlyosságát, s rendeletekkel még mindkettőt tetézte s proclamálta azon

elvet, hogy: mindegy, bárkié a magyar föld, csak fizesse az adót!

Igaz, hogy nem sokára mutatkozott is hatása az új törvényeknek, de a boszniai occupatio egy csapással elsöpörte azt Széllal együtt, ki sietett a sülyedőnek vélt hajóról menekülni.

Tisza első ijedtségéből magához térve s látva, hogy Széli Kálmán után mégsem jön a vízözön, érezve, hogy felfelé *most már* igazán erősen áll s tapasztalva, hogy pártja tüskén-bokron keresztül kész követni, elég erősnek találta magát arra, hogy a kormányt megtarthassa s a pénzügyi restauratiót folytathassa.

Volt a parlamentben egy nagy férfiú, kinek rokonsága folytán felfelé nagy befolyása, rövid deák-párti ministersége után a parlamentben nagy tekintélye s az országban — nem is tudom miért — bizonyos népszerűsége volt annyira, hogy több ízben mint miniszerelnököt emlegették, s ki magát, nagy tetterejében bízva, nemcsak erre, de még a pénzügyministerségre is képesnek tartotta.

Ezen nagy férfiút, az egyedülit, kinek a hajdani deákpárti mondva csinált coriphaeusok kívül nem volt még ideje magát lejárni. S Tisza előtt mindig úgy állt, mint egy élő «memento mori», sikerült Tiszának megnyerni s lett pénzügyminister, mindenki, de kivált önmaga nagy meglegedésére, mert az ország kapott pénzügyministert, Szapáry tárczát, Tisza pedig megszabadult örökre addigi egyetlen komoly riválisától.

Mire nem jó a — taktika!

Szapáry tehát pénzügyminister lett s folytatta mesterségét úgy, mint az a bizonyos eredeti szap-panozást gyakorló borbély, csakhogy ő még azzal

sem törődött, ha néha-néha egy darab húst is — leszed!

S az ország jobb jövő reményében túrt. Túrt az igazságtalan adótörvények még igazságtalanabb alkalmazását, a pénzügyi hivatalnokok felelősség nélküli önkényét s nézte, hogy midőn a socialismus minden állam kapuját döngeti, nálunk czél és eredmény nélkül ezer és ezer család juttatik koldusbotra, a nélkül, hogy a tőlök elvett vagyon a *végrehajtás* költségét fedezné.

Hogy mily önkény és rendszertelenség uralkodik e téren, azt tudja s még inkább *érzi* mindenki.

Hisz ha Szontágh Pál úr, valóságos belső titkos tanácsos, a képviselőház alelnöke, Tisza benső barátja s amúgy otthon is elég nagy úr arra, hogy irányában a legalább is minden fél iránt kötelességgel járjanak el, — kénytelen volt a rajta elkövetett törvénytelenység ellen *hírlapilag* felszólalni, mi történhetik akkor a *szegény közönséges* — *halandókkal*?

Lehet, hogy ő excellentiája ismert sarcasmusa nagyon rászolgált arra, hogy a pénzügyminister úr éppen rajta mutassa meg, hogy nem ismer személyválogatást az — igazságtalanságban.

Szontágh Pál úr azóta nem nyilatkozott ugyan, hogy mi eredménye lett felszólalásának, de hogy történt valami, azt onnan sejtem, mert föllépett ugyan képviselőnek, de nem olvasom nevét a «*választottak*» közt.²

Szerencsés Tisza! Nemcsak megszabadul egy

¹ Mint hallom, Sontágh Pál a választás napján a következő táviratot kapta Budapestről:

«Si tacuisses» s Sontágh nem is késett rá csak ennyit válaszolni: «Bravó!»

«nyilatkozó» párthívétől, de még az alelnöki széket is elajándékozhatja. Ki hitte volna, hogy az adótörvény erre is — jó.

No tehát Szontágh Pál úr példájából eléggé megtanulhatjuk, hogy mi történhetik a pénzügyi téren azon halandókkal, kik még csak nem is Szontágh Pálok s vajmi kevés vigasztalást nyújt gróf Szapáry úrnak azon geniális védekezése, hogy hát ha valaki sértve érzi magát, nyitva van a felfolyamodás útja, de nagyúri gondolkodásában elfeledte azt, hogy a szegény embernek a felfolyamodás pénzbe kerül, s használni semmit sem használ, mert hát egyik varjú a másiknak ...

S ez nagyon is természetes, mert azt minden finansz-hivatalnok tudja, hogy ha ő a kincstárnak bár véletlenül vagy jóhiszeműleg kárt okoz, — a mi a roppant zavaros törvények mellett vajmi könnyen megtörténhetik, — azt még hetvenhetedik unokáján is megveszi a kincstár, de ha tudatlanság, fegyelmetlenség vagy túlbuzgóságból egész családokat, sőt egész községeket elpusztít, azért nem felelős senkinek, még lelkiismeretének sem, mert ezt az egymással ellenkező paragrafusokkal könnyen megnyugtathatja.

Egészen lelkiismeretlen még a pénzügyi hatóság eljárása azért is, mert ha a számvevőségnél bármikor kiténik, hogy a fél kevesebbet fizetett, mint *«vélelmezhetőleg»* fizetni kellett volna, azt *pótkivetéssel, póttárverés útján* is megveszik rajta, de arra még nem volt példa, hogy az *így* vagy *bármiképp kitént többletet önként vagysis hivatalból visszautalványozták volna.*

A kincstár a törvény, illetve a pénzügyi közegek előtt nem fél, hanem *úr*, az adófizető pedig

olyan, mint a paraszt tehene, melyre azt mondta az ispán úr, hogy: *az már más.*

Pedig alig van, sőt merném állítani, hogy nincs is adófizető polgár az országban, kin egyszer-más-szor meg ne történt volna, hogy túlfizettettek vele, vagy tartozatlan fizetést többször is megvettek rajta.¹

Nem is csoda, mert pénzügyi kezelésünk oly komplikált, hogy a leggyakorlottabb szakemberek sem tudnak rajta eligazodni. Maga a bélyegtörvény s illetéktörvény ritkítja párját tökéletlenségben annyira, hogy az a sok commentator, Madarasy Pál úr ő excellentiájától kezdve le az utolsó finánczig máig sincs tisztában nagyon sok szakaszával.

No de ez a kincstárnak nem árt, sőt használ, mert különösen újabb időben a végrehajtó közegek inkább csak a *fölemelt* rovatra fordítják összes figyelmüket, mintha csak utasításuk volna, hogy nem elég többé az «egyszeres», bár felsrőfolva vagy helytelenül alkalmazott, *összeg* volna is.

Nem is mulasztja el az alkalmat sok roszelelkű pénzügyi vagy azzal összeköttetésben lévő hivatalnok, hogy a felet egy kicsit a maga javára is megkoppaszsa. Ha a kincstárnak lehet, mért ne lehetne neki, gondolja magában s lesz olyan kiszabás, hogy a fél ijedtében mindjárt testamentumot csinál, minthogy tudvalevőleg erre még nem kell előlegesen bélyeget tenni.

Szalad is rögtön a jegyzőhöz vagy az adó-

¹ Mi különbség van az adó, bélyeg és illeték közt? Kérdé a paraszt a végrehajtót. Csak az, hogy az adót egyszer, a bélyeget kétszer is meg muszáj fizetni, de az illetéket annyiszor, a hányszor a fináncz akarja. Volt a gyakorlati válasz.

hivatalhoz, nem fizetni, hanem alkudni, hogy engedjenek el belőle, mert az már mégis sok. Legtöbbször meg is találja emberét, a ki *felébe* kicsinálja neki, hogy a téves adó és becslési bizonylat alapján vagy a paragraphus helytelen alkalmazásával többszörösen kiszabott bélyeg- vagy *illeték-fölemelést* leszállítják s még ő örül legjobban rajta, hogy ily *olcsón* megmenekült!

Körülbelül olyan ez is, mint a boldog emlékeztető önkéntes nemzeti kölcsön, hol a paraszt az általa már lefizetett első, sőt második részletre is még ráfizetett, csak hogy ne kelljen az állam hitelezőjévé lenni.

Valóban elszomorító, sőt elijesztő képét nyújtja pénzügyi közegeink eljárásának azon rövid kimutatás, melyet a pénzügyi közigazgatási bíróság első félévi működéséről nem régiben kibocsátottak, mely szerint az elintézett 7905 darabból csak 24, mond huszonnégy darab volt, mely a kincstári közegek felfolyamodása folytán került elintézés alá. Pedig tekintetbe kell venni, hogy nagyon sok fél, részint az összeg csekélyisége (kleine Fische, gute Fische, — tartja a kincstár), részint a sok szomorú tapasztalat folytán, vagy költségkímélésből nem is felebbezett, hanem *áldást* mondvá az *alkotmányos* pénzügyi kezelésre, hallgat és — fizet.

Sőt nem elég, hogy pénzügyi törvényeink oly zavarosak, ellenmondók, csavarhatók, hanem most már a gyakorlatot is újabb gyakorlattal módosítják. Eddig számtalan pénzügyi rendeletet értünk már meg, hol az *eddig* gyakorlatot megigazítva, újabb gyakorlatot hoz be. S a mi különös, mindig csak az állam, de soha egyetlen egy esetben sem a közönség javára.

Így csak az egyházkönyvi kivonatoknál, hol eddig ív szerint számíttatott az 50 kr., most a kimutatás születesi, halál és esketési esetektől külön-külön 50 kr. jár, úgy, hogy egy nagyobb családtól a kimutatás 20-25 frt bélyegbe kerül!

Ilyenkor aztán persze: hull a lelet, fináncz nevet!

S hány ilyen pótbélyeg-rendeletet bocsátatott ki pár év alatt s nem sok idő múlva odajutunk, hogy a magánlevelezéseket is meg kell bélyegezni.

S milyen geniálisan van ez mind kifundálva. A leletet, bélyeget, illetéket kirója az illetékszabási hivatal, beszédné, ha fizetnék, az adóhivatal, végrehajtja az adófelügyelőség.

Mennyi kárt, költséget, fáradságot, sőt sok még megmenthető családnak romlását okozta már azon körülmény is, hogy adó, bélyeg, illeték, bírság, dézsmaváltás, fölmentési díj, mindenféle hatóságok megkeresése folytán, melyhez utóbbi időben még a hagyaték-átadó bíróság is járul, minden szó nélkül kebeleztetik be, néha-néha külön-külön úgy is, hogy ugyan egy összeg négy-ötször is be van kebelezve, mint ez különösen az adóknál tapasztalható, és az évenkénti hátralékot minden évben újra meg újra egész összegében bekebelezik, a helyett, hogy vagy csak az újabb növekedést tábláznák be, vagy legalább egydejjüleg a már addig betáblázottakat kitöltetnék.

Persze a bekebelezés könnyen megy, nem kell több hozzá, mint az illető pénzügyi hivatal egy nyomtatott blanquettája, melybe tetszése szerinti számokat lehet beleírni. Ki keresi? Senki. — Hanem a kikebelezés az aztán más munka, még pedig nagy, fáradalmas és sokáig tartó munka. Mert míg az illető

csak azt megtudja, hogy az adós a községi vagy adóhivatali nyugta alapján az adófelügyelőség, a bélyeget és illetéket az adóhivatal, az ínségkölcönt a directió stb. engedélye alapján lehet kikeblezni, belekerül egy pár csizmájába, ha ugyan van még szegénynek *ilyenkor* csizmája.

S milyen a kincstári végrehajtási eljárás. Már magában azon elszomorító tény, hogy a kincstári végrehajtó közegek nem gondolva a törvény rendelkezésével, elviszik a házból az utolsó falatot, elviszik a vetőmagot, a legnagyobb munka idején a gazdaság viteléhez okvetlenül szükséges barmokat, olyan tünemény, mely mai nap már egyetlen európai államban sem fordul elő. Hát azt minek kvalifikáljuk, midőn ínségkölcön, vetőmag osztatik ki a nép között s alig hogy haza viszi, ott terem a végrehajtó s elviszi adóba s eladják *ugyanazon* búzát, melyet a népnek 8-9 frtba számítanak be, 4-5 forintért s legtöbbször megveszi az, a ki előbb eladta.

Mintha összes pénzügyi törvényeink és rendeleteinknek az volna célja, s az egész administratiónk úgy volna szervezve, hogy a feleknek mentül több zaklatást, kellemetlenséget, zavart és költséget, a kincstárnak pedig mentül több illetéktelen hasznot okozzanak.

Pedig az államnak az ily, sok esetben már a rablással rokon eljárásszülte jövedelemre nem volna szüksége, ha törvényes jövedelmi forrásai kihasználásában több erélylyel, lelkiismeretességgel és pártatlansággal járna el, s ha hivatalnokai a pénzügyi források minden terén hasonló buzgalmat fejtenének ki.

Nem általánosan tudva van-e azon bűnös könnyelműség, sőt többször visszaélés, melylyel az állam jövedelmi forrását csorbítják.

Nem szólok a dohány-egyedáruság terén űzött nagymérvű csempészkedésről, mert azt az állam maga is elősegíti az által, hogy sokszor drága pénzért egész használhatlan tárgyakat ad, mint azt maga is elismeri azáltal, hogy az Ausztriából való behozatal meggátlása céljából a vele határos vidéken *jobb minőségű* gyártmányokat rendel eladatni a szent egyenlőség rovására, — csak azt kérdem, hogy az az Ausztria, mely a mi kormányunktól veszi készletei legnagyobb részét, miért adhat jobbat, mint mi? Nem szólok a szesz- és cukoripar terén, a serfőzésnél előforduló hivatalos visszaélésekről, a vámhivataloknál űzött bűnös eljárásról, mik magokban is nagy összegeket tesznek vagy tehetnek ki, de maga azon összeg, mely meg nem történt, illetve kárt nem okozott elemi károk címén évenként leíratik, roppant összegeket tesz ki. Egy pár szem jég, egy kis dér, vagy egy pár óráig tartó árvíz, ha tudjuk a módját, szép jövedelmet hozhat nemcsak a tulajdonosnak elengedett adó, — hanem az elengedést kieszközölő közegnek is: jutalom fejében.

Mily visszaélések vannak a dézsmaváltáság elengedése körül! Csak a községi bizonyítvány arról, hogy nincs ingóság, elég arra, hogy száz és százakra menő hátralék egyes vagyonos embernek elengedtessek.

Nem akarok tovább e bűnös s undorító üzelmeknél időzni, csak azt jegyzem meg, hogy bár évenként száz és száz följelentés történik s sok esetben a vizsgálat el is rendeltetik, annak még sincs meg az óhajtott eredménye, mert legtöbbször a

vizsgálatot oly egyénre bízzák, ki ha maga benne nincs is a bűnös üzelmekben, de egy vagy más tekintetből maga is oda törekszik, hogy az illető vádlott ártatlansága kideríttessék.

S ez a mintaszerű pénzügyi igazgatás az államnak sok milliójába kerül, s saját jövedelmének egy tekintélyes részét felemésztí. Hogyne, midőn maga a behajtás oly költséges és nagy apparátussal történik, hogy az egész eredmény nem más, mint néhány ezer — *tönkre tett család*.

Széll Kálmán az adófelügyelőket életbeléptette, s az akkori egyes emberből azóta egész nagy család lett. Az üzlet igen jól mehet, mert némelyik a belső munkások mellett még 7-8 külső segéddel, vulgo állami végrehajtóval is dolgozik, nem számítván hozzá a százakra menő községi végrehajtókat.

S e mellett az adóbehajtási ellenőrzést s a közvetlen fizetők elleni végrehajtást a fő- és szolgabírák végzik jó napidíj és fuvarbérért. Mintha csak az államnak az volna a célja, hogy ezen a címen minél többet kidobjon. Van szolgabíró, a ki, ha jól él az adófelügyelő úrral, némely esztendőben 1200-1500 frtot gyűr zsebre csupán e címen. Persze, hogy aztán az ily szolgabíró másnemű teendőit csak úgy ingyen végzettnek hiszi, mintha a vármegye nem is látná el tisztességes fizetéssel. Ez is csak nálunk Magyarországon van. Mert ha egy fix fizetéssel ellátott tisztviselőnek van ideje, hogy szorosabb hatáskörén kívül mást is elvégezhet, azt tartozik ingyen végezni, mert az őt fizető állam érdekében történik, ha pedig nincs, úgy ez többi s fő teendőjének rovására megy.

S ily kiadása az államnak évenként *fél millióra megy*.

A III. osztályú kereseti adónál az igazságos kivetés majdnem lehetetlen, az igaz, de azért e téren is sok a tudva, szándékosan elkövetett visszaélés.

Nem szándékozom részletekbe menni, de azok épülésére, kik a III. oszt. kereseti adónak kivétele ellen támadt kereskedelmi és iparkamarai mozgalmakról hallottak vagy olvastak, csak annyit mondhatok, hogy olyanok, kik üzletük vagy foglalkozásuk után oly háztartást visznek, oly életet folytatnak nagyrésztben, mint az oly földbirtokos, kinek 150-200,000 frtot érő földbirtoka van, fizetnek jövedelmi adóba 150-200-300, legfölebb 400 frtot, emez pedig 2000 frtot.

S hány oly mellékfoglalkozás s épen jövedelmezőbb mellékfoglalkozás üzetik a megadóztatott üzlet mellett, melyről egy krajczár adó sem fizettetik!...

Nem kevesebb csorbításnak van kitéve az államjóságok jövedelme is. Érdemes lenne egy kimutatást látni, a hol az utolsó 10 évben elengedett bérösszegek kitüntetve volnának, de sokkal érdekesebb lenne, ha az elengedések okát, de valódi okát is kitüntetnék a bérlők nevei mellett.

S midőn az államjóságok ily jól jövedelmeznek (hogyne, midőn néha-néha a *tarlóban* is búza terem), akkor a pénzügyminister úr könnyen eszközölhet befektetéseket, ha mindjárt arra épen semmi más szükség nincs is, mint hogy a régi épületek falun lévén, kényelmesebb a hivatalnok uraknak városi parquettirozott, majolika kályhával, tüköruveg-ablakkal és nickl-vasalással ellátott palaisban lakni.

Bányászat, kohászat s több efféle *mihasznákat* dicsérje a magyar állam gazdálkodási rendszerét, mert arra ugyan nagy szüksége van, minthogy maga magát épen nem dicséri.

S ön pedig gróf Szapáry, volt minister excellenciája, aranygapjas lovag, gondoljon vissza ösére, kit Abdi basa ekébe fogott, s jusson eszébe, hogy az csak egy ember volt, de ön egy egész nemzetet tett *olyanná*.

A pénzügyministerium nyomában jár nemcsak a 48-ki törvényben, de a valóságban is a közmunka és közlekedési ministerium, már csak azért is, mert köztudomás szerint legtöbbször és legmélyebben szokott nyúlni — zsebébe.

Ez a ministerium volt az, mely mindjárt első összetételében két tanulságot nyújtott a lelkesedés mámorában úszó nemzetnek.

Egyet abban, hogy külföldön azt hitték, hogy ehhez a ministeriumhoz nem is lehet közeledni egy kis (hogy is mondjam no? mert «pour boire»-nak nem mondhatom) «elismerés» nélkül; — másikat abban, hogy a szaktudomány mindjárt kezdetben ellenséges lábra állott — a joggal.

Ez a két tanulság hajtott-e valami hasznot a nemzetnek, megítélni nem tudom, de hogy annyit nem, mint helyes méltatás mellett nyújthatott volna, azt gyanítom.

A közmunka- és közlekedési ministerium tevékenysége nagyobb szabású s általánosabb természetű (en gros) lévén, s működésében csak kevesekkel, leginkább a «vállalkozók»-kal érintkezvén, természetes, hogy annyi egyéni panaszra nem szolgáltatott okot, mint más, közvetlen a közönséggel érintkező ministerium.

E ministeriumnak hazánk újabb történetében fontos szerep jutott. Egyrészt előmozdította egyes osztályok, sőt részben a nemzet vagyonosodását, másrészt pedig első sorban hozzájárult pénzügyi zavaraink — nagyságához.

A Deák-párti kormányok e tekintetbeni felelőségét eszembe sincs elfeledni, mert alatta épültek azon vasutak, melyek nagy kanyarodásokkal is bizonyos kis helységeket felkerestek s máshol *meg* csak azért *mentek egyenesen*, hogy virágzó népes városokat biztos romlásukra kikerülhessenek, s mely vasutaknak egy évi subventióján mindazon «családok» összes érdekelt birtoka megvehető volna; de hát ezen «bűnért» a Deák-párt is, kormánya is eléggé meglakolt az akkori ellenzéktől; hanem, hogy az az egykori ellenzék ma, kormánypárti minőségben, ugyanazon politikát folytatta, arra más mentséget nem talál, mint hogy: *a rossz példa vonz!*

Igen, a mai kormánypárt e ministeriumban a régi nyomdokon halad, azzal a különbséggel, hogy most működési főterét a vízépítészetre helyezte át.

A Deák-párti ministeriumot a vasút, a mostanít a vízszabályozás foglalkoztatja par excellence.

De egyelőre maradjunk csak a vasútaknáik, mert hát itt is van egy kis említésre méltó. Ez a kormány fedezte fel azon újabb közlekedési politikát, *miként kelljen saját vonalát egy általa gazdagon subventionált idegen vonallal — tönkre tenni*. No de hát hagyjuk ezt, mert ez is hasonlít némileg a fentebb említett vonalakhoz, melyet akkor *családiak*-nak neveztek.

Még a családi vasút azonban hagyján, azon vasutak mellett, melyeket már nem is család, de egyes «barát»-ok érdekében tart fenn jelenlegi költ-

séges szervezetében az állam, mert azon vasutak egy része legalább jövedelmez valamit s fontos összeköttetés fentartására szolgál, de ezek másra nem valók, mint hogy az állam évenként 7 ¹/₂ millió forintot fizessen azoknak kamatbiztosításban.

Ez persze nem *elveszett* pénz, mert egykor megtérül, azaz megtérülne, ha hamarább fel nem találják a — kormányozható léghajókat.

E vasutak valódi «*giliszták*» az ország gyomrában. Nem győzik eleget *táplálni*.

No de hát, mint mondám, működésének főtere a vízépítkezés, különösen a szabályozás. Igaz, hogy a volt Deák-párti kormányok szintén építettek «bácskai» csatornákat, a kis Dunaágot elzárták stb., de hát most «en gros» folyik, legalább ha nem is az eredményben, de a — költségekben.

A régi tabuláris fiscalisokról mondják, hogy ha egy-egy jó családi perök jutott, gondoskodtak róla, hogy még a fiaik, sőt unokáik is éljenek belőlük. Aligha így nem gondolkoznak egynémely szabályozás vezetői is. Ugyan ki is látta, hogy az aranytojást tojó tyúkokat megöljék. Mi lenne a kormányból, ha kormánybiztosai nem volnának.¹

Minek volna felsorolni e munkálatok eredményét, hisz a lapok az év legnagyobb részén át telve vannak vele, s méltán, mert mint a szegedi ember mondja: *minket az árvíz nem bírt megölni, de örökre megölt a mentesítés.*

¹ Mi az a kormánybiztoság? kérdi a vidéki atyafi a főszolgabíró urat. A kormánybiztoság oly *gyógyszer*, mely úgy a kormány, mint a képviselők lelkiismeret furdalását meggyógyítja az incompatibilis törvény megsértése miatt!

A hány nagyobb folyója van az országnak, annyiféle «láz» pusztít évenként hazánkban, aláásva nemcsak egyes közvetlen érdekeltek jólétét, de óriási kárt téve a közvagyonban is. S miért? Mert fenntartják a régi schlendriánt s nem mernek gyökeres orvoslásba fogni; egyesek érdeke ebben is az irányadó.

Tudok magam is oly területet, hogy az egész mentesített tért meglehetne venni azon *összeg egy évi kamatján*, melybe az eddig került, a mellett, hogy azért a hajszál-csőveken feltoluló víz mégis rendesen előnti.

Vagy beszéljünk talán azon szakértelem és kötelességű működésről, melyet a kormány szak- és ellenőrző közegei nagyrészből tanúsítanak. Tisztelet a kivételeknek, de legjobb ezekről hallgatni, hisz úgylis elég *mindenfélét* beszélnek mások, s Petőfivel szólva: Minden Demosthenesnél szebben beszél a sok gátszakadás s a *kis-tiszai zsilip*.¹

Valóban lélekemelő képet nyújtott a tavaszon, illetve már nyáron a délvidék ebbeli állapota ráadásul azon coupléval, melyet a «ludas» közegek felváltva énekeltek: «Nem vagyok én oka semminek, csak a víz oka mindennek!»

S minthogy pénzünk van sok, nem elég, hogy a vízbe hányjuk, de még az utakra is kiszórjuk. Mert ugyan minek másnak nevezhető az a rendszer, mely az amúgy is államsegélylyel tengődő vasutak

¹ Midőn a kis-tiszai zsilipszakadás betömésére, hajókat sülyesztettek s zsákokat ezer számra hánytak a szakadásba, odakiáltott egy, a töltésen vetése után búslakodó vásárhelyi ember: Nem ér az a sok *olyan* «*zsák*» semmit, de ha én behajjíthatnék *egy-et*, fogadom, hogy nem lenne itt többet ilyen baj! ...

mellett közvetlen közelben, 1-2 vagy 3 kilométer távolban parallel futó államutakat tart fenn, évi milliókra menő költséggel csak azért, hogy legyen a vállalkozóknak egy kis nyeresége, s a kavicssevőknek ennivalójuk.¹

S a szakközegek részben csak «Sack» közegek! Tisztelet mindenütt a kivételeknek.

A költséges állammérnöki intézmény, mint most már bátran elmondhatjuk, nem vált be. Ez a hivatal, daczára annak, hogy most már ugyancsak ki van bővítve, semmire sem ér rá, legfőlebb a *kazánok* vizsgálatára, melyet azonban rendesen a legnagyobb munka idejében teljesítenek, s a kavicsátvételle.

A többi összes idejét tervek s rendesen «nagy tervek» készítése foglalja el s igen helyesen, mert olyan nagy emberek csak nem bibelődhetnek kicsinységekkel s aztán akkor mi nyeresége volna a «*vállalkozók*»nak.² Ezért aztán minálunk minden építkezés olyan «Maasstab»-ban megy, mint akár az

¹ Nem tudom megmagyarázni, de feltűnt, hogy majd az egész országban bizonyos hivatalnokokat «kavicssevők»-nek hívják s vannak köztük — mint mondják — olyanok is, kiknek különös jó étvágyuk van.

² Csak némi tájékoztatásul hozzuk fel, hogy egy kisebb belvíz lecsapolása érdekében az érdekeltség *zsilipet* akarván építtetni, az állammérnök úr csinált tervet 90,000 fit költséggel, s miután ezt sokalták, a beton (mert a beton az nyeli el a sok pénzt, az az államépítészet «bete noir»-ja) kevesebb lett s a költség 65,000 fitra mérsékelte az építés elmaradása miatt aggódók által, s miután ez is sok volt, egy magán-mérnök terve alapján kiépítette két érdekllett 3500 fit, mond: háromezer ötszáz forintért s most is áll, midőn mellőle az állammérnök másik művét a *feketetengerben* keresik.

egyptomi és rómaiaknál, azzal a különbséggel, hogy az ily arányban kiépített nagyszerű mű nem tart sokkal tovább, mint a komáromi fazekas kályhája. Vide kis-tiszai, porgányi zsilip s több állammérnöki («monumentális») építés, szegedi rakpart stb.

S különösen az újabb időben az állammérnök urak egész sportszerűleg üzük, már majdnem mániává válik náluk az építkezés. Még a régi tisztas megyeházák sem biztosak előttök. Kicsiny, szűk, egyes magasabb hivatalnoknak csak 10-12 szobás lakásuk van bennök. Ódon kinézésű. Nosza építsük, alakítsuk át. Parquette, tapéta, majolika kályha, niklvasalás stb. a mai államépítészet elmaradhatlan kellei, de még¹ inkább az utólagos tervváltoztatás, átalakítás s ezek nyomán az eredetit is sokszor meghaladó — pótköltségvetés ...

S miképen teljesítik felügyeleti feladatukat, arról beszéljenek a régi megyei utaknak szégyenére épen nem valló mai megyei utak, sőt az általuk oly kiváló *figyelemben* részesülő államutak is. Az utak nagyrésze elfoglalva, összeszorítva, úgy, hogy ma már sok vidéken nincs marhahajtó út, az államutak mellől eltűnt a jószág lábát kimélő s a hajtott marhának eleséget is nyújtó, az államutat kimélő — nyári út, a fásítás mindenütt jó részt abban maradt stb.

Oh *Oxenstierna*, ha te ismerted volna a boldog Magyarország mai közigazgatását, akkor talán azt a «keves»-et sem tartottad volna szükségesnek.

No de az ő korában még nem építettek tisztas zsilipeket, nem szabályoztak rakonczátlan vizeket.

Különben Rohonczy eléggé jellemezte ebbeli működésüket, ő csak abban tévedett, hogy másban kereste a baj forrását, mint a hol tulajdonképen van.

Azonban épen a Rohonczy példáján tanultuk meg mi is azt, hogy e téren egyelőre nincs reménység változásra. A vizsgálatot, ha elrendelik is konkrét esetekben, úgy vezetik, no, a hogy minden efféle vizsgálatokat vezetni szoktak. *Leben und leben, lassen!* Nem kell compromittálni az államot, a szaktudományt, a collegákat! Hisz már úgy is megtörtént stb. stb.

A régiebb időben minden könnyelműbb gazdag úrnak meg volt a maga «házi zsidaja», kik aztán sokszor örökébe léptek; úgy most is vannak elegenden: «*Our special Enterpriser*»-ek, s hogy az alapos tervezési-munkálatok mellett nem csinálnak rossz «business»-t, azt abból a bizonyos szentesi *vállalkozó-perből* (Kohner et consortes) is sejthetjük! ...

Baross Gábor, Lukács Béla nagy tehetségű s szilárd jellemű férfiak, akaraterejük van: őszintén kívánjuk, hogy ezt az *egyik heradesi* munkát szerencsésen bevégezhessék!

Nem zárhatom be azonban soraimat a nélkül, hogy az államnál mai nap uralkodó «*építési düh*»-ről egy pár szóval külön is meg ne emlékezzem.

Majd minden ministerben megvan az a hiúság, hogy nevét, ministeri működését valami monumentális építkezéssel hozza kapcsolatba, mely hosszú időn (minthogy az efféle építkezésnél «örök»-ről szó sem lehet) «monogramm» nélkül is hirdesse dicsőségét.

Különösen Trefort minister úr ő excja excellál e tekintetben, kinek a rendes budgetjében engedélyezett építkezéseken kívül, s nem számítva a Bazi-

¹ Az a «Geschäft» szó olyan rossz szagú, hogy egyáltalában nem akarjuk használni.

likát, melynek építésére a pénzt sorsjegy-kölcsön útján szerezte,¹ csak a kölcsönpénzen eszközölt építése is 9,118.000 forintot tesz ki 33 épületnél, s melyek mennyire felelnek meg országunk pénzügyi állapotának, megítélhető abból, hogy kisebb vidéki városokban is egyes jelentéktlenebb intézetek száz-ezer forintba, sőt azonfelül kerülnek.²

Egyik-másik hivatalnok megpendíti az eszmét s kimutatja, hogy szükséges és hasznos; napnál világosabban bebizonyítják, hogy az állam a házbérből felépíti, illetve kifizeti s még haszon is marad a tulajdon épület mellett. Az eszme elfogadtatik, a terv elkészítetik, *néha* az országgyűlés által is jóváhagyatik s azután megkezdik az építkezést.

A *talajviszonyok* az elsők, melyek a terv módosítását szükségessé teszik; aztán jön a többi változtatás, úgy, hogy mire elkészül: az épület is más, de különösen a költség, s az eredmény az, hogy miután az állam mindig drágábban és rosszabbul épít, pár év múlva csak a *reparatiók többre kerülnek, mint a házbér volt!*

S milyen díszesek ez épületek legnagyobb része! El-elnézem a kereskedelmi ministerium palo-

¹ Melyik a legjobb magyar sorsjegy? kérdezte egy magyar a bécsi *banquier*-t. Bizonyosan a Bazilika-sorsjegy, mert annak saját nagy harangja lesz, mely megfizeti.

² Midőn Szemnecz ismeretes interpellációját tetté, egy jól ismert papi képviselő botránykozását el nem nyomhatta az istentelen s mindenhová betolakodó szabadkőművesség fölött. Egy tréfás képviselő oda sűgja neki: Hisz Trefort is szabad-kőműves! Per amorem dei, — kiált fel a pap:— lehetetlen. De igen — válaszolt amaz — hisz eleget számére hányják, hogy mily *szabadon* épít.

táját, kivált a budai oldalról. Mindig azt hiszem, hogy összeakar roskadni, mert közepe már ma úgy néz ki, mintha sülyedni akarna (az a beton) vagy be volna horpadva. Megyek is át megnézni, nincs-e valami baja, nem készül-e valami Zug-i katastropha? Nem! és én megnyugodva hagyom el a kivált Széchenyi minister úrra «munumentalis» épületet, melyet legjobban szeret úgy látni, mint Heine Göttingá-t.

A negyvennyolczadiki ministeri ressortok beosztásának egyik nagy hibája, hogy a földművelési szakra nemcsak nem állított külön ministerium, de az az ipar és kereskedelmi szakkal egy ministeriumba szorítottatott.

Testvérek ugyan e szakok, de mint látjuk, nálunk csak mostoha-testvérek, s mindegyik közt legmostohább a legidősebb gyermek, a földművelés s szokás szerint a legdédelgetettebb a legkisebb, — a kereskedés!

Rosz csillagzatunk úgy hozta magával, hogy e ministerium mindjárt kezdetben oly befolyás alá

¹ Midőn még épülőfélben volt s oly sok megtámadásnak volt kitéve, egy ízben ott jártam körülötte, s ugyanakkor nézegette két vidéki atyafi.

— Ugyan kérem — szólított meg egyik, — hol lesz az eleje? — Itt! — mutatom neki. — Hisz az a hátulja? Nem az a, — mondom neki. — De hiszen nem tesz az úr engem bolonddá azért, hogy vidéki vagyok. Van nálunk is ilyen nagy kaszárnya, s ott is hátulra tették ezeket a bizonyos helyeket! — monda a toronyszerű szegletekre mutatva.

került, mely hazánk gazdaközönségére s magára a földművelésre végzetessé vált.

Mindjárt az első törvényhozási alkotások határozottan a kereskedelem előnyére s a földművelő s földbirtokos osztály romlására volt. Az uzoratórvény, segítve az új váltótörvény által, nagyobb s talán végzetesebb pusztítást tett az államfentartó magyarságban, mint a mohácsi ütközet. Nem gyanúsítjuk szándékossággal e törvény alkotóját, mert ismerjük tiszta jellemét s hazafiúi érzelmét, de nem vetett számot az ország akkori helyzetével s a következményekkel.

E törvény következménye, hogy a független elem megfogyásával, sőt megtörésével a közszellem sülyedt s hogy ma Magyarországon ilyen állapotok uralkodhatnak.

S a ki tüzetesebben akarja e törvény hatását megfigyelni, annak ajánlom, nézze meg azon környékeket, melyekre egyes kisebb vidéki pénzüzetek, takarékpénztárak működése kiterjed.

Azután jött az ipartörvény. Ez egy-két nagy iparos és kereskedő érdekében tönkre tette a már szép fejlődésnek induló kisipart, földönfutókká, koldusokká s a mi ennél is rosszabb, a socialismus hívévé tett számos családot.

S mindezt csak azért, mert jelszavak uralma alatt állottunk. Csak az a gazdag nemzet, melynek kifejlett nagy ipara s virágzó kereskedése van. A manchesteri iskola uralta Európát, s midőn minálunk ezt az elvet nagy áldozatokkal uralomra segítettük, akkor elő állt Bismarck ismeretes védvamos rendszerével s Európa meghajlott előtte.

A manchesteri iskolát kitanultuk ugyan, de az érettségi vizsgán megbuktunk!

Mire megtanultuk a kereskedelmet, bezárták orrunk előtt a kivitelt.

Hanem ez nekünk még nem elég tanulság! Még tovább is a világkereskedelem vesszőparipáján nyargalunk.

Valóban sajtáságos nemzet vagyunk. A jövőért feladtuk a jelent, a nem létezőért a meglévőt.

S ki tette ezt? A magyar országgyűlés, melynek felsőháza úgyszólván egészen, a képviselőház pedig ma is háromnegyed részben földbirtokosokból áll.

1848-ban önként osztotta meg vagyonát a parasztsággal, jogát az összes nemzettel s ma oda tartja hátát, hogy húzzák le róla azt a kevés bőrt, mely még rajta maradt.

Mert nézzük végig azon törvényeket és rendeleteket, melyek leginkább a kereskedelem és ipar érdekében hozattak, nem mindenik egy-egy font húst vág-e ki a földbirtokos osztály testéből. A maradvány-irtvány földek, birtokrendezés, tagosítás tárgyában hozott törvények, a vízjogi törvény, a halászati jog tervezete, az italmérési jog gyakorlásában kiadott rendeletek, a malomjog gyakorlata, a műborról készített törvény s végre a regalejog megváltása iránt illetékes helyről hangoztatott elvek, nem ez osztály direct vagy indirect károsítását idézik-e elő?

S másrésről mutasson nekem valaki egyetlen törvényt, mely a gazdaközönség kizárólagos érdekében hozott volna. A műbor-törvény akarna ez lenni s hogy oldotta meg feladatát? A kormány-szellem mai értelmében. Semmit sem egészen!

Nem ejt-e gondolkozóba édes magyar népem az az irány, hogy még ma-holnap tyúkodat sem

adhatod el bélyeges igazolvány nélkül, sőt a fináncz-genie a játékkártyákat (és helyesen) is megbélyegezte, s midőn az állam még a krajczáros hazárd-játékot is szigorúan bünteti, addig a leghazárdabb nemzetközi játékon: a börzén milliókat adnak és vesznek egy krajczár bélyeg vagy illeték nélkül, hogy míg a szent egyenlőség nevében téged mindenféle úton-módon perelhetnek, exequálhatnak, addig a kereskedők saját börzei «Schiedsgericht»-jök háta mögé bújhatnak?

Nem ejt-e gondolkozóba az, hogy míg te a megváltozott gazdasági viszonyok daczára is, a jobb időkben megállapított jövedelem után fizeted adódat, vagyis a mai *árak* mellett tehát kétszeresen, addig a nagy tőkével, *sokszor* persze csak más tőkéjével dolgozó nagyiparos és kereskedő jövedelmének alig egy-két százalékát adja a haza oltárára?

Nem tűnt-e fel az még eddig neked, hogy míg az ipar és kereskedelem érdekének védelmére kamarákat állítottak fel, addig veled senki sem törődik?

Nem látod-e, hogy *összes* kereskedelmi és vám-törvényeink mind arra vannak számítva, hogy iparunk és kereskedelmünk a versenytől lehetőleg meg-óvassék, sőt azt praemiumokkal a túlproductióra biztatjuk, s így te drágán végy, de épen azért, viszonzásul, a te termékedet zárják ki elbírhatlan vámokkal, s hogy végre:

A kereskedelmi, nagy ipari vállalatoknak sub-ventiót, adóelengedést adunk, állampapírjainkat adó-mentessé teszszük, a kivített praemiumokkal elősegít-jük, addig érdekedben mi sem történik?

Nézetem szerint 1848-ban nem azért mondott

le előjogai, kiváltságai és vagyona egy részéről a magyar nemesség, hogy azt most egy cséppel sem nagyobb számú osztály a maga számára elsajátítsa, s az egyenlőség szent korszakában, az egyedül üdvözítő liberalizmus zászlója alatt, mint *kiváltságos osztály* nyakunkra üljön.

Igazán, ha így haladunk, nem sokára elérjük azt az időt, hogy úgy járunk, mint a középkorban a florenczi nemesség, midőn a nyakára nőtt demagógia vogelfreinek declarálta.

S mindez Tisza Kálmán, a nagybirtokos, a kiváló gentry-ivadék, s a nagy agrárius minister Széchenyi alatt történik. Ki is merne ilyet tenni, ha nem magyar és birtokos!

Matlekovics államtitkár és Schnierer ministeri tanácsos urak ő méltóságaik, mint a kereskedelem és ipar kiváló előmozdítói nagy népszerűségnek örvendenek azon körökben s méltán! Ok tehetségük szerint megtettek mindent annak emelésére, persze a gazdaközönség rovására!

Zengik is dicsőségüket a Lloydok és Journalok, s hogy az anyagi *elismerés* részükről elmaradt, azt csak annak tulajdoníthatni, mert hát Magyarországon nem szokás a magasabb hivatalnokoknak borraivalót adni, ha mindjárt «százezer» forint volna is az!

Különben, hogy milyen támogatásban részesül a nagy *agrarius* a még nagyobb *mercator* részéről, azt láttuk a hírhedt kiállítási póthitel és a kereskedelmi palotára szükségessé vált újabb póthitel tárgyalása alkalmával, midőn Széchenyin ugyancsak elverték a port, Matlekovics úr pedig szép csendesen

várta, hogy vajon a a «kézcsók»-kal kezdődött kiállítás nem végződik-e *lábrúgással*.¹

Igaz, hogy Széchenyit agráriusnak *fogta* Tisza, de hát csak iparos biz ő, még pedig olyan, a melyik *csizmát* készít.

S mindezekre ráadásul megkötöttük Austriával újabb tíz évre a vám- és kereskedelmi szerződést, segélyeztük az «osztrák-magyar Lloydot» s külön az «Adria» társulatot s így most már nyugodtan várhatjuk, míg kirántják alólunk a pokróczot, a mire pedig nem sokáig kell várnunk, ha a gazdaközönség érdekeit tovább is oly lelkesen védi Széchenyi, szívén viseli Matlekovics, előmozdítja Tisza, s erre vonatkozó intézkedéseikben oly lelkesen, egész odaadással támogatja a magyar országgyűlés és oly nyugodtan, oly megadással nézi és túri a gazdaközönség!

Félve nyúlok tollamhoz, midőn arra a minis-
teriumra kerül a sor, mely a magyar ministerek
Nestora, az ősz hajú, de ifjúi hévvel működő Trefort
vezetése alatt áll.

¹ — Sándor siess! ugyancsak püfölik bent a ministe-
redet, — mondja neki egy képviselő azon nevezetes tárgya-
láskor. — Hát csak tartsa a hátát, mert ő *a felelős!* — vála-
szolt ő phlegmatice. — No hát akkor te is úgy vagy mint
az egyszeri cigány, a ki, midőn kérdezték, hogy ki eszi meg
ezt a 100,000 firtos szalonnát, s ki iszsza meg ezt a «dicső-
ség»-bort, mindig azt mondta: én, én; de mikor azt kérdez-
ték, ki vágja fel ezt a nehéz felelősség-fát, akkor társára szolt,
hogy: Szólj már te is, ne csak mindig én beszéljek!

Mióta ismerem (s ennek bizony már jó ideje), mindig tisztelni tanultam s mentül jobban ismerem, annál jobban bámulom kitartó munkásságát, sokoldalú ismereteit, fáradthatatlan buzgalmát s rajongó lelkesedését nemzetünk, hazánk iránt.

S mégis! Alea jacta est!

Igazán találólag mondta nekem valaki, hogy Magyarországnak legnagyobb bajait legnagyobb fiai okozták. Deák «fehér lapja», Eötvös az iskola- és a keleti egyházra vonatkozó, valamint a szintén általa alkotott nemzetiségi törvény, Horváth uzoratorvénye s több más hasonszellemű törvény hosszú időre megbénítja Magyarország hatásos működését és akadályozza politikai, nemzetiségi és anyagi felvirágzását.

Trefortnak mentségére hoztuk ezt fel, mert hát ő az Eötvös által *jóakarattal* elrontott művet kénytelen tovább folytatni s ott a hol lehet, rajta valamit javítani.

De Trefort maga is sokat tett s tevékenységében elég ok van arra, hogy működését részünkről nagyon sokban hibásnak, tévesnek találjuk s kárhoztassuk.

A népnevelés haladt, nagyon sokat haladt. Ma-holnap alig lesz Magyarországbán felnőtt ember, a ki írni, olvasni ne tudna, de e fölötti örömről megrontja azon tapasztalat, hogy az erkölcs, de különösen a vallás épen az ő aerája alatt nagyot hanyatlott, mert az iskolákban, kivált a községi és állami iskolában nemcsak nem fektettek reá kellő súlyt, de sőt sok helyen igen ellene dolgoztak. A mostani fiatalság, — a népiskolákból kikerült fiatalságot értem — durvább, vadabb, féktelenebb, erköcs-telenebb s vallástalanabb nagyon sok vidéken, mint

valaha volt. Kor, nem, rang, állás, egyház előtte semmi. Korunk valódi gyermeke lett: önző, dölyfös s durva.

Hihetné-e valaki, hogy vannak vidékek, hol a fiatalság nem ismer semmi emberi és isteni tekintélyt. A templomban rágyújt, az ezért korholó lelkesznek olyat mutat, a mi ide ki nem írható. S a mi törvényünk gondoskodott róla, hogy a mai nevelés e szörnyeit ne lehessen megbüntetni. Nekem magamnak keservesen panaszkodott egy falusi bíró, hogy ily elvadulást soha sem képzelt s nincs módjában azt korlátozni.

Elszomorít bennünket még az is, hogy a nemzetiségi vidékeken a népiskolából most kikerülő növendékek fanaticusabbak, magyargyűlölőbbek, mint az öregeik, s a mi fő: saját nemzetiségükről oly *nagyzó* eszméssel vannak saturálva, hogy megtérések csaknem elképzelhetetlen.

S mi ennek oka? Mert nézetem szerint az iskolaszékeknek nagyon is nagy befolyás biztosított, mert a tanító, úgy az egyház, mint a hatóságtól nagyon is független s mert végre a tanfelügyelők és szolgabírák, mindig tisztelet a kivételeknek, nem teszik meg kötelességüket. Ismerek tanfelügyelőt, ki járása sok községében éveken keresztül, s szolgabíró, ki soha sem volt!

Nagy bajnak tartom azt is népiskoláinknál, hogy sok oly tantárgyat adnak elő, melyre a népnek egyáltalában semmi szüksége sincs, vagy ha később volna is, gyermekkorában nem érti és elfeledi, holott ezen fölösleges tárgyak helyett egy kis erkölcsi, a nép kedélyére ható oktatás s vallástanítás sokkal szükségesebb volna.

Határozottan kárhozzatni kell azt az irányt is, hogy az államiskolák úgy vannak egyes vidékeken elhelyezve, hogy ott kiváló eredményekre épen nem számíthatni, s hogy az épületek maguk oly nagyok és tágasak, hogy a jövő század nemzedéke is elférne benne, ha ugyan ilyen iskolába járna, s hogy annak árából oly iskolákat, mint a vidéki népiskola kell hogy legyen, tágas és egészséges, 10-15-öt lehetne építeni. Nagy mulasztásnak tartom részéről azt, hogy a kisdud óvodákra a ministerium részéről nem fektetik kellő súly, s hogy egyes jobb érzelmű vidéken nem hozatik az a népiskolákkal közelebbi kapcsolatba.

Sok tanfelügyelő nem fejt ki elég erélyt a tanítókkal szemben. Sokat elnéz s a mellett könnyen félre hagyja magát vezetetni.

Kiváló gondja a kimutatás, a mi annál ritkábban igaz, mert a tanítók jelentéséből állítván össze, azok valódiságáról magának meggyőződést soha sem szerzett, s nem is szerezhett, mert jövetelét előre tudtván, a tanító már készen várja.

S a népiskolai törvény még mai napig sincs végrehajtva. Csak a múltkor is olvastam, hogy van még most is Magyarországon egy nagyobb város, hol egyetlen magyar iskola — vagy olyan, a hol a magyar nyelvet a törvénynek megfelelőleg tanítanak — sincs!

A polgári iskola ellen is majd nem az a kifogásom van, a mit fentebb mondtam s a tantárgyak itt is quod libet.

Tévesnek, nagyon tévesnek tartom a nőnevelés érdekében tett intézkedéseket, a mit különben legújában maga a minister úr is belátott és részben

javítani igyekezett. Sajnálnom kell, hogy a minister úr olyan helyeken is állított fel közép és felső polgári leányiskolákat, a hol a reájok fordított nagy költség az eredményyel semmi arányban sincs s hol majd minden leány annyiba kerül, hogy azért a legelőkelőbb neveldekben lehetne neveltetni.

Azután azt is tapasztalom, hogy ezen iskolákra nincs kellő felügyelet s a minister úr nem gondol azon paedagogiai hibákra, mik abból eredhetnek, hogy 20-24 éves tanárok oktatnak 14-17 éves leányokat, sőtétben magyarázzák nekik a *sugártörést* — a mit tudni nekik épen nem szükséges — s kísérgetik haza növendékeiket csupa tanári figyelemből.

Igen excellentiás uram! Excellentiád már nem épen fiatal ember, de ha leányom volna, még excellentiádtól sem hagynám taníttatni a «*sugártörést*».

Aztán a hogy átnéztem ezeket a leányoknak való könyveket, abból azt láttam, hogy azok inkább «blaustrumpf»-fá, mint jó gazdasszonyok, jó nők és anyákká nevelik a leányokat, ha ugyan egy részből idővel nihilistákat nem formálnak.

Mit gondol excellentiád, nem volna elég egy kissé kevesebb is azokból a költséges iskolákból, s különösen a felsőbb leányiskolákból, melyeknek csak a legnagyobb városokban volna helye, s nem volna-e jobb a kisebb városokban az úgynevezett württembergi rendszer szerinti iskolákat meghonosítani. Mert regényolvasó, ábrándozó s így sorsával elégedetlen ember elég van, kár azokhoz még többet is nevelni.

S mit fog csinálni excellentiád azzal a sok tanítónővel, a ki évenként a praeparandiákból kikerül s a kiknek nagy része még most sincs s nem is lesz egyhamar elhelyezve!

Excellentiádnak figyelme kiterjed az ásványvizek dugaszolására is, de a fenti kérdések szintén megérdemlik a — figyelmet.

Az ilyen nő nem tanulja meg a lemondás erényét, sőt inkább követelő lesz. Pedig legirtóztatóbb a nő-forradalmár!

A gymnasium — nem tagadhatni — kiváló gondoskodásban részesül, de ez a gondoskodás nagyon is egyoldalú: mentül többet belenyomni abba a szegény gyerekbe. Ma-holnap valóban bölcséssel öntik a gyermek fejébe a tudományt; s még pedig, a hogy méltóztatik kívánni, oly mérvben, hogy egy pár tantárgy már szaktudománynak is beválik, a mi pedig tudtomra nem volna tárgya a gymnasiumi oktatásnak.

Excellentiád, mint ismeretes jó szívű ember, bizonyosan tagja több humanistikus célú egyletnek, tudom, hogy a büntető törvény *emberibbé* tételéért küzdött s helyesli azon törvényhozási intézkedéseket, melyek tiltják, hogy a 16 éven aluli gyermekek éjjeli munkára alkalmaztassanak, vagy egy nap 6 óránál tovább foglalkoztassanak, azt is tudom, hogy azt tartja, miszerint egy egészséges, erős fiatalság az állam legbiztosabb alapja, s — mégis?

Magyarország fiaiból egy lelkileg megcsömörött, testileg elcsigázott, görbe, mellbeteg s rövidlátó nemzedéket csinál, kívánván tőlük annyit, hogy naponként 5-6 órát az iskolában üljön, s otthon 4-5 órát tanulással, a feladott gyakorlatok elkészítésével foglalkozzék s így naponként 10-12, sőt a gyengébb fejű, de szorgalmasabb, 15 órát tanulással töltsön, s hogy ebből semmi elengedhető ne legyen, megtartja az országgyűlés bölcs beleegyezé-

sével a görög nyelvet is, melyet pedig még a mai iskolákban senki sem tanult meg úgy, hogy az ön által kívánt czélt csak meg is közelítette volna! Nem gondolja-e Excellentiád, hogy *két holt nyelvet éveken keresetül tanulni csak azért*, hogy ha azt meg-tanulná s *értené* (a mi nem szokott történni), azzal, mint *segédeszközel* (mert tudtomra nem czél, csak eszköznek tanítatik) a *classikai műveltséget elsajátítsa*, egy kissé sok a 19-dik században, mikor az élet annyi mást, gyakorlatit és szükségest kivan?

A rabok tudtomra naponként csak 8 órát dolgoznak, — s felnőtt egyének, kiknek további testi fejlődésre nincs szükségük s mégis *órákat* sétálnak, sőt újabb időben a munkásgyűlések is csak 8 órai munkaidőt követelnek.

Ha excellentiád a régészettel foglalkoznék, azt hinném, hogy valami érzelemezen felfedezte az *abderiták* tantervét.

Nem tudom, fennáll-e még régi barátsága Irányi Dániel úrral, a rablók, tolvajok, mindenféle gonosz-tevők, rossz cselédek, sőt az állatok nagylelkű protectorával s az erkölcsnemesítő egyeslet elnökével; ha igen, úgy legyen kegyes megmondani neki, valamint a képviselőház többi Butter Flóriánjának is, hogy ha még egyszer tárgyalják a középtanodai rendszert, figyeljenek egy kicsit oda is s vegyék pártfogásukba azon szegény, apáiktól — kik közt pedig tudtomra sok képviselő is van, de alkalmasint az ily lapaliákkal nem törődnek — elhagyatott gyerekeket, kiknek nincs más bűnök, mint hogy gyermekek s szüleik azt akarják, hogy gymnasiumot végezzenek.

Hát a tankönyvekről beszéljek-e? Nem teszem. Kérdezze meg Gönczy Pál urat, ő bizonyosan na-

gyon jól ismeri egy részét, mert hogy mind ő sem ismeri, arra fogadok, lévén minden gymnasiumban más és más könyv használatban.

Nagy része igen derék, tudományos mű, hanem legtöbbnek megvan az a kis hibája, hogy némely helyen sem a tanár, sem a tanuló nem érti!

S a mit a gymnasiumokról mondtam, az áll nagy részben a reáliskolákról is, hol újabb időben még a latin nyelvet is tantárgygyá tette, a helyett, hogy egyszerűen úgy intézkedett volna, hogy a ki akar, a latin nyelvből privatim tanulhat és vizsgázhat. Vagy talán e rendelettel a gymnasiumok görög nyelve ellen tétetett egy kis sakk-húzás?

Excellentiád, mint tudom, nem veti meg a kiérdemelt népszerűséget¹, itt volna a legjobb alkalom, hogy örök hálára kötelezze a szüléket s a tanuló ifjúságot. Nem kell más hozzá csak egy észszerű s a mai viszonyokkal számoló: *tanrend!*

A szakoktatás ellen is sok a panasz. Egy szóval mindenütt a túlterheltetés s a sok mindenféle tantárgy ellen van panasz. S a szülők és komolyabb tanférfiak —persze nem a ministerium szakférfiái — azt tartják, hogy excellentiád *nagyon sokat markol, de keveset fog.*

S ki hinné: e rendszer, mely megöli a legszor-

¹ A felvidéken tett utazása alkalmával egyik tanfelügyelő «kiváló» érdemeket akarván szerezni, a népiskolában felszólít egy kis zsidó fiút s azt mondja neki: — Fiam! íme most köztünk van az a nagy férfiú, kinek «mi» mindnyájan annyit köszönhetünk, — a minister úr ő excellentiája. Megtudnád-e mondani, hogy hívják? A gyerek hallgat, s a tanító oda súg neki: Tre—. A gyerek tovább hallgat, s a tanító tovább súg Tref—, mire aztán az egész örömmel elkiáltja magát: Tréfli!

galmasabb gyermekben is az igyekezetet, visszahatást szül s mert az ifjú megfeszített lelki ereje lankadni kezd, a felsőbb tanintézetekben ismét a túlságba csap át. A tanszabadság szent nevében itt meg már ugyancsak keveset tanulnak, hanem annál többet gyüleseznek, szónokolnak pro et contra az idők szerint (Lásd Jókai) demonstrálnak, közbe-közbe párbajoznak stb. stb.

Az értelmes s gondosabb szülék ma már aggódva eresztik Budapestre gyermekeiket, honnan évenként egy elijesztő százalék testileg és sokszor erkölcsileg is elnvomorodva tér vissza.

A külföldi főiskolák nyomán hozták be a tanszabadságot, de azt elfeledi minister úr, hogy ott a tanárok közt szívélyes collegialitás, a tanár és tanítvány közt bizonyos félig atyai, félig baráti viszony uralkodik (a mi, fájdalom, a budapesti egyetemnél éppen nem, sőt ellenkező mondható), mi a tanszabadságnak olyan magyarázását, hogy a tanulástól *szabadok* vagyunk, kizárja, s hogy a «Fliegende Blätter»-ek Absentiusai *ott* csak — kivételek!

Igaz, hogy a gymnasiumokban agyon kínzott s még nem elég komolyan gondolkozó fiatal-ságnak nem lehet ezt bűnül tulajdonítani, de hibául felróhatjuk annak, a ki segíthetne rajta s nem teszi.

Azon pletykákról, melyek az egyetemről elterjednek s melyek egy részének Hermann Ottó az országgyűlésen is kifejezést adott, hallgatok, lehet, hogy az a sok «kölesönös» buktatás csak a hanyag kifogása.

Trefort minister úr meg akarja gátolni azt, hogy a fiatalság tovább is oly nagy számban

tóduljon a jogi pályára s igazán helyesen gondolja, de nem jól teszi.

Ott és akkor akarja már őket elriasztani, midőn más pályát már nem kezdhet. Az érettségi és jogi vizsgák a nagy rosták, melyen ha áthull — kész a proletár!

Nem lenne-e czélszerűbb a gymnasiumok egy részét, kivált hol több van, vagy a hol egy tanárra egy-két tanítvány esik, s a jogakademiákból néhányat megszüntetni s az egyetemen egy kissé több szigort behozni, mely, a mint tudom, *nem lenne utolsó eszköz a jogi szakra való túlságos tódulás meggátlására.*

S a tudományos társulatok és egyletek? Trefort minister úr az első, legrégebb s legnagyobb ily társulat, az Akadémia, elnöke s így tudja, hogy az 50 éves jubilaum után, (mintha csak a jubilaumokat úgy követné a krach, mint a testet az árnyék), melyet a nagy szótárral koronázott meg, azonnal beütött a krach egy egyszerű tanár, Szarvas Gábor személyében, ki a nyelvújítás nagy részét egyszerre halomra döntötte s az Akadémiában nem volt annyi erkölcsi bátorság, hogy saját művét csak védeni is megkísérelte volna, s így mi ma tanulhatunk újra magyarul s az Akadémia csinálhat másik nagyszótárt! S többi működése? Pártoskodás s vallási vetélkedés!

Ha előbb félve nyúltam a tollhoz, most még jobban félek e tárcza másik részét színezni, s kell, mert e nélkül a kép, melyet nagyjában vázolni akarok, nem volna teljes, mert e nélkül az állami életünkben beállott sülyedés érthetetlen volna.

Az összes idők nagy államférfiai egyetértettek

abban, hogy vallás nélkül állam már azért sem gondolható, mert fenn sem állhat!

Excellentiádnak nemcsak elődje, de ha jól tudom sógora, sőt a mi ennél is több, legjobb, legbizalmasabb barátja volt b. Eötvös s így tudja, hogy a vallásról hogy gondolkozott. De nemcsak gondolkozott, hanem ő írta azt, hogy: *«az államnak nincs magasabb érdeke, mint a polgárok vallásos érzete»* s hogy: *a «vallásosság legszorosabb összeköttetésben áll az állam jóllétével annyira, hogy az állam soha sem áll biztosabban, mint midőn a polgárok vallásos érzületére támaszkodik».*

Nem szeretem az idézeteket, mert én rám mindig azt a benyomást teszik, mintha az, a ki sokat idéz, nem bízna ügye igazságában, s ügyvédet fogad, de nem is volna itt (t. i. hol e sorokat írom) módomban valami sokat idézhetni, de bátran mondhatom, hogy nincs még a mai atheista korban sem egyetlen jelentékenyebb államférfi, ki a népek, a polgárok vallásosságára kiváló súlyt ne fektetett volna.

S mégis nekem úgy tetszik, hogy excellentiád, kit pedig sokan «jelentékeny», sőt «kiváló» államférfinak tartanak, — s szerintem is méltán, — legalább eddigi intézkedései szerint nagyon kevés súlyt fektet a *vallásosságra* s vallás-erkölcsi nevelésre.

Pedig szerintem, igénytelen véleményem szerint, *a nép vallásossága, a polgárok erkölcsi érzete s az értelmiség becsületessége* minden államnak együttes s elengedhetlen létfeltétele.

S mégis ma e *létfeltételek* nagy részben hiányzanak.

Elvonultságomban ha gyászjelentést s táviratot

kapok, félve bontom fel azokat s e félelem fog el akkor is, midőn lapjainkat felbontom.

Majd minden egyes számban tömérdek öngyilkosság, megrázó családi katastróphák, sensatiós bűnesetek foglaltatnak!

A régi időben szokatlan volt e tünemény, mert a kétségbeesésnek volt vigasza az Istenben, s nem volt *ultima ratio* a bűntény s az öngyilkosság!

Nem tudom, ha sokféle gondjai közt megfigyelte-e excellentiád ezt a minden betegségnél veszedelmesebb ragályt, de ha igen, úgy nem vonta le belőle a következtetést s legkevesébbé tett bármi intézkedést arra, hogy azok terjedésének útját állja.

Gondolom, hogy méltóztatott már arról is halalani, miszerint igazságszolgáltatásunk két lényeges attribútuma, a *tanúskodás és eskü* maholnap egészen elesik, vagy legalább bizonyító erejében *elégtelenné* válik. Hogyne, midőn oly emberek is mint egy főpap édes apja már *kétszer* állott hamis eskü vádja alatt.

Nem akarok részletekbe menni, nagyon messze vezetne, de kimondom meggyőződésemet, hogy az államrend érdekében itt a legfőbb ideje, miszerint a vallás érdekeit kiváló figyelemben részesítse!

A főpapok nagy része politikát üz. Egyik a kormány szárnya alatt, másik az ellenzék útján akar, — a hála Istennek! még meg nem ürült, — primási székbe jutni. Idejök legnagyobb részét magánérdekeik gondozására fordítják, jövedelmeik tekintélyes részét az egyháztól s a hazától elvonják, egyházmegyéjük jövedelmi alapját megrongálják, egyházukkal, azok hívei és papságával, s így ezek egymással nem gondolnak, s mint az «Oldott kéve» szét hull

Az alsópapság egy része ennek folytán oly életet él, mely a híveket nem megnyeri, de eltaszítja. Mindennapi jelenség köztük (pap és hívek) az egyenetlenség, mely sok esetben a nyílt lázadásig fajul. Szeretet helyet gyűlöletet hirdet s béke helyett vihart hintenek. Megbontják a Magyarországon oly példás vallási békét, s egyes *lelkek elhalászásában* telik örömük akkor, midőn meglévő híveik *százezreit* veszni hagyják. A nép pedig erkölcstelenebb mint valaha. A káromkodás, az iszákosság folyton terjed, a concubinatus már elfogadott *polgári házasság* a vallás gúny tárgya s az államtekintély, a hatóság iránti köteles tisztelet — megszűnt, a vasárnap, ünnep, épen olyan nap, mint más! Hiszen azon is enni kell!

Nem hiába szólalt fel a curia! Bizonyosan látja és tapasztalja, hogy a most dívó főpapi kinevezési vagy előléptetési rendszer veszélyezteti az egyház, s ezzel az állam érdekeit.

Mert az egyház és állam érdeke elválaszthatlanul össze van forrva, és sem egyiknek nem elég, ha némely főpap százezres jövedelmeiből egy pár zárdát, vagy effélét épít, sem a másiknak ha minden küldöttségben vagy gyűlésen elnök és szónok s tudományos hírben áll.

A magyar főpaptól *egyhávi kötelességeinek* hű teljesítésén felül még azt is várja a *nemzet*, hogy azon nagy jövedelmekből, melyekkel Árpádház! királyaink a nemzet beleegyezésével elhalmozták, de a melyekkel azon időben a «*banderiális*» kötelezettség is össze volt kötve, most, midőn a védelmi kötelezettség megszűnt, az *arra fordított költséget specialis magyar cultur-czélók előmozdítására* szentelje.

Hiszszük, hogy *jövőre* a nemzet nem fog csa-

lódni várakozásában annál kevésbé, mert a kinevezéseknél ezentúl a kiváló egyházi érdemek mellett talán erre is súlyt fognak helyezni.

Szinte könnyebben lélekzem, midőn az igazságügyi tárczához érve, annyi gáncs, szemrehányás és mondhatnám vád után végre találok olyat is a magyar kormányzat keretében, melyben elég van elismerésre, dicséretre méltó.

Igen a Trefort által annyira hangoztatott *európai* culturának nemcsak nyomaira, de magára a haladásra is rátalálunk.

Igen, a *bírói szervezet* és *működés* általában nemcsak kielégítő, de dicséretre is méltó.

Ez az egyetlen egy ága közéletünknek, melyben a személyzet és szervezettől függő működésre vonatkozó panasz s elégedetlenség *kivétel*.

Horváth Boldizsár, óriási s végzetes tévedése mellett is hálára kötelezte a nemzetet ez alkotásáért.

Nehogy azonban félreértessem, mindjárt azt is kijelentem, hogy azért az igazságszolgáltatás terén is van sok és alapos panasz.

Azonban ezen panaszok nagyrésze a törvényhozást terheli.

Húsz éve múlt, hogy alkotmányos életünket újra megkezdettük s saját sorsunk elintézését önközünkbe vettük.

S a törvényhozás az igazságszolgáltatás érdekében vajmi kevés szerves törvényt hozott.

Az egyetlen az «en block» elfogadott büntető

és kihágási törvény, mert már a perrendtartás és végrehajtási törvény inkább alaki természetű s a váltó-, csőd- és kereskedelmi-törvény, sőt még a bagatell-törvény is inkább a kereskedelem és ipar érdekében hozatott, — a többi pedig csak foldozás, vagy szervezeti jellegű.

A mi fő: a polgári törvény codificatiója még nem csak nincs, — s mint tudjuk még hosszú évek után sem lesz — befejezve, de még részleteiben, már eddig is elkészült részleteiben sincs életbeléptetve.

S ez a körülmény már magában megbénítja bíróságunk üdvös, egyöntetű s alapos működését.

De a büntető' igazságszolgáltatásra vonatkozó anyagi törvényünknek is oly számos hiánya van, hogy, mint újabb időben már illetékes helyen is elismerik, ki nem térhetünk novelláris kiegészítése vagy módosítása elől.

Csemeghy úr nagy jogász, de nem criminalista s még kevésbbé ismeri a népet!

Igaz, hogy neki, midőn törvényét alkotta, számolnia kellett az akkor még «in floribus» lévő liberális és humanistikus áramlattal; akkor még a büntető igazságszolgáltatás első célja volt, persze csak eszményi s a mi viszonyaink közt csak nehezen elérhető célja a javítás s mód is volt hozzá, mert akkor még kormányunk azt hirdette, hogy már helyre van állítva az egyensúly s így telik börtön, fog- és fegyházakra, javító- s közvetítő-intézetekre, mire annál nagyobb szükség van, mert a pénzbírságon kívül még, a mi pedig nem minden embernek telik, más büntetés nincs!

Így aztán az új büntető és kihágási törvény hatása alatt, mint a minister úr maga mondja: «évről évre szaporodik a letartóztatottak száma» s a mellett, hogy folyton új- és újabb helyiségekről kell gondoskodni, a rabtartási költségek maguk már meghaladják az 1.000,000 frtot csupán a királyi ügyészségeknél, míg az elitéltek ellátása is majd ugyanennyit tesz ki, minthogy Irányi Dániel úr szorgalmazására, a rabok jobban el vannak látva, nemcsak mint százezrek, sőt millió más becsületes ember, de mint maga a katona, kinek ellátása csak 18 krba kerül, míg a raboké átlag 24 krba, s így ma az a költség, a mibe büntető igazságszolgáltatásunk kerül, mintegy 4, mondd négy millióba kerül.

S ez, mint mi is bátran mondhatjuk, még «évről évre» szaporodni fog, pedig Csemeghy bölcs előrelátással gondoskodott arról, hogy a család s ezen rokonnemű, újabban nagy elterjedtségnek örvendő, kulturális bűntények büntetése alul szépszerével ki lehessen bújni.

Vajon tekintettel pénzügyi viszonyainkra s az utóbbi években gyökeres változást szenvedett *európai* nézetekre, s daczára a *journalistica* szellemi vegetariusainak, nem volna-e itt az ideje, ha a büntető igazságszolgáltatás nemcsak a *javitást*, de a megtorlást, sőt részben az elrettentést is tekintetbe venné.

Angolország a haditengerészetnél, sőt gyarmataiban egészen máig megtartotta a kilenczfarkú macskát, Olaszország a gályarabságot, Poroszország a léczkamrát, egynémely más művelt állam a bányamunkát s minálunk is a katonaság a vasat, sőt a kikötést, s majd minden gyarmatokkal bíró állam a deportatiót; — miért legyünk mi épen azok, kik rab-

jainkat, megrögzött gonosztevőinket kényelemben tartjuk s a sok mindenféle czímen kiszabott pénzbírsággal nem a bűnöst, de inkább ártatlan családját sújtjuk s teszszük földönfutóvá. S mi nem tudnánk magunkon segíteni?

A polgári igazságszolgáltatásnak nagy hátránya a ma érvényben lévő, inkább csak szokás, mint írott jog, s az ezt megállapító s már is számos kötetre menő döntvények, s hogy ily anyagi jog mellett nem lehet egyöntetű biztos igazságszolgáltatás, azt csak mindenki beláthatja.

Épen azért hiba, nagy hiba a már készen lévő részek behozatalával várni, mert nemcsak kétszer ad, a ki hamar ad, hanem azoknak a feleknek, kiknek ügye épen ezen a téren mozog, már megnyugvásra van szükségök, s ez sokszor sokat ér, megkímél hasztalan költséget, felebbezést, mi a mostani viszonyok közt sokszor és sikerrel megpróbálható.

Mondják, hogy alsóbb bíróságainknál sok a hátralék. Ez igaz, de természetes is, mert még mai napig is sok bíró van, ki a kiküldetéseket halászsza, pedig minden ily kiküldetés rendesen egy napba kerül, ez alatt pedig otthon sokat el lehet intézni.

Azután a bíró még mai napig is sok olyan ügyet kénytelen végezni, mely közjegyző vagy végrehajtó által ép úgy elintézhető volna. Ilyen egyes bíróságnál ingatlanok becslése, végrendelet kihirdetés, birtokba vezetés, zár alá vétel stb., a törvényszékeknél a csődbiztosság, s az ezzel összekötve lévő összes teendők.

Az igazságügyi ministeriumban legújabb időkben tömegesen töltötték be a boldogult Pauler által üresedésben hagyott helyeket, sőt több új állást is

rendszeresítettek. *Nincs szabály kivétel nélkül*, nem is ismerek minden ilyen hivatalt, de a melyet én ismerek, s ez elég nagy szám, s a mint másoktól hallom, ezek nagy részén a létszám nemcsak elegendő, de helyes beosztás, lelkiismeretes munka s szigorú felügyelet mellett az ügymenet minden hátránya nélkül egyes állomásokat be is lehetne szüntetni.

Utasítson csak vissza egy pár ilyen s legtöbbször csak a már meglévő személyzet kényelmének növelésére célzó felterjesztést a minister s helyezze kilátásba az illetőnek azt, hogy: ha ő nem tud a meglévő erővel kijönni úgy, hogy az igazságszolgáltatás érdeke ne szenvedjen alatta, akkor majd gondoskodik olyanról, a ki azt elvégzi, — higgye meg nekem, hogy mindjárt megszűnnek ezek a felterjesztések. Most teszik, miért ne tennék? ha megkapják. Azután minden ember szeret mentül többnek főnöke vagy parancsolója lenni.

A bíróságoknak apróbb hibáit felsorolni már csak azért sem szükséges, mert arról a minister úr a legapróbb részletekig értesülve van, a közönség pedig ügyis tudja.

Van azonban igazságszolgáltatásunknak egy nagy és égető baja. Az ügyvédség. A provisoriumnak 1865-1866-ban átcsúsztatott sok hivatalnoka, az alkotmányos állapot visszaállítása után a jogi pályára tóduló fiatalság az ügyvédség terén túlproductiót eredményezett. A túlproductiónak természetes következménye volt az is, hogy sok selejtes elem került Themis templomába. S a különben úgy is csökkent kereslet, különösen a rendezettebb igazságszolgáltatás által megkevesebbedett perek aztán eredményezték a versenyt, nem a jó és biztos ügyködésben, hanem

a selejtesebbek közti kenyérkeresetben! A szegénység magna m..... s az meghozta, hogy az ily gyengébb ügyforgalmú s még gyengébb jellemű egyének megfeledeztek szent hivatásukról. Minek menjek tovább. A közönség mindig általánosságban szeret beszélni, egy vagy néhány ügyvéd helyett csak *ügyvédeket* mondott, gyanúsított, vádolt.

S a kamara! A kamara nem élt a kezébe adott szép joggal. Kímélte az illetőt, ki kíméletre nem is volt érdemes, kímélte szegény családját, melyet a családfő nem kímélt s a sok kíméletnek az lett az eredménye, hogy ilyenkor a panaszos fél azután már épen nem tett kivételt, hanem azt mondta, hogy: mind.

Hiába való itt minden. Nem segít egyelőre semmit a jogi *vizsgák* megszorítása, mert már meg van a túlproductió s ez még elég évekre. Itt nincs más, mint behozni a numerus clausus-t, még pedig egyelőre úgy, hogy abba a most gyakorlaton lévő *minden tisztességes ügyvéd felvétessék* s csak ezek fogyásával lassanként éressék el a valódi numerus.

*

A honvédség — ma már kimondhatjuk nyíltan — nemcsak a keleti kérdés veszélyétől való félelem, hanem bizonyos bizalmatlanságnak is eredménye.

Bizonyos katonai körökben ezen intézményt soha sem is látták szívesen s mindig bizalmatlansággal tekintettek rá. E bizalmatlanságnak köszönhetjük azt, hogy ma 5-6 millióval több adósságunk

nincs. Ennyibe kerültek volna t. i. azon ágyúk s a hozzávalók, melyeknek megvételét *meg nem engedték*.¹

A honvédség eltekintve természetétől, némely katonának már azért is alkalmatlan volt, mert ad oculos demonstrálta annak, a ki látni akar, hogy a kiképzéshez nem kell három év, elég arra három hónap is, s hogy a katonai szellem elsajátítása szintén megtörténhetik rövidebb idő alatt is, mit magúig is elismertek és bebizonyítottak azzal, hogy az első sorban csak a honvédelemre alkotott honvédséget az «Ordre de Bataille» szerint beosztották a parádés közös hadseregbe, a mint egy szellemes úr egyszer megjegyezte — ágyútöltelékül.

Szegény Ürményi Miksa! mennyit kellett neked hallgatnod azon merészségedért, hogy akkor, midőn az adósságok tengere elnyeléssel fenyegette az állam hajóját, a honvédséget mondottad azon ballastnak, melynek kivetésével a hajón nagyot könnyítve, menthető az.

Nem! Mi a honvédséget megtartottuk azzal, hogy lassacskán átalakítjuk közös, vagyis jobban mondva osztrák hadsereggé.

Most is olyan már ugyan, mintha az volna, mert mi fizetjük ugyan, de a közös hadsereg parancsol vele.

S milyen szépen elbántak velünk.

Először lassanként kitisztították az 1848-iki harczokból fenmaradt s a szervezéskor alkalmazott honvédtisztektől s aztán ezek helyét a közös hadseregből benyomott tisztekkel foglaltatták el. Majd

¹ Gondolom most meg azok bánják.

később e «*schubolás*» olyanokra is kiterjedt, kiket ott nem használhattak, de a honvédhadseregben, mint biztos elemek, igen kívánatosak voltak.

Különösen mióta Graef ő excellentiája meghozta azon áldozatot, hogy mostani állását elfoglalja, azóta a «katonai szellem» mindig jobban terjed, kivált a felsőbb honvédkörökben, s ha vannak még oly rebellis gondolkozásnak, kik ily *szellemi* élvezetre nem fogékonyak, azok *már* mint «rokkantak» szép csendesen nyugalomba tételnek.

Így csináltuk meg mi a magunk nagy költségén azt a *magyar hadsereget*, melyről, mint a *közös hadsereg kiegészítő részéről*, a kiegyezési törvény szól. Én legalább sem más magyar hadsereget, sem a honvédhadsereget nem látom.

Nekünk több mint 100 milliónkba van, míg az osztrák *Landzwehr*, mely még mai napig is csak keretekben áll fenn, alig került eddig néhány millióba. Bizony azok az urak, a kik olyan nagyon könnyen átengedték, legalább megkérhették volna érte — a quotát!

S a helyett, hogy a közös hadseregbeli főbb tisztek megtanulnának magyarul vagy a magyar ezredekben jutna némi tekintetben érvényre, elértük azt is, hogy a honvédség tisztjeinek kell tudni németül, mert különben hogyan jelentenek a közös hadseregnek.

Bizony, ily aránylag rövid idő alatt nagy eredmény. Nem hiszem, hogy maguk azok a jó urak is gondoltak ilyenre. Mi legalább semmiképen sem.

Igen, a keleti kérdés hatása alatt mi beleegye-zünk mindenbe, a mit csak tőlünk kivannak, de mi ne bolygassuk a dolgot. Mintha az a keleti kérdés,

a melyet különben már *ők* rontottak el, csak minket fenyegetne, csak a mi jövőnk forogna a kockán!

Én részemről szívesen meghozom a legnagyobb áldozatot, a mit valaha nemzet hozott, beleegyezem mindenbe, a mit a hadsereg valóságos erősítése érdekében csak kívánhatnak, lemondok minden követelésről addig, míg a harcz egészen be nincs fejezve, míg a minket Isten és ember előtt megillető, mert igaz ügyet védő győzelem ki nem lesz víva, de ki biztosít arról, hogy egy győzedelmes hadsereg teljesítse azon követeléseket, melyről most hallani se akarnak!

Videant consules! ...

Mondottam fentebb, hogy addig, míg a tovább már elhalaszthatlan harcz be nem lesz fejezve, a legnagyobb áldozatokra is kész volnék, s hogy e tekintetben az egész ország így gondolkozik. Álljon ki minden arra való ember az utolsóig s hogy ez meg lesz, arról nem is kételkedik senki, a ki a magyarországi viszonyokat s a kockára tett érdekeket ismeri.

De már most merülnek fel aggodalmak, s hogy ez aggodalmak nem egészen alaptalanok, arra példát mondhatunk.

A sorozásnál a hivatalos visszaélések, illetéktelen felmentések még most is nagyban folynak, mint ezt a mindig újabb és újabban felmerülő katonaszabadítási perekből tudjuk.

A boszniai occupatio alkalmával tapasztaltuk azt is, hogy nagyon sok fiatal ember, ki a mozgósított ezredekhez még mint egészen egészséges vonult be, egyszerre vagy mint egészen alkalmatlan «*ki-superáltatott*» vagy mint *gyenge*, valami más szolgálá-

latra beosztatott vagy végre mint *beteg* a nagyvárad i katonai kórházba küldetett, s hogy ott sok *ilyen beteg* lehetett, onnan képzelhető, hogy a nagy kórházban nem fértek el!

Ugyancsak a boszniai hadjáratban megsebesültek beszélnek, hogy daczára annak, hogy kaphattak volna mindent, a mire a kórházban szükségük volt, s hogy az ki is utalványoztatott, — néha többszörösen is, — még sem kapták meg sokszor még az orvosságot sem!

A Boszniában legújabban lefolyt Baruch-perек bizonyítják, hogy a hadseregben még ma is vannak oly pióczák, kik annak vérét elszíjják s ha ezt békében teheték s annyi éveken keresztül üzhették, mi lesz akkor a harcban? nem ismétlődnek-e az 1859-ik évi szomorú tapasztalások annál inkább, mert a pár év előre megejtett hadgyakorlatoknál, hol napokkal már előre jelezve volt, hogy melyik ezred mikor és hol fog bivouacirozni, többször megtörtént, hogy az elfáradt katonák csak éjfél körül kaphatták ki menagejukat s volt eset arra is, hogy akkor sem.

A ki ez aggodalmakat meg tudja szüntetni, az a győzelem pálmáját adja a hadsereg kezébe!

A fentebbiekben igyekeztünk higgadtan, nyugodtan s a mi fő, tárgyilagosan vázolni Tisza és kormánya működését. Túlzásoktól annál inkább óvakodtunk, mert tudjuk, hogy a túlzás megingatja a valódinak hitelét is. Meggyőződésünk szerint semmit sem mondottunk vagy hoztunk föl, a mi a tárgyhöz nem tartozik, vagy nem úgy van, sőt inkább sok

oly tárgyat is érintetlen hagyunk, melynek valódiságáról nem voltunk egészen meggyőződve, vagy kisebb s nem általános jelentőségű.

A fentebbiekkel, azt hisszük, bebizonyítottuk, hogy Tiszának 12 éves kormánya alatt nincs egyetlen egy oly tény sem, mely mint egy egész, általánosságában az egész nemzet életére kiható, határában üdvös s így egy államférfiúhoz méltó volna, sőt ez az eddig megkezdett reformoktól sem várható s így bebizonyítottunk hisszük azon tételt, hogy Tisza Kálmán minden tagadhatatlan nagysága mellett sem államférfiú oly értelemben, hogy államot *üdvösen s sikerrel* kormányozhasson, annál kevésbé egy *létfeltételeiben* fenyegetett államot *megmenthessen* s így *eredmény* az ő további működésétől sem várható.

Azonban a mint fent szükségesnek tartottuk vázolni az Európát rettegésben tartó két kérdést, mint a melyek súlya alatt Tisza egynémely tette és mulasztása menthető, vagy legalább érthető, úgy szükségesnek tartom még felsorolni legalább röviden azon tényezőket, melyek a mai csaknem kétségbeejtő állapothoz lényegesen hozzájárultak, s ez az országgyűlés, sajtó és társadalom.

A képviselőház a kezdetben elmondott okokból ma már nem azon tekintélyes testület, mely 48 előtt vagy egész a hetvenes évek elejéig volt, s midőn jóformán magában foglalta az ország minden egy vagy más tekintetbeni kitűnőségét.

Már maga a pártok elvi álláspontja sem olyan, hogy legtöbb ember egész odaadással, vagy legalább megnyugodva hajtaná fejét a pártfegyelem nehéz igájába. Ha az ellenzékek programjának, mint minden

compromissum alapján *kölcsönös engedékenységgel* létrejött műnek, egy két pontja megnyerő is, van ismét több mellette, melynek megvalósítását már maguk a pártnak lelkesebb hívei sem óhajtják, de programjukból egy vagy más oknál fogva kitörülni nem merik. Ezen körülmény okozza aztán azt, hogy nincs meg egészben az az összetartás, lelkesedés s törekvés, mely szükséges, hogy a zászló mindig előbbre vitessék.

A szabadelvű párt, mint minden uralmon lévő, még minden párt közt a legcompactabb, legalább külső föllépésében; — de ez sem elvi álláspontjának köszönhető, — mert némelyikére épen e párt kebelében a legnagyobb ellentétek uralkodnak, — hanem egyedül csak annak, hogy programját megszemé-lyesítette, illetve Tiszában személyesítve találja. Mindenesetre pártszempontból a legszerencsésebb körülmény, de egyúttal a közjóra a legveszedelmesebb, mert *rendesen* (alig van kivétel) dictaturára vezet.

E körülménynek tulajdonítható részben az, hogy sok kiváló férfiú határozottan idegenkedik a képviselőháztól, s a tért önként átengedi a *a pályakezdőknek*, s hogy ezek nem is késnek azt egész *önbizalommal* elfoglalni, azt tapasztaljuk.

De másrészt meg e körülmény magyarázza meg azon szívós ragaszkodást, mely e párt működését jellemzi. Föltétlenül, hogy úgy mondjam, vakon követi vezérét

Nagy emberek nagyot, szépet s maradandót tehetnek ily párttal, s ha ily párt 12 éves uralma alatt ilyen nem történt, akkor az mindennél jobban bizonyítja, hogy vezére nagy tettekre nem képes, s hogy magában a pártban nincs *kezdeményező erő*,

mint *tárgyilagos program*, s egyáltalában nincs *önállóság*.

Csak ily párt uralma alatt történhetik aztán, hogy 12 elvesztegetett, a szó szoros értelmében elvesztegetett év után újra s még pedig a «szabad választás» által számban, hitben és ragaszkodásban megerősödve, vezére mögé áll s azt mondja: *«maradjunk így»* a 25 éves «jubilaeumig».

Én nagyon szívesen elhiszem, hogy mindkét részről megvolna a hajlandóság, de az idő nem vár, az halad a maga útján, nem törődve sem Tiszával, sem pártjával!

S a mily feltétlenül bíznak a «szabadelvűek» Tiszában, ép úgy bízik ő bennök. Elmondhatja majd mindenikének: Ich kenne dich, Spiegelberg! Hisz nagy részök sorsát az ő sorsához kötötte.¹

A történelem tanúsítja, hogy a legnagyobb államférfiak, ha minden tetteikben csak föltétlen dicséretre, pártolásra találnak, elvesztik önuralmukat, önbizalmuk határt vesz, ellenmondást nem tűrnek s hihát hibára halmozva, veszélyeztetik az ügyet, *melynek talán életüket szentelték*.

Csoda-e, ha Tisza is ezen a lejtőn áll, vagy

¹ A múlt országgyűlésen, midőn a különféle póthitelek és az ennek alapján kiderült gazdálkodás a kormány lábai alatt megingatták a talajt, egy ily képviselő nagyon levert volt. — Mi bajod? — kérdi Tisza vidáman. — Könnyű neked kegyelmes uram! — válaszolt az, — mert a minisztereknek pensió s jó pensió jár, kivált ha az ember két nyeregben ült egyszerre, de mi lesz velünk? — Soha se búsulj, — monda az nevetve, — ha látjuk, hogy minden kötél szakad, ad notam főispáni nyugdíj, *meghozzuk a képviselők nyugdíjazásáról szóló törvényt* is..

talán már lefelé halad? Csoda-e, ha tagadhatatlan nagy tehetségével épen ellenkező arányban áll alkotásainak, működésének eredménye?

Engedékenységgel megnyert föltétlen bizalom felülről, határtalan ragaszkodás, hogy úgy mondjam vakbuzgó támogatás alulról, hogyan indíthatná őt arra, hogy számoljon magával, hogy kétkedjék nem erejében, de a megkezdett út helyességében, kivált midőn magában meg van arról győződve, hogy *szándéka tiszta, jó* és mindenben csak a haza javát czélozza!

S az ellenzék? Már magában az a körülmény, hogy több s egymástól épen a leglényegesebb pontokra eltérő fractiókra van szakadva, megbénítja működését s előre kizárja annak lehetőségét, hogy sikerrel küzdhessen meg a *szabadelvű* párttal.

Egy ellenzéki pártnak, mely győzelemre számít, első és elengedhetetlen föltétele egy *szabatos, a nemzet nagy aspiratióit felölelő s a megvalósításban törvényes akadályba nem ütköző programm* s az ennek alapján *lelkessedéssel tömörült bármily kicsiny párt!*

S a felsőház? A felsőház nálunk még nem jutott ereje öntudatára, nem fogta fel hivatását s nem tölti be kötelességét.

*

A szabad sajtóról azt mondják, hogy: *oly fegyver*, mely maga gyógyítja meg az általa ütött sebeket. Frázisnak igen szép, de igazságnak nem válik be.

Az egyszer ütött seb, ha gyógyítható is, fáj és

sajog s ha meggyógyul is, utána mindig megmarad a heg!

Én a szabad sajtót egy szép asszonyhoz hasonlítom, ki boldogságot vagy kárhozatot hozhat, természetesen, az idő és körülmények, sőt sokszor szeszélye szerint.

Nem tartozom azok közé, kik saját szülöttükbe szerelmesek, de azt bátran állíthatom, hogy hasonlatom sokkal találóbb, mint a fentebbi, mert egy hasonlat annál jobb, minél több oldalról hasonlít a hasonlított tárgyhoz. S nézzük csak!

A szép asszonyok rendesen hiúk, hódításra, uralomra vágyók, ellenmondást, vetélkedést nem tűrök, divathajhászok s nem ritkán nyelvcsépek, pletykálkodók, sőt rágalmozók is.

S hányan vannak köztök, kik csalják, sőt érdekből meg is nyerhetők, kitarítottak, valamint olyanok is, kik bájaikat áruba bocsátják.

Vihetném még tovább e hasonlatot s mondhatnám, hogy állapotukra nézve vannak köztük férjesek s ezek ismét szeretik, nem szeretik, vagy tán meg is csalják azokat, özvegyek és szalmaözvegyek. Vannak köztük, kik nagyon jó barátnék ugyan, de titokban vetélytársnők, s hogy végre mind igen tisztességes személyek, kik előtt a férfiak rendesen meghajolnak!

S a sajtó? Csak egy szép asszony, sőt tán nem is szép, csak egyszerűen *asszony!*

Az ötvenes években, de kivált a hatvanas évek elején, nem lévén semmi nyilvános élet s a közvélemény leginkább a sajtó útján nyervén kifejezést, ez kivált hazafias irányánál fogva oly befolyást nyert a nemzetre, melynek párját más népeknél hiába keressük.

E befolyás hatása alatt történtek az 1865-iki választások.

Midőn aztán az országgyűlés összegyűlt, s működését megkezdvén, a közvélemény vezetésében a vezérszerepet átvehette volna, részint megszokottságból és kényelemből, részint pedig a «szép asszony» nyelvétől félve, békén tűrte a — papucs-kormányt.

A sajtó szabta meg a háztartásban a házi rendet s ő vezette a házat.

Jaj volt annak, ki föl mert ellene szólalni. Unisono letorkolták, megczibálták, valóságos «közös» ügyre méltó buzgalommal. S teheték ezt annál inkább, mert kiváltságos eljárás, az esküdszéki eljárás hozatott be részükre.

A *szép asszonynak* aztán sokan kezdtek udvarolni, olyanok is, kiknek hatalom volt kezében, s olyanok is, kiknek pénz, sok pénz volt zsebében.

Csoda-e, ha egy résznek a hatalom, másnak a pénz fordította el fejét, de csak azért, hogy annak érdekében — hódítson.

Így került aztán uralomra az az irány, mely a népszerűséget hajhászókat túlságba, s az országot csaknem helyrehozhatatlan bajokba sodorta, mint az a tapasztalat bizonyítja.

A liberalismus és humanismus jelszava alatt egy osztály érdeke lett az irányadó.

Nem tagadhatni, hogy a sajtó tisztességesebb része, a férjéhez hű, — később belátva a veszélyt, megállást, sőt egyes esetekben visszafordulást is sürgetett s részben keresztül is vitt, de a baj már némely részben helyrehozhatatlan volt. A sajtó egy része, különösen azon német lapok, melyeknek a

magyar érdekeken kívül még más, féltettebb érdekeik is vannak, nem szűnnek meg a nemzetet a megkezdett, de veszélyesnek bizonyult pályán mindig előbbre tuszkolni.

S ha a politikában nagy bajt okozott, a túlzó sajtó nem kevesebb kárt okoz a társadalomban, különösen a gomba módra szaporodó, parasita természetű, részben találólag revolver-journalistikának nevezett, s a nagy és tisztességes sajtónak concurrentiát csináló sok kis lap könnyelmű ledérségével s fecsegésével.

Hány család siratja jólétét s boldogságát, mert e sajtó nem átalta a családi ügyet is közbeszéd, a nyilvánosság terére hurczolni.

A napi hírek most oly nagyon olvasott rovatóban az öngyilkosságok, amerikai párbajok, családi és szerelmi drámák, párbajok, öngyilkossági újabb módok, új rendszerű bűntények hány utánzóra találtak már!

Figyelje meg csak akárki, hogy ha valaki, egy még egészen új, eredeti módon öli meg magát, pár hét alatt négy-öt utánzója lesz, s ezért a sajtó felelős.

Igazán most már a gondos családapa félve hordatja a lapokat, s ismerek apát, ki, midőn a gyermek- és deáköngyilkosságok voltak napirenden, nem hordatott lapot házába, nehogy fiainak kezébe kerüljön.

Hát a törvényszéki csarnok? Hány általánosan tisztelt nevet hurczol meg évenként, azért, mert talán egyik vezetője eltévedt a jó útról, s hány új bűntényre tanítja ki azokat, kiknek még az élet nem volt elég a gyakorlati elsajátításra.

S milyen cynismussal írnak egy-egy ily esetről s nem ritka eset, hogy még ki is gúnyolják a lapok

azokat, a kik egy-egy ily sensatiós eseményre nem adják oda magukat. Például, milyen félvállról beszéltek azon szép békési lányról, ki zsandár imádójától nem hagyta magát agyonlövetni.

Az ünnepélyek, bálók s ezeken különösen a toillettek körülményes leírása, melyet a párisi lapok szabó-reclamja után honosítottunk meg, nem indítottak-e sok hiú, tetszelgő nőt a további s erejét felülmúló pazarlásra s vittek a romlásba!

Az amerikai párbajok, e majd minden *komisz sebre* tapaszt, nem azóta terjedt-e el, mióta egy jobb családbeli fiatal ember, ki testvérei vagyonát is meg rongálta, egyszerűen agyonlötötte magát s ráfogta, hogy 10 év előtti ügyben lötötte meg magát. S a sajtó az ily képtelen híreket elhiszi, vagy legalább komolyan tovább adja, pedig ha utána nézetne, legtöbb esetben valami «piszkos» esetben találná nyitját, s néha holmi regényes érzelgésben, de soha sem komoly s nem létező amerikai párbajban. Mit az is bizonyít, hogy nálunk, a hol ily becsületbeli ügy nagyon nyilvánosan megy, egyetlen egy, s azt sem egészen komoly esetet kivéve, soha sem jöttek nyomára az ellenfélnek.

Ne tovább.

A mai társadalmi rend ziláltságáért, a politikai erénynek hanyatlásáért, az általános erkölcsi czédaságért a sajtó legnagyobb részben felelős s itt az ideje, hogy megtérvén, legalább igyekezzék meggátolni az általános sülyedést.

Mert a mai *társadalom* erre tör. Saját maga romlását készíti elő.

Nem szólok a socialismusról. Maga az a tár-

sadalom, mely különben ettől egészen távol áll — vele egy kézre dolgozik saját megrontására.

Mint hajdan a római nép «panem et circenses»-t követelt, ma pénzt és élvezetet hajhász a társadalom.

A pénz foglalta el az Istenség helyét s imádói vakbuzgóbbak, mint valaha egy vallás hívei voltak! S papjai szemtelenebbek, mint az ókor legbálvány-imádóbb népeié.

Erény, hűség, polgári kötelesség, szerelem, hatalom, becsület mind a pénz szolgálatában áll, az parancsol vele, s fájdalom, nemcsak minálunk, de majdnem az egész világon!

S az élvezet-vágy, a könnyelmű élet szédítő meredélyére hajtja a legtöbb családot.

Mindegyik többet akar a másiknál. Ragyogni, csillogni, mutatni a törekvés s nem törődni mással, mint hogy: Mit mond a világ!

Ezért megy évenként száz és száz család tönkre sokszor nemcsak vagyoniilag, de erkölcsileg is.

Nohát azoknak, a kik oly aggódva kérdik, megmondom én, hogy mit mond a világ. Vagy nevet, vagy szánja érdeme szerint.

Abból a száz és száz fővárosi nőből, a ki az év nagy részén át, háza, sokszor gyermekei elhanyagolásával s majd minden női kötelessége megsértésével, hitelbe vett parádén, egész nap az utcákon kóborol, minden divatos helyen megfordul, s az úgynevezett divathölgyek osztályába tartozik, legtöbbről bármely fővárosi «Lebemann» megmondja, hogy ez itt az ilyen és ilyen fizetésű hivatalnok neje s költ négyszer annyit, hogy miből? azt csak sejtetni engedi; ez itt férje vagyonának utolsó morzsáit fogyasztja, a másik

mellette a családi név hitelén rágódik, amaz tovább X. úr kegyeiben sütkérezik, emennek arczképe itt és itt látható — választásra, ennek itt találkája van, vagy ki után jár, urát vagy imádóját lesi stb. így megy ez a végtelenig.

Mert még nem is oly régen a középsorsú családok gyermekeit általában úgy nevelték, hogy az mindenhez értett valamit, csak a háztartáshoz semmit; — tudott sokat, csak dolgozni nem; vágyait az általa olvasott regényekből meríté, igényeit azokhoz szabta, s úgy élt álmodozásban, boldogtalanul; s mert az élet csinál ugyan sokszor regényeket, de mint a valódi regényben legtöbbször, úgy itt ebben is a hősnők legtöbbször el szoktak — bukni.

S a férj, a kinek ilyen neje van, hol keressen vigasztalást? Rendesen hasonló módon s így ketten vállvetve készítik elő azt a katastrophát, mely legtöbbször a nyomor, sokszor a szégyen, s nem ritkán a kétségbeesés s öngyilkosságba vezet.

Nem színezek sötéten. Járjatok csak utána annak a megdöbbenő sok öngyilkoságnak s legtöbbször megtaláljátok okát a könnyelmű életben, mely előbb pazarlásra, aztán bűnre, s végre a sírba visz.

Szerintem csak az a gazdag, a kinek többje van, mint a mire szüksége van, s ha nézem Magyarországot, úgy itt talállok vagyonos embert eleget, de «*gazdag*»-ot, mint én tartom, nagyon keveset. Pedig csak egy kis önmegtágadás, egy kis józanság kellene hozzá, s nagyon sok lehetne. De hát: Mit mondana hozzá a világ?

Azzal, hogy *egykor mit talál mondám*, most egyáltalában nem törődik.

S természetes, hogy az öngyilkosságok, szerelmi

drámák s családi katastrofák végkövetkeztetésükben mégis csak oda vihetők vissza, hogy a vallás-erkölcsi nevelés elhanyagoltott, ennek hiánya tévedésbe, bűnbe sodort, honnan vallás nélkül csak egy lépés van a végkép el nem romlottaknál s ez a — két-ségbeesés.

Ily társadalmi élet, mint a melyet mi nagy részben folytatunk, különben sem kedvező talaj a polgári erényeknek. Az igények szükségét szűlnék s a szükség nem válogatós.

A kinek pedig másra szüksége van, az nem független többé s így nem is töltheti be polgári kötelességét úgy, mint az egy szabad nemzet tagjához méltó.

Társadalom, sajtó s az országgyűlés, mind közre hat abban, hogy Tisza Kálmán 12 évi kormányzása meddő maradt, s hogy most nincs semmi reményünk arra, hogy ő a magára vállalt nagy feladatot sikeresen befejezhesse.

III.

Quid nunc?

A fentebb előadottakkal azt hiszem eléggé bebizonyítottam, hogy Tisza Kálmán s az általa vezérlett szabadelvű párt nem felelt meg a magára vállalt feladatnak, annál kevésbbé felelt meg a nemzet várakozásának.

A magára vállalt nagy feladatok tehát még mindig megoldásra várnak.

Neveli a nehézségeket azon körülmény, hogy éppen a megoldásra váró kérdések három legfontosabbika, már elementáris erővel kopogtat ajtónkon; s súlyosbítja a bajt az, hogy jóformán egymással szoros összefüggésben lévén, illetve egymásból folyván, egyiknek szerencsétlen vége a másik kettőt is okvetetlenül nyakunkra hozza.

Ez a három kérdés: a keleti kérdés, a pénzügyi rendezés és a socialismus.

A bizonytalan külügyek nyomása alatt fegyverkezik állig egész Európa; a nagy hadi készülétek s az ezzel járó bizonytalanság szüli a nagy adókat és kereskedelmi crisiseket, — s ezek nyomán kullog, mint a prédára leső hiúz: a socialismus.

Európának, de kivált monarchiánknak tehát elsőrendű érdeke, sőt úgy mondhatni életföltétele, hogy a keleti kérdés mielőbb s gyökeresen megoldassék,

s egyidejűleg, minthogy ez általános európai confla-
gratio nélkül nem történhetik meg, mindazon kér-
dések is, melyek az általános béke és nyugalom
helyreállítását gátolják, — elintéztessenek.

Külügyi politikánkban tehát — mielőtt még az
állam a terhek alatt összerogy vagy a birodalom
másik felében dúló politikai harcz katastrophára ve-
zetne — s így sürgősen — oda kell törekednünk,
hogy a függőben lévő keleti kérdés egyszer vala-
hára gyökeresen megoldassék s a béke ismét hosz-
szabb időre helyreállíttassék.

Ha lehet kiegyezéssel, de vitális érdekeink sé-
relme nélkül, ha nem: karddal.

Az elsőre úgy látszik nagyon kevés kilátás van,
de ha a jelek nem csalnak, az utóbbi küszöbön
áll!

S a harcz, mely kitörőben van, nem lesz a kö-
zépkor, annál kevésbé a 16-18-dik század, sőt a
Napóleoni idők harcza sem, midőn az ellenek szétszórva,
különböző helyeken, különböző számú csapatokkal
hárczoltak, s ha egy helyen nem mosolygott a sze-
rencse, más helyt vívott ki előnyöket, s legrosszabb
esetben is egyes erősségek védszárnyai vagy kerített
városok sánca alatt újra gyülekezhetett s új erőket
vonhatott magához, hogy újra szerencsét próbáljon;
s így folyt a harcz, míg mindkét fél elfáradva, kime-
rülve legtöbbször tisztességes békét kötött. Sőt ehhez
még a legközelebb lefolyt német-francia háborút
sem hasonlíthatjuk, legfőlebb csak következtetést von-
hatunk belőle. E harcz nem *egyike*, hanem okve-
tétlen *egyetlené* lesz az eddigi világtörténelemnek,
melynek jelentőségét fokozza az, hogy általános véd-
kötelezettség alapján szervezett s a népvándorlásnál

is nagyobb számú tömegek összesítése, a lehető legnagyobb tökélyre vitt felfegyverzés s a közlekedés soha sem sejtett nagy szállítási képessége folytán, a harc egyetlen ütközetben dől el, nem lévén a vesztes félnek sem megállása, sem újabb segélyforrása.

S a mi végzetesebb lesz e harcban az, hogy Európa összes nagyhatalmai résztvevén benne, — nem lesz, a ki a győzőnek megállást parancsolhatna!

A győző ki fogja használni győzelmét a másik fél tökéletes eltiprása, tönkretételéig!

Nincs kétség benne, hogy e harc után Európa mostani térképe haszталanná válik.

Mindenesetre nagy átalakulásnak lesznek tanúi, a kik megérik.

Oroszország aránylag legkevesebbet kockáztat Legrosszabb esetben egy amputatiót, mely azonban nagyhatalmi állásától nem fosztja meg, de ellenfelei egy része a feldarabolás veszélyeinek van kitéve.

Oroszország netaláni győzedelme esetén arra várni, hogy az «agyaglábú északi kolosz», önterhe alatt össze fog roskadni, legalább is dőreség!

Ily összeroskadások megtörténhettek akkor, midőn egy terjedelmes birodalom közlekedési eszközei, hadszervezete nem voltak a mai tökélyre fejlesztve, de ma, a villany, a vasutak, a nagy állandó hadseregek korában ki gondolna erre! Mielőtt pár ezer lázadó összeszedelődnék, már egész hadtestek vannak a lázadás színhelyén!

Épen azért, ha e harc kitör, az utolsó fegyverfogható embert s az utolsó krajczárt ki kell állítani.

Éreznünk kell s érezzük is, hogy mindenünk kockán áll.

S ha győzünk s győznünk kell, mert velünk, részünkön van az igazság, a jog, — akkor is oly súlyos vér és pénzbeli áldozatba kerül, hogy már most ideje, — még ha nem volnánk is nyakig a pénzügyi bajokban — miszerint pénzügyünk rendezéséről a legkomolyabban gondolkozzunk!

Ide most már nem elég a jóakarát, ide több kell: Elszántság!

Sokkal súlyosabbak közgazdasági bajaink, sokkal kevesebb kilátás van azok mielőbbi javulására, mint hogy azzal vigasztalhatnák magunkat, hogy a hiányzó nagy összegeket egy kis takarékosság, adóforrásaink jobb kihasználása s legrosszabb esetben egy kis adóemeléssel, behozhatjuk.

Ne feledjük el, hogy jövedelmeink évről évre apadóban vannak, s így a jobb kihasználás legfőlebb az apadást fogja pótolni.

Szerintem, ha csak az adóképességet, nem megátadni, mert az már megvan, de tönkretenni nem akarjuk, itt nincs más mentség, mint a túlságba vitt takarékosság, habár mindjárt egypár szép reményünk árán is.

Nem elég azt mondani, hogy elmegyünk a takarékosság legszélső határáig, mert az a legszélső határ, mint az eddigi budget-tárgyalásoknál láttuk, nagyon elastikus dolog; hanem ki kell egyszerűen mondani, *hogy a kiadásokban törünk mindaddig, míg a remélhető bevételt el nem érjük.*

Inkább lemondok néhány évre, sőt örökre némely különben szép, jó s talán hasznos beruházásról, vagy hasonlóról, minthogy türelmetlenségünket vagy nagyzási mániánkat pénzügyi bajok, sőt talán bukással vásároljam meg.

Ne ámítsuk magunkat! Az idei év a jó búza-termés daczára is, pénzügyi eredménye után ítélve, egyike lesz a legroszabbaknak. Hiába folynak az adók és más az adóvégrehajtás útján fizetett ilyenemű pénzek, jobban mint talán máskor ily időben. Azt tudja s tudnia kell a pénzügyministernek, mi pedig látjuk, hogy miért? S ne is bízsa el ebben magát a pénzügyminister úr, mert nem telik bele három hónap, egy részét ismét vissza kell adni azoknak, a kiktől most elvették, ha csak azt nem akarják, hogy a földek nagy része vetetlen maradjon s az emberek egy része éhen haljon.

Itt nincs más mentség az államra, mint, nemcsak kimondani, de meg is tenni, azt: *hogy nem adunk ki egy krajcárral sem többet, mint a mennyi bevételre, még pedig a legroszabb esetet véve, számítunk!*

Csak ha ezt keresztülviszi Tisza Kálmán, (s ha akarja, keresztül is viszi) csak akkor hiszem, hogy ismeri állapotainkat, hogy tekintetbe veszi a körülményeket, s hogy valahára komolyan veszi a pénzügyek rendezésére vonatkozó ígéretét.

S ne gondolja, hogy azért megakad az államgépezet. Korántsem. Csak az illető ministerek szintén vegyék komolyan a dolgot az alantas hivatalnokok felelősségével s ezt a felelősséget ne csak az olcsó plajbász, papír s más nagyértékű tárgyaknál alkalmazzák, de ott, a hol értelme és haszna is van.

S ha pénzügyi bajaink lassú bár, de biztos gyógyításához van remény, akkor a socialis áramlattal is sikeresen fogunk megküzdeni.

Fentebb megérintettem a socialis kérdés jelenlegi állását s azt tudjuk, hogy mindenütt résen áll. Sok helyt hallgatagon, némán, mint egy ugrásra

kész tigris; — máshol gyűjtve fegyvereit a nagy harczra.

Egyelőre minden parlamentarizmus arra törekszik, hogy az általános szavazati jogot keresztül vigye. Nem rosszul számítván: hogy ha egyszer a tömeg szavazati joggal bír, akkor még mély béke idején is csak idő kérdése, hogy mikor majorizálhatják a bourgeoisie-t, csinálván aztán maguknak olyan törvényeket, a milyen épen tetszeni fog.

Ezenkívül ostromolják az államot és munkaadót: bérfelemelés, munkaidőnek 8 órára való leszállítása s több ilyféle *feles-gazdaság* ízű engedményekre, — persze csak egyelőre, s a hol ez nem megy, mint Hollandiában, hol a «mynheer»-ek nem értik a tréfát, ott az utczai verekedés napirenden van!

S hiába Franciaország és Németország áldozatképessége: az mind nem használ semmit. E kérdésnek ma már csak egy lehető s kielégítő megoldása van: Visszahelyezni a társadalmat eredeti alapjára, a családi életre, párosulva vallásosság, erkölcs és saját otthonnal, fentartva a kereszténységnek a francia forradalom által elsajátított s a 19-ik század által túlságba hajtott alapeszméjét: a szabadság, egyenlőség és testvériséget!

Mert honnan toborzza féktelen és eszeveszett híveit az anarchia? Az elzüllött értelmi proletariátusból, a gyárak vagyontalan, máról holnapra élő, családtalan vagy családjával mit sem gondoló, keresményét rendszeresen eldorbézoló munkás és más hasonkés existenciákból!

Csak a családi élet és magánvagyon adja meg az embereknek az elégedettséget s a vallás a megnyugvást. Proudhomme «La propriété est le vol» —

socialista hitvallás feltalálója, midőn saját házat szerzett, azt így variálta: «La propriété est la fortune!»

S a gyárak s nagy vállalatok korában szerzett óriási vagyon, kevesek kezében, ép oly kevéssé mozdítja elő az emberi nem boldogságát, mint a nagy államok megalakulása a népek biztonságát és békés megelégedettségét; — s míg a saját, bármily kis vagyon, az emberi társadalom túlnyomó nagy részét meg nem köti, a megélhetés biztonsága családalapításra nem serkenti, a vallás és erkölcs becsületes munka és megelégedettségre nem szoktatja: addig a gazdag csak haszonélvezője vagyonának s minden örömét megrontja azon aggodalom: «Vajon mikor kell érte harczra kelnem.»

Ezen kérdések hatása alatt áll az ország, s míg egy része Tisza Kálmán nagy tehetségében s még nagyobb szerencséjében bízva, azt hiszi, hogy nemcsak ezen fontos, de a velők szintén összefüggésben lévő belügyi más kérdések is szerencsés megoldást s mielőbbi megoldást fognak találni; addig más része elvesztvén hitét Tisza államférfiúi képességében, látván azon irány veszélyességét, melyen némely párthívének — befolyásos hívének — biztatása folytán halad, s melyen már többé meg nem állhat, s tapasztalva az általános közgazdasági romlást és társadalmi hanyatlást, mely nemzetünk leglelkesebb osztályát, a gazdaközöniséget sújtja, s azon erkölcsi romlottságot és vallástalanságot, mely az alsóbb osztályokat sülyedéssel fenyegeti, s tudván azt, hogy a jelenlegi pártok egyike sem lép fel nyíltan és határozottan ezen veszélyesnek bizonyult áramlat ellen, csak egy oly új pártalakulástól vár sikert, melynek programja *szabatos, határozott, a nemzet nagy aspiratioit minden*

részében felöleli s megvalósítása törvényes akadályokba nem ütközik; s a mellett, hogy a józan, fokozatos haladást nem gátolja, az államot a kétes értékű s sokszor helyrehozhatatlan kárt okozó külföldi eredetű experimentációktól megóvjva, az állam alapját mentül több önálló, bármily kis vagyonú vallásos és erkölcsös családra helyezi, felvirágzását első sorban a földmivelés, kis ipar és kereskedés előmozdításában keresi s főtámaszának, a még minden körülmények közt hazafiasnak bizonyult egyházi, honoratior s földbirtokos osztályt tekinti.

Ily programnak hiszem én a következőt, melyről nem állítom, hogy az a mai értelemben liberális, de még kevésbé állíthatja a legrosszabb akarat is, hogy retrográd vagy épen reactionarius. Ez csak: Halt! a veszélyesnek felismert úton!

Európa szemben a socialismussal, melyet engedményekkel megnyerni nem lehet, mindenütt igen határozottan gondoskodik a «társadalmi rend» megvédéséről s e gondoskodás első sorban azoknak érdekében történik, kik a liberalismus zászlója alatt a tömeget kizsákmányolván, most, mint a tőke urai, az általuk elszabadított, sőt életbe hozott gonosz szellemek által legjobban vannak fenyegetve.

Természetes tehát, hogy azon párt, melynek hiányát a közélet már mai nap is nagyon érzi, s melyet a közszükség mielőbb életre hoz, nem haladhat azon utakon, mint az a párt, melynek mostani társadalmi és politikai bajaink nagy részét köszönhetjük; sőt ellenkezőleg: egy részén meg kell állnunk, más része helyett pedig újat, jobbat keresnünk, s azon vígázva ugyan, de haladnunk!

Nem hiszem, hogy legyen valakiben oly rosz-

akarát, miszerint oly szellemek felidézésével akarjon bennünket gyanúsítani, melyek — hála Istennek! — a feltámadás reménye nélkül porladoznak, a mint mi sem vádoljuk politikai ellenfeleinket azzal, hogy szándékosan hajtanak a socialismus karmai közé, — s előre is tiltakozom az ellen, hogy az ó-conservativismus hívei (ha ugyan vannak még ilyenek?) közé számítsanak, vagy a Magyarországon, a vallási türelmesség classikus hazájában soha uralomra nem jutott ultramontanismussal vádoljanak; — mindazonáltal ha tennék is, az sem riasztana vissza attól, hogy az újonnan alakulandó pártot nemzeti conservativ pártnak ne nevezném, már csak azért is, mert e párt elnevezés már magában feltüntetné azon elvi ellentétet, mely közte s az úgynevezett liberális párt közt van, s mert a conservativ párt mindenütt, hol megalakult, mint Német-, Angol- és Olaszországban, sőt Franciaországban is hazafias érzülete, komoly működése, szándékának tisztasága és becsületes eszközei által még az ellenpárt tiszteletét is kivívta s mert rá a fenyegetett társadalmi rend, mint egyedüli megmentőjére, bizalommal tekint.

A nemzeti conservativ párt programjának nézetem szerint a következőket kellene magában foglalni, u. m.:

I. A *pragmatica sanctio* alapján hozott 1867. XII. törvénycikk mint alaptörvény egész terjedelmében nemcsak fentartatik, de végre is hajtatik, illetve helyreállítatik!

II. A dualismus érdekében minden megengedhető morális eszközzel oda kell hatnunk, hogy a monarchia másik felében, annak egységére s közjogi szervezetére veszélyes irány fölülkerekedése meggátoltassék.

III. Horvátországgal a kölcsönös egyesség alapján fennálló államjogi kapcsolat sértetlenül fentartásék, s az esetben, ha Bosznia monarchiánk fenhatósága alá kerülne, az az 1867. II. t.-cz. 3—Ik §-a értelmében Magyarországhoz s közvetlenül csatoltassék, fennmaradván jogunk, hogy jövő kormányzata iránt Horvátországgal új egyességet kössünk!

IV. A megváltozott viszonyokhoz képest az összes ministeriumok újra szerveztetnek, közigazgatási ügyekben a közigazgatási törvényszékek és főtörvényszékek felállítatnak s az összes tisztviselők, illetve hivatalnokok részére szolgálati szabályzat készíttetik s az törvénybe igtattatik.

V. A megyei törvényhatóságok kinevezett tisztviselőkkal, közigazgatási törvényszékekkel, nagyobb s valódi autonómiával s politikai befolyás biztosítékai-val újra szerveztetnek.

VI. A bevétel és kiadásban az egyensúly már most, tekintet nélkül az újabban behozandó vagy jobban kihasználható jövedelmi forrásokra, a kormányzat összes ágaiban helyreállítatik, s minden *nem okvetlen szükségesre* kiterjedő megtakarítások által elősegítetik.

VII. A közlekedési ministerium eddigi működésének megvizsgálására parlamenti bizottság küldetik ki, a kamatbiztosítást élvező vasutak kezelésének megváltoztatása, a kőutak egy részének felhagyása, valamint a szabályozási rendszer megváltoztatása által kiadása lehetőleg reducáltatik.

VIII. A földművelés, mint az ország fő foglalkozási ága s jövedelmi forrása részére külön ministerium állítandó, mely mielőbb megtegye azon intézkedéseket, melyek a földművelés jövedelmezőségét emelni s a földbirtok állandóságát megvédeni hivatvák.

IX. Az ipar és kereskedelem terén teendő intézkedések első sorban a kis ipar és kereskedelem érdekeinek védelmére irányzandók. Nagy ipar és kereskedelem különösen csak azon ágakban segítettő, mely kis iparral nem űzhető, vagy exportra dolgozik. A pénzrendszerben a frank vagy mark hozandó be.

X. A tanítás vallás-erkölcsi és hazafias irányban az állam és egyház kölcsönös befolyása és támogatásával eszközlendő, a középtanodák alsó része az *egyetemes* s felső része a *szakrendszerre* irányítatván. A gyermekek túlterhelése, valamint a proletariátus terjedése tekintetéből mielőbb intézkedés teendő. A válásfelekezetek békéje megvédendő. A vasárnapi munkaszünet mindenkire, az ünnepi pedig az illető egyház híveire kötelezőnek kimondandó.

XI. Az igazságszolgáltatás jelen rendszere fenntartásával, a codifikálandó polgári törvények a hazai jogfejlődés tekintetbe vételével oda is irányítandók, hogy előleges intézkedések által a sok pernek eleje vétessék, s a bíró minden, nem szorosan vett per, vagy bírói intézkedést kívánó ügyek elintézésétől megkíméltessek. A büntető és kihágási törvényekben a büntetés a nép gazdasági viszonya, műveltségi és erkölcsi állapotához képest módosíttassék, az államkincstár terhének megkönnyebbítése szem előtt tartassék.

XII. A honvédhadsereg a függőben lévő nagy kérdések eldöntése után, az 1867. XII. t.-cz. alapján a közös hadsereg kiegészítő részét képező, s így annak idején újonnan szervezendő valódi «magyar hadsereg»-be beolvasztatik, illetve azzal egyesíttetik.

Természetes, hogy egy programmszerű pontoszatba, melynek rövidnek és általánosnak kell lenni, sem az összes teendőket mind elsorolni, sem a befoglaltak mikénti megoldását részletesen előadni nem lehet.

Nehogy tehát az a vád érjen, hogy annyi panasz után, habár nagy vonásokban is, csak ennyit tudtam mondani s hogy e kérdések mikénti megoldásának módjával adós maradtam, nem ugyan részletesen s nem is kimerítőleg, csak körvonalokban jelezve, így gondolom én e programmot megvalósítani:

I. Az 1867. XII. t-cz. 7.'§-a határozottan mondja, hogy az udvartartás nem közös ügy, ezért is annak költségeit külön s nem quota-arányban, s épen oly . összegben állapítja meg Magyarországon, mint Austria. Nem tagadható tehát, hogy a mint joga van Magyarországnak egy külön udvartartásra, épúgy elegendő költséget is ad arra.

Magyarország népének leghőbb óhaja, hogy uralkodóját, szeretett, sőt imádott királyát egészen *itthon* lássa és saját *állandó* udvarában.

Nincs is kétség benne, hogy ő Felsége a legalkotmányosabb s lovagias király, ha e vágyat az illető competens testület illő formában fejezi ki előtte, a nemzet ezen vágyát is teljesíti.

S mikor volna erre jobb idő, mint esztendőre, midőn az udvartartás költségei újabb 10 évre megállapíttatnak, akkor terjeszse elő az országgyűlés ez iránybani kérelmét, s ha az országgyűlés maga nem indulna, akkor a törvényhatóságokon a sor, hogy ezt az országgyűléstől kérelmezze.

Különben ő Felsége úgy látszik már gondolt

is erre akkor, midőn a szűk budai királyi lakot hozzáépítés által a *világ* egyik legszebb királyi palotájává átalakíttatni elhatározta.

Ez volna a fentebb érintett törvénynek legszebb végrehajtása.

Ugyanazon törvény értelmében a külügy is közös ügyet képez, tehát helye van a dualismus és paritás alkalmazásának. S mi történt eddig? Jó formán semmi. Az egész nem több, mint hogy most már a monarchia, melyet képviselnek, nem «Ausztria» többé, hanem «Ausztria-Magyarország»), de e dualismusnak eddig sem a zászlókon, sem a címereken, sem a pecséten semmi nyoma. Ez még mindig a régi ausztriai. Sőt a hivatal szelleme és nyelve is ugyanaz. Az ügyvitel egészen német, sőt ha valami magyar alattvaló magánjogi ügyben fordul hozzájuk, ezt is a «Bürgerliche Gesetzbuch» §-ai szerint intézik el.

Csak épen a napokban mondotta nekem egy ily külügyi hivatalnok, kinek pedig nagyon sok dolga van jelenlegi állomásán magyar alattvalókkal, hogy a magyar törvényekhez semmi köze, azt nem ismeri.

Oda kell tehát törekednünk, hogy a címér-, zászló- és pecsétkérdés a dualismus alapján végre megoldassék, hogy minden külügyi hivatalban annál inkább keleten, a két legfőbb hivatalnok egyike magyar legyen, s a magyar elem a személyzetben is megfelelő arányban alkalmaztassák,, s hogy végre a magyar törvények tudása a diplomatai pályán működőknek kötelességévé tétessék.

A mi a külpolitikai kérdéseket illeti, erre nézve annyira egy véleményen van az egész nemzet, hogy azt nem szükséges itt bővebben fejtegetni ...

A közös ügyek egyik legnehezebben elintézhető ügye a hadsereg kérdése.

Az 1867. évi XII. n. és több szakasza határozottan a «magyar hadsereg»-ről, mint az «összes», tehát nem is *közös* hadsereg kiegészítő részéről szól, de az élet, az *összes* hadsereg nem ismer magyar hadsereget, hanem csakis *magyar ezredeket*. Hogy mily tapasztalataink vannak a hadsereggel, azt tudja mindenki.

Sokkal nagyobb érdekek állnak most koczán, mint hogy e kérdés miatt, bármily fontos és életbevágó is az ránk nézve, most vizsályt szítsunk, vagy kellemetlen érzést okozzunk.

Azért most nem fejtegetem a kérdést. Megvan a törvény s a törvényben meg a jog a «magyar hadseregre». Hagyjuk ennek fejtegetését akkorra, midőn a magyar commando alatt álló honvéd hadsereg meggyőz mindenkit arról, hogy a győzelem kivívására nem szükséges a német commando, hanem a *lelkesültség!*

Addig is igyekezzünk meggyőzni minden ellenünket arról, hogy a magyar nemzet, ha a dynastia és hazája sorsáról van szó, nem pöröl, nem követel, hanem odaadja mindenét a trón és haza védelmére.

Nekünk most nincs más teendőnk, mint vigyázni arra, hogy mindenki, kivétel nélkül helyén legyen akkor, midőn a király szava hívja, s ügyelnünk arra, hogy a ki fegyverfogható, az mind a csatatéren legyen s békés szolgálaton csak az, a ki *igazán* nem képes fegyvert fogni.

Ifjainknak pedig ajánljuk, hogy addig is, míg a hadsereg ügye rendezve lesz, foglalják el helyöket a «*közös*» hadseregben is, mert első sorban a trón

és Magyarország érdeke forog a kockán. Foglalják el azért is, hogy a majdan szétválasztandó hadsereg magyar részében legyen elegendő képzett tisztünk, s hogy addig is a magyar érdeket védjék a közös hadseregben, hogy azon nagy kiadások, melyeket az ország a hadsereg érdekében tesz, némi részben magyaroknak is jusson. S mi részünkről hozzá fogunk ahhoz járulni, hogy minden jogi foglalkozás időleges elzárása, illetve megnehezítésével a magyar ifjúságot a hadi szolgálatra, mint legbiztosabb pályára politikai indokból is kényszerítsük s szorítsuk, de egyúttal azon is működünk, hogy ott oly fogadtatás és bánásmódban részesüljenek, minőt minden művelt ember, annál inkább a becsületére féltékeny katona mindenkitől, még felébb valójától is megkövetelhet.

A hajóhad a milyen kicsiny, ép oly sok pénzt nyel el. Pedig a törvény tulajdonkép mitsem tud közösségéről.

E hajóhad magában, kölesünk rá bár még tíz-szer annyit, még sem lesz valódi hajóhad, a mint azt az tengeri hatalmaknál látjuk. Nyílt ütközetet magában egyikkel sem fogadhat el. Célja csakis a partvédelem lehet. Erre pedig már eleget költöttünk rá! S a mellett most, a «12-ik órában» már úgyis késő, mert addig, míg előreláthatólag szükség lesz rá, egy torpedócsolnak sem készülhet el. Jobb volna, ha, tekintettel a lehető ellenfél óriás számú lovasságára, e pénzen az utolsó órában néhány lovas ezredet szerelnék fel.

Takarékoskodni most a közös ügyek két előbbijénél nincs alkalom. Takarékoskodni csakis a közös pénzügyministeriumnál lehet s itt is csak azon, a pazarlással határos kiadással, mely évenként Bosznia és Hercegovina közigazgatási céljaira kiadatik!

Itt jó lesz a vörös plajbászt elővenni, már csak azért is, mert most a közös ügyekre szánt pénznek sokkal fontosabb helye van.

Mielőtt e pontra mondani valómat befejezném, meg kell említenem azon anomáliát is, hogy míg mi Horvátországnak, melylyel pedig nem «közös»-ségben, de unióban élünk, minden horvát ügyre saját osztályt, sőt ministeriumot adunk, addig a közös ministeriumban híre sincs a magyar osztályoknak. Pedig ha dualismus és paritás van, ezt is fel kell állítani, s addig is gondoskodni arról, hogy a «közös» ministeriumokban ne tekintsenek bennünket idegeneknek, s ne tegyék ki szűrünket, ha magyarul köszöntünk be, illetve magyar kérvényt s okiratokat küldünk be, s egyszóval úgy itt, mint az ausztriai hatóságoknál, kiktől mi német átiratokat elfogadni kötelesek vagyunk, legyen meg a paritás és viszonyosság!

II. Programmunk 2-ik pontja nagyon csiklandós kérdést érint. Tulajdonképen osztrák belügyet érint, a mibe nekünk nincs és nem is lehet beleszólásunk. S mégis nem bele, de hozzá kell szólnunk, mert nézetünk szerint már régen áthágta azon határt, melyet mint belügynek, nem lett volna szabad keresztülörnie.

Most már a birodalom összetartó kapcsait fenyegeti, annak most még *titkos*, de nem sokára egészen nyílt ellenségével coquettiroz, s a dualismus kapuját döngeti tehetetlen dühével, sőt már nálunk nemcsak kívülről szítja, de át is hordja a tüzet, hogy nekünk is nemzetiségi hecczeket gyűjtson.

Forgatja ugyan a szeméit s veri a mellét, ha rászólunk, de ismerjük természetét s látjuk tetteit.

Magunk iránti kötelességünk tehát kimondani,

hogy az ausztriai szlávok maguk lépték át azon határt, mely a be nem avatkozás kötelezettségét kizárja.

Nem azon apró boszantásokról van most szó, melyekkel magával nem bíró harczzvágyuk hónapok óta úgyszólván elhalmoz. Úgy látszik, hogy a cseh oroszlán elég erősnek érzi magát arra, hogy egyik farkával a németeket paskolja *otthon*, a másikkal pedig nekünk *pattogjon* itthon. Láttuk mi már e farkakat behúzza is.

De hát most tulajdonképen nem rólunk van szó, a közös ügy érdekében emeltünk szót.

Nem is a csehekhez szólunk, hanem a németekhez, s azokhoz is csak keveset.

Nekik sem tartunk böjti prédikációt, azt hiszem, hogy tartottak ők úgyis önnön maguknak eleget, először azért, mert volt okuk, másodszer azért, mert idejük is volt rá.

Csak egy jó tanácscsal szolgálunk. Ne vessék meg. Fogadják el.

Mindenekelőtt kölcsönös engedményekkel, még ha talán elvi engedmény volna is az, béküljenek ki egymással.

S ha ez megtörtént, lássák be, hogy a mostani viszonyok közt egymagukban nem tehetnek semmit. Nézzenek tehát szövetségesek után.

Olyan szövetségesek után, kikkel őszinte szövetséget köthetnek, a kikkel *most már* nincsenek ellentétes érdekeik.

A politikában sok szabad és sok lehet. A kik ma ellenségeink, holnap barátaink lehetnek, mint ezt a mi sorsunk is bizonyítja.

Ilyen szövetségesük csak egy van s ez a lengyel. Szláv nép ugyan, de nem pánszláv, sőt orosz-

ellenes, tehát a többi osztrák szláv népekkel nem is csinálhat többé közös ügyet, a mint ketté is vágta maguk és a csehek közt az abroszt!

Szövetkezzenek, ha mindjárt engedmények árán is, a lengyelekkel, kik *most* bizonyosan hajlandóbbak, mint valaha s vegyék át egyesülten az osztrák állam vezetését, adjanak méltányos engedményeket a békülni kész többi népeknek s mentsék meg hazájokat vagy egy katastrophától, vagy annak beismerésétől, hogy Austriában csakugyan nem lehet alkotmányosan kormányozni!

III. Horvátország erős kormánya végre rendet csinált a scandalok s lázadások hazájában. Ez első sorban gróf Khuen-Héderváry bán érdeme, ki nemcsak megfelelt a beléje helyezett bizalomnak, de sőt túlhaladta azt. Nem kérjük miképen, mert jogosnak és politikailag igazoltnak tartjuk azt, hogy a hol kivételes állapotok vannak, ott kivételes eszközöket is kell alkalmazni.

Tiszáé azonban az érdem, hogy e nehéz állásra megtalálta emberét. Elismerésünket tőle nem tagadhatjuk meg e részben.

Van ugyan, még pedig sok, mi sérelmes ottani érdekeinkre; de miután a bán kijelenté, hogy az állítólagos horvát sérelmeket félreteszi, mi sem panaszkodunk.

Örülénk, ha egyszer ismét testvérek lehetnénk, mi legalább részünkről ígérjük, hogy az egyességet szentül megtartjuk.

S mégis félünk, hogy még egyszer összekapunk.

Nincs messze az idő, midőn Bosznia államjogi helyzete végképen tisztáztatik, nincs kétség benne, hogy Bosznia-Herczegovina az osztrák-magyar mon-

archiához fog csatoltatni s ez lesz azon időpont, midőn közjogi állása fölött döntenit kell.

S a döntés, legalább Boszniára az, hogy az 1867.II. t.-cz. 3. §-a értelmében közvetlenül Magyarországhoz csatoltatik. Így hozván ezt a jog és igazság magával.

Ismerjük azon aspiratiókat, melyeket Horvátország egy része Bosznia iránt táplál, — nem is mondom, hogy ez lehetetlen, de csak egyetlen egy jelszó alatt. Ez a compensatio!

Adja vissza nekünk Horvátország a hajdan magyar s a véletlen, s hanyagság folytán most Slavonia név alatt Horvátországhoz tartozó Szerem-, Pozsega- és Verőczemegyéket, tisztázzuk végre Fiume állását s akkor: Ám legyen!

A határörvidékekkel tett tapasztalatoknak hasznát kell vennünk!

IV. Húsz éve múlt, hogy önsorsunknak urai vagyunk. E húsz év alatt sok mindenfélét csináltunk (bár ne tettük volna), de nem tettük azt, a mi első sorban szükséges lett volna, hogy úgy mondjam, nem szabtuk meg a házi rendet.

Ma sincsenek rendesen szervezve hivatalaink s legkevésbé rendezve a hivatalnokok szolgálati viszonya. A bíróságok székhelyeinek megállapítása, daczára a törvény rendelkezésének, ma sincs meg, s a közigazgatási hivatalnok, mint legutóbb is láttuk, vogelfrei!

Ez tovább így nem maradhat. Minden szakministerium először állapítsa meg a legszükségesebb hivatalokat, aztán a teendőket csak az ott valóban hivatalos intézkedést igénylő ügyekre szorítva, s a kezelést s eljárást egyszerűsítve állapítsa meg a hivatalnokok számát.

Mindenekelőtt azonban megszüntetendő az «ő Felsőge személye körüli ministerium», mint a melynek közjogi állása a dualismust sérti, a paritásnak meg nem felel s szükségét nem képez, teendői a belügy ministerium és miniszerelnökséghez osztatnának be.

Ezek után az összes hivatalnokok számára szolgálati szabályzat lesz mielőbb készítendő s törvénybe iktatandó. E törvény szerint a *három év után* véglegesített illetőségi helyére rendszerint ki nem nevezhető hivatalnok hivatalától el nem mozgatható, akarata ellen nem nyugdíjazható. Áthelyezése indokolandó s ez ellen jogorvoslattal élhet a közigazgatási törvényszéknél; a fokozatos előléptetés a VIII. rangosztályig sorrendben, VII-től V-ig a legfőbb törvényszékek ajánlatára történik. A soros előléptetésnél hanyag és képtelen indokoltan mellőzhető s minden ötödik állás soron kívül betölthető. A hivatalfőnökök felügyeleti joga tágítandó, de szorosan körülírandó. A felelősség szigorítandó. A hivatalos idő megszabandó s egyfolytában szorosan tartandó, például 8-tól 2-ig. A kimutatási rendszer megszüntetendő s helyette a napló-rendszer hozandó be.

A napló, melybe az illető hivatalnok tartozik beírni a hivatalba-érkezés idejét, az általa végzett ügyek számaát, s más hivatalos eljárását, rendszeresen mindennap beírandó, s a hivatalos idő leteltével a hivatalfőnök, illetve vezető által aláírandó. *E könyvekbe a hivatalos idő alatt felek is beírhatják a netalán távollévő hivatalnok távollétére vonatkozó megjegyzéseiket.* Vegyes ajkú vidékre csak kipróbált, igazságos, előzékeny s a mennyiben lehet, a nép nyelvét értő

s társadalmi hatásra is képes tisztviselők neveztesenek ki.

Nem különben kimondandó az is, hogy actívásban lévő tisztviselő vagy másodízigleni rokona oly helyen, mely hatósága alá tartozik, képviselőnek nem választható.

Ily eljárás mellett a hivatalnok pontosabb, szorgalmasabb lesz. Igazolására mindig a *legjobb* bizonyítvánnyal rendelkezik, s önkény ellen fegyvere van. Az idő - beosztással pedig a fűtés s világítás nagy értékben megtakaríttatik s a hivatalnok mégis többet végez, mint a mostani slendriánban.

Természetes, hogy a ministeriumokból is minden oly ügy, mely nem szorosan véve *administratív*, onnan kiküszöböltetik s a közigazgatási főtörvényszékekhez utaltatik, mindazon hivatalnokokkal, kik az új szervezés szerint a ministeriumokból kiesnek.

Így megszüntetendők volnának a tanfelügyelő-ségek, adófelügyelők, illetékkiszabási és államépítészeti hivatalok, s teendőjük részben a felállítandó közigazgatási törvényszékekhez, hová a főnökök is címjük, rangjuk és fizetésük megtartása mellett beosztatnának, utaltatnék, vagy az illető kerületi, illetve alantas hivatalokhoz tétetnék át, hová mostani hivatalnokaik is beosztatnának.

Úgy hogy többet ne mondjak, az adóhivatalnak már csak a kezelés egyszerűsítése végett is, az adó, bélyeg és illeték körül felmerülő összes eljárást, kezdve a kivetéstől egész a behajtásig, magának kellene végezni. Az ekkép felszabaduló szolgabírák több időt fordíthatnának az iskolákra, jobban felügyelhetnének az utakra is.

A közigazgatási törvényszékhez beosztott tiszt-

viselők, mint szakreferensek egyúttal kötelezve volnának arra, hogy a személyes felügyeletet *kiküldetés* alakjában időről időre gyakorolják. Ellenőrzés s még pedig hathatós ellenőrzés szempontjából minden községhez nál egy ellenőrzési naplókönyv vezetendő, melybe minden tisztviselő, ki hivatalos ügyben a községben megfordul, beírja a napot, órát, az ügy számát, vagy rövid tartalmát s nevével aláírja, s e könyvet a községben megforduló őrző is mindenkor aláírja.

A megyei tisztviselők a falusi jegyzővel együtt szintén kinevezés alá kerülnének, ellenben a városi s községi hivatalnokok életfogytiglan, illetve falun hosszabb időre választatnának.

A hivatalnokok száma okvetlen leszállítandó, s az így megtakarított *fizetés* a többiek fizetésének pótlására, illetve javítására volna fordítandó, megmaradván az államnak a lakpénz stb.

Kijelentem azonban előre is, hogy én minden már most véglegesen kinevezett hivatalnok állását szentnek tartom s a reductiót csak a rendes nyugdíjazás s halálozás által támadt fogyatkozásban vélem elérhetőnek. Addig minden újabb kinevezést beszüntetvén.

Vége kimondandó, hogy a hivatalnok mulasztása, roszakarata vagy tudatlansága által okozott kárért anyagi felelősséggel is tartozik.

Meg vagyok győződve, hogy a hivatalok helyes beosztása s szervezete, nem különben a hivatalnokok nagyobb felelőssége helyesen alkalmazott szigorú fegyelem s a kilátásba helyezett fizetés-javítás mellett a hivatalnokok száma, egy harmaddal, de legalább egy negyeddal reducálható volna.

Az igazságügyi minister úr eddigi személyes tapasztalata után maga is meggyőződhetett arról, hogy a hátralékok nagy száma nem a hivatalnokok túlterheléséből származik.

V. A törvényhatóságok és községek szervezése már több kiadást ért. Javulás tapasztalható ugyan, de még távol állunk attól, hogy a mostani rendszer jónak legyen mondható.

Mindenekelőtt szükséges, hogy a megyei törvényhatóságok összes tisztviselői kineveztessenek. Én magam híve vagyok ugyan a választásnak, de a mostani választás úgy sem választás, s a mellett hazánk sajtóságos viszonyainál fogva a kinevezés politikai szükség. Már csak, hogy többet ne említsek, azon körülmény, hogy egy némely vidék a megbízható, értelmes s alkalmas egyénekben szükségét szenved, más meg túlbőségtől áradozik, — ajánlja a kinevezést!

A megyéknél közigazgatási törvényszék állítandó fel, melynek hatósága, Budapest kivételével, kiterjedne a területén lévő szabad királyi városokra is s teendőit képezné a közigazgatási bizottság, alispán, adófelügyelő, pénzügyigazgatóság által most felfolyamodás útján elintézett ügyek, s mindazok, melyek a közigazgatás körébe tartozván, felfolyamodás tárgyát képezik, s az árvaszék által most saját hatáskörében intézettek el.

Elnöke volna az árvaszéki elnök, ülnökei az árvaszék tagjai, tanfelügyelő, adófelügyelő, állammérnök, főorvos, és gazdasági előadó.

Árvaügyekben egyedül az osztály jóváhagyása, árva-vagyon felügyelet, zár alá helyezés, gondnok-

ság-, gyám kirendelése, nagykorúsítás s más hasontermészeti úgy képezné teendőjét.

A törvényhatóság autonómiája magába foglalná a felügyeletet, fegyelmi eljárásra vonatkozó intézkedéseket, helyhatósági szabályok hozatalát, törvények s rendeletek végrehajtására vonatkozó, továbbá culturalis és közgazdászati, valamint közlekedési intézkedéseket

Mínt hogy az összes parlamentek újabbi történetében számtalan példa van arra, hogy a választás alapján összeült parlament nem mindig tükrözi vissza híven, küldőinek akaratát s meggyőződését, a törvényhatóságok jogosítva vannak az országgyűléshez feliratokkal járulni. E jog most is megvan ugyan, de a képviselőház gyakorlata szerint illusorius! Kimondandó tehát, hogy azon felirat, melyet 30 törvényhatóság, melyben legalább 10 városnak kell lenni, pártol, vagyis magáévá tesz, országgyűlési tárgyalásra okvetlen kitűzendő, s a hozott határozat *a felsőházai is közlendő.*

Egyúttal a megyei törvényhatóságok a területükön lévő városi hatóságokkal együtt egy-egy követet küldenek a felsőházba, hol a kinevezendő tagok száma ennyivel leszállítatik.

Ennyit okvetlen szükségesnek tartok a közigazgatás javítása, pártatlansága, a közszellem ébrentartása s a parlament ellenőrzése szempontfából.

VI. *A bevitel és kiadásban az egyensúly már most helyreállítandó.*

Érzem és felfogom én e mondat nagy horderejét, tudom én azt, hogy ez úton nekem is, valamint minden magyar embernek sok szép reménye megy füstbe, vagy teljesevése határozatlan időre

elodáztatik, de szent meggyőződésem, hogy tekintettel az európai viszonyokra, a közgazdasági tartós crisisre s az idei rossz termés, illetve rossz árakra, nincs más menekülés, ha csak vabanque-ot nem akarunk játszani.

S olyan országban, hol 350 milliót tesz a kiadás, melyben mintegy 25 millió a rendkívüli, — szigorú takarékoskodás mellett nem lehetetlen 22 milliót s így alig többet mint az egész kiadás 6%-kát megtakarítani! Csak akarni kell.

Nem lehet s nem is célom mindazon tétéleket, melyeket vagy egészben vagy részben törülni lehet, megjelölni, de alig van, sőt nincs egyetlenegy ministerium sem, hol helyes beosztás, takarékoskodás, s a mi fő, a hivatalnokok valódi felelőssége mellett ne lehetne takarékoskodni. Néhol csak ezreket, máshol százezreket, de legtöbb helyen milliókat.

Nem kell megvetni a százakat, ebből lesznek az ezrek s az ezrek teszik a milliókat.

Csak bátorság!

Ne higyjük aztán, hogy ha egy kicsit szűkebbre fogjuk az erszény száját, mindjárt megáll a világ. Jól alkalmazott takarékoság még egyetlen államot sem rontott meg, ellenben a legjobban értékesített túlkiadás is már soknak okozott bajt!

Nekünk kétszeres okunk van a takarékoságra, mert jövedelmi forrásaink lassanként, de következetesen apadnak, sőt egyesek végleg bedugulnak, s újak nem mutatkoznak.

A külföld jóformán el van zárva terményeink elől, s nekünk számtalan olyan szükségletünk van, melyet külföldről kell fedeznünk.

S így magunkra vagyunk utalva. Bennünket

csak jól alkalmazott s következetesen keresztülvitt takarékoság menthet meg.

Ily takarékoskodásra mindjárt példát adhatna az országgyűlés az engedély nélkül távollévő képviselők napidíjának visszatartásával, valamint a *külön* ministeri és főispáni nyugdíj-törvény eltörlésével, az összes ministeriumok a nyugdíjazások lelkiismeretesebb alkalmazása s a munkabíró egyéneknek újbóli beosztása vagy mellékes alkalmazásával, a belügy- -ministerium az opera segélyezés megszüntetése, illetve kisebbitése s helyette a vidéki társulatok segélyezésével, a szigorúbban kezelendő betegápolási, a kétes értékű himlőoltási költségekben, mihez a csendőrségi költségekből is jutna valami, ha nem volna annyi csendőr az adó-behajtással elfoglalva!

A pénzügyministerium a kezelés egyszerűsítése folytán kevesbedő pénzügyigazgatóság és számvevő osztályokban, az illeték-kiszabási és adófelügyelői hivataloknak be, illetve felosztásában, s az adóbehajtási mostani sekatorius és költséges rendszer megváltoztatásában, a pénzügyőrség jobb kihasználása, a jogügyi igazgatóságok és kincstári ügyészségek per, s még pedig hosszú perhajhászó kedve korlátozásában, az egyenes adók kezelési, kivetési és beszedési rovatában, az államjóságok kezelőségében, a nem jövedelmező vagy a kezelési költséget, annál inkább a befektetési költségek kamatát sem fedező s nem állami célú vállalatok eladása vagy bérbeadásában milliókat takaríthatna meg.

A közlekedési ministerium még ma is sok kis postát és postajáratot tart fenn, mely egyáltalában szükségtelen. Az államépítészeti hivatalokból csak a kerületiek volnának fentartandók, a kőutak fentar-

tási rovatánál legalább egy millió, a víz-építkezések és fentartásoknak czímén sok ezer volna megtakarítható, a mi a kamatbiztosítást élvező egynemely vasúttársulat igazgatóságának feloszlatása, illetve egyesítése vagy beosztása s az üzem korlátozása által legalább is egy másik milliót tenne ki, mit a felügyelete alatt álló gyárak jobb kihasználása vagy bérbeadása mellett még szaporítani lehetne.

A földművelés-, ipar- és kereskedelmi ministeriumban a közgazdasági előadók, némely gazdasági tanintézet, állami erdők, a különben nagy eredményeket mutató állami lótenyésztő-intézetek, statisztikai hivatal s több másnál jelentékeny összeget megtakaríthatna.

A vallás- és közoktatásügyi ministerium, a tanfelügyelőségek megszüntetése, illetve beosztása, a felsőbb tanintézetek személyi és dologi kiadásaiban, az állami gymnasiumok és reáliskolák egy részének felhagyása vagy tanítórendeknek, illetve a városnak való átadásával, a közép- és felső leányiskolák egy-néhányának megszüntetése s a túlsók tanítóképezde kevesbítése által nagy összeget menthetne meg.

Az igazságügyi ministerium a személyzetkevesbítés, jobb ügyrend, szigorú felügyelet, a rabtartási költségek kevesbítése, illetve szabadságbüntetéseknek más által való pótlása a kiadásban nagy megtakarítást tesz lehetővé.

Csak a nagyobb összegeket elnyelőket soroltam fel s ezek közt egy sincs, melynél jelentékeny megtakarítást nem lehetne elérni, s hány maradt ilyen említettlen.

A dologi kiadásokban fűtés és világítás nagy összeget képvisel; helyes munkaidő ezt nagyrészt megtakaríthatja.

Nem tagadhatni, hogy az állam jövedelmi forrásainak egy része még fokozható, vagy helyesebben, jobban kihasználható, valamint vannak olyanok is, melyek még eddig igénybe nem lettek véve.

Ezek közt mindjárt első a hírlap-bélyeg, mely a solid, komoly lapokat a sok kérész életű, botrány vagy izgatásból élő, valamint a sáskamódra tóduló külföldi lapok concurrentiájától megóvjá, elterjedésüket előmozdítja s így inkább érdekükben van s a mellett az államnak egy félmilliót jövedelmez!

Nem kevésbé szükséges és igazságos a börzeadó is, ha már másért nem is: a leghazárdabb játékdüh megadóztatására.

Vége az italmérési adó, melynek feladata volna a cronikus deficitet megszüntetni. Csakhogy ez adó, bár mindjárt életbeléptethető volna, mégis hosszabb időt vesz igénybe életbeléptetése, mert a regale-váltással van kapcsolatban.

Szerintem léptesse életbe az állam azonnal, s a regale-birtokosokat a váltság előtti 5 és a váltság utáni 5 év s így összesen 10 évi átlag után számítandó összeggel kárpótolja. Azért így, mert így a kincstár megkárosítása, valamint az egyes birtokosoknak nem tőlük függő körülményekből eredő hátránya is elkerültetik. A váltságdíjból az adó nem vonható le, kivéve, ha a váltságpapir adómentes lenne, mert lefogván az adóalapot, ha a fenmaradó váltságösszegtől szintén adó fizettetnék, két bőr húzatnék le.

S addig, míg a váltságösszeg megállapíttatnék, fizesse az állam a bevallott jövedelmet, módjában, állván a netaláni többletet a kárpótlás lefizetésekor betudni, ellenben a kevesebbetet szintén beszámítani.

A jobban kihasználandó jövedelmek közé tar-

tozik első sorban a kereseti adó, mert a földadó el nem titkolható ugyan, de elengedés alakjában, melyet különféle elemi csapások czíme alatt oly könnyen kapnak egyes községek, tetemesen károsodik a kincstár. Meg lehet gátolni, de jól utána kell nézni s esetleg szigorúan eljárni.

A kereseti adó mostani kivetési módja, a meny nyiben részrehajlást s sok esetben igazságtalanságot tanúsít az egyes kivető bizottságok részéről, az államot igazságos jövedelmében is megkárosítja.

Ez adó kivetésének csak egy igazságos, vagy legalább legkevésbé igazságtalan módja az lenne, hogy a községek lakosság szerinti osztályozásával kombinálva kereseti ágakra 1 — 6. osztály szerint megállapított fokozatos adó hozatnék be, melyet magok, az azon kereseti ághoz tartozó érdeklettek osztánának fel egymás közt olyképen, hogy minden osztályban lehetőleg egyenlő számú adózók legyenek.

A szeszadó, kapcsolatban az italmérési adóval a legjövedelmezőbbek egyike lesz, de hogy a kormány tájékozhasssa magát s a regale megváltásnál biztos alapja legyen, már most el kell tiltani a kereskedelmi minster rendelete alapján lábrakapott, ellen nem őrizhető pálinka helyett használt könnyebb rum, Spiritus és mindenféle néven ismert szabad szeszelarúsítást.

A bélyegjövedék egyike azon törvényes jövedelmeknek, melyek leginkább csonkítatnak. így például a kisebb pénzüzetek nem töltik ki a váltólejárát idejét, a zugirkászok által készített okiratok rendesen bélyegtelenek s azért is virágnak oly nagyon, mert a nép a bélyeg megkímélése végett tódul hozzájuk. A haszonbéri szerződések nagy része szintén bélyegtelen.

Ugyancsak bélyegtelen a községi előjáróságnál készült okiratok legnagyobb része is, mely még dátummal sincs ellátva, hogy az illetékkiszabás végetti bemutatás elhalasztathassék.

Ezen megrövidítések meggátlása szempontjából a zugirkászat szigorúan üldözendő, a községi előjáróságnál pedig tartoznának a jegyzők sorszámossal ellátott könyvet vezetni, melyben az általuk fölvetett okirat egész terjedelmében beírandó s a rajtalévő bélyeg nagysága is feljegyzendő lenne, mely könyvet aztán tartoznék a szolgabíró, a hányszor csak a községben megfordul, lezárni s aláírni;

Az illetékmegrövidítés leginkább a keletnélküli adásvevési szerződések, valamint a haláleset bemutatásának elmulasztásával követtetik el. Köteleztessenek az illető vallásfelekezet lelkészei, hogy az elhalálozott hívek névsorát hónaponként egyszer a jegyzőnek adják át, ki is tartozik annak «vagyoniállapot» rovatát röviden kitölteni s ezt az adóhivatalhoz s árvaszékhez beterjeszteni.

A dohányjövődék csonkítása nemcsak a legelterjedtebb, de népszerű is; a finánczot megcsalni virtus! Némelyiknek talán eszébe sem jut, hogy a kincstárt rövidíti meg. Menti ezen kihágást azon körülmény, hogy tudvalévőleg a kincstár legtöbbször drága pénzért, egészen hasznavehetetlen vagy az árnak meg nem felelő árút ad.

Első sorban tehát a kincstár kötelessége, hogy a mit árusít, bármily csekélység is az, legyen meg az aránylagos értéke, illetve használhatósága.

Továbbá kötelessége az államnak gondoskodni arról, hogy a kis dohánytermelők egymásért solidaris felelősséget vállaljanak, mert így egymást megőrzik, de a fináncz nem őrzi meg őket.

Végre gondoskodni kell arról is, hogy a pénzügyörök közt nagyobb legyen a fegyelem s kötelességérzet!...

Az állami jószágok s iparvállalatok nagy része ma nem más, mint «Versorgungs-Anstalt», meg kell értetni az ott alkalmazottakkal, hogy az állam nincs többé azon helyzetben, hogy vállalatokat, kincset érő vagyont tartson csak azért, hogy néhány száz embernek hivatalos állása legyen; s hogyha működésük eredményt nem tud felmutatni, akkor nincs más mód, mint azokat kibérleni, vagy eladni.

A bűnvádi eljárás és rabtartási költségekből szintén jelentékenyen több folya be, ha országszerte el nem volna terjedve azon szokás, hogy mikor a költségeket keresik, legtöbbször a rabnak semmije sincs!

VII. A közlekedési ministerium működése jelenleg legtöbb elégedetlenséget szül az országban. Legtöbben azt hiszik, hogy valami rothadt van Dániában s már ezeknek megnyugtatója s a kormányközégek iránti bizalom helyreállítása szempontjából is szükséges volna, hogy a panaszlott ügyek megvizsgálására parlamenti bizottság küldessék ki, mint-hogy, fájdalom, most már ott vagyunk, hogy a ministerium közegei által megejtett vizsgálat részrehajlatlanságában nem bíznak.

A vasutak engedélyezésében elkövetett hibák előbb-utóbb keservesen fogják magukat az érdeketleneken megbószólni. Szerencsére főbb vonalaink már úgy a hogy ki vannak építve. Reméljük tehát, hogy az állam ebbeli közvetlen működése megszűnt az összekötő vasutak s a körvonalak kiépítése, mint másodrendű vagy helyi érdekű vasutaké, bátran az egyes vállalkozókra vagy az érdekeltségre bízható.

A meglévő vasutak közül azok, melyek kamatbiztosítást élveznek s majd semmit sem jövedelmeznek, állami üzembe veendő, a jobbak pedig, legalább az igazgatósági költségek kevesbítése végett, egymással, ha kivihető, szerződéses viszonyba hozandó, s az igazgatóság egy része feloszlandó, a másik rész pedig reducálendő. A vízszabályozás Magyarországon kezdettől fogva el volt hibázva, felülről kezdték, kevés árteret hagytak, oly területeket is mentesítettek, mely a reá tett költségek kamatját sem érte meg. S a mai kormány a hibás szabályozási rendszert folytatta, sőt tetézte azzal, hogy most az úgynevezett kettős védtöltés-rendszert léptette életbe. A töltéssel együtt aztán a költséget is megduplázza. Már is vannak vidékek, melyekről a birtokosok megszökni készülnek, s mások, kik a szabályozás abbanhagyását kérelmezik.

S igazuk van, mert a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a most még, az eddigi árvíznél egy vagy másfél méterrel magasabb niveaujú gát is, két év alatt nem képes a vizet fentartani, mert a lassú esésű s folyton egy mederben folyó víz ágyát beiszapolván, némely helyen már most, csekély vízállásnál is, egy magasságban folyik a parttal.

Mielőtt tehát a kettős gátrendszerbe milliókat ölnének be, s a vidék nem szakértői, de a tapasztalásból okulói, nézete szerint, hasztalan költséget tennének, talán indokolt volna az eddigi szabályozási rendszerrel felhagyni, s vagy elfogadni a hat évenként változó tartály-rendszert, vagy a vízmegosztási tervét a csatorna és az ennek gátján épüendő vicinális vasút s a kisebb folyók hajókázhatóvá tételével kombinálva, megvalósítani.

Magyarország lejtméretezése ma már be van fejezve, szakértők, — nem szükséges, hogy kormány-szakértők legyenek, — mindjárt megállapíthatják, hogy lehető-e a Tisza vizét Naménytól a Körösökön, Maros, Temes és Begán keresztül Baziás körül a Dunába vezetni, s túl a Dunán a Fertő és Balaton bevonásával csatornázni, s végre a Dunát a Tiszával Budapest és Szolnok körül összekötni? S addig is a kis Dunaág újra megnyitandó.

Talán a kisebb folyók hajókázhatóvá tétele nem ütközik oly nagy akadályokba, mint némelyek állítják, csak nem kell mindjárt a «Bagger»-hez fordulni, meg kell előbb próbálni, hogy nem vezet-e eredményre a költséges eljárásnak épen nem mondható egyszerű, de természetes eszköz: a meder-eke és borona, melyet a települők Amerika vizein oly nagy sikerrel alkalmaznak, s melynek köszönhetjük egy részt, hogy az amerikai búza oly olcsón kerül ki a sivatagokból.

A kőutak azon részét, mely vasúttal párhuzamos, mint szükségtelen felhagyni, másik részét, mely szintén vasúttal közös pontokat köt össze, de'attól távolabb megy, segélyezéssel a törvényhatóságnak átadni, harmadik részét pedig általány-rendszer mellett több évre vállalkozóknak fentartás végett átadni, szükségesnek tartom.

A vasúti kamatgarantiák ideje lejárt. Le kell járnia azon rendszernek is magát, mely üres vonatokat parádéztat naponként a vonalokon. Üzemgyszorítás, a vonatok legszükségesebbjére korlátozással kell, hogy behozassék ott, a hol; az elégetett szén költségeit sem fedezi némelyik vonat jövedelme.

VIII. A földművelés, mint az ország lakosságának legfőbb foglalkozása, eddig nem részesült a kor-

mány részéről oly figyelemben, melyet az méltán megérdemelt volna. Nézetem szerint az inkább nagyobb birtokosnak való talajjavító-bank mellett nagyobb szüksége volna a nemzet gazda részének, hogy végre a tagosítás kötelezőleg kimondassék, mert e nélkül még maga sem használhatja s javíthatja földjét szabadon, továbbá jó mezei törvény, esetleges községi jótállással, a most már általánosan átokká vált cselédtörvény módosítása, könnyű bankhitel, a magántagosítás céljából eredt cserékre a bélyeg- és illetékmentesség, vagy legalább kedvezmény, utak helyreállítása, foglалásoknál a sommás eljárás behozatala éven túl is s végre a nagyobb birtoknál a fideicomiss-alapítás megkönnyebbítése, kisebb birtokoknál a meg nem terheltetés kikötése permissiv behozandó s végre törvényes intézkedés teendő arra, hogy a mennyiben a birtok fele értéke adósságmentes, a végrehajtás első sorban bérlettel kísértessék meg.

Nem kevésbé szükséges, hogy az adófizetési határidők is megváltoztassanak, mert a gazdának májusban «már», augusztusban meg «még» nincs pénze, így e két határidő közt a végrehajtás okvetetlenül kizárandó volna.

Hogy ezt elérhessük, a megszüntetendő ministerium helyett ezen szakra lenne egy ministerium felállítandó, melynek egyik főtörekvése oda irányítandó, hogy a gazdaközönség a kivitelre szánt szemtermelés helyett állattenyésztés és kereskedelmi növények termelésével foglalkozzék, s így földje termő erejét tegye el akkorra, midőn az amerikai szemtermelés, s egyáltalában a concurrentia, ha meg nem szűnik is, kevesebb lesz.

IX. Az ipar és kereskedelem volt eddig a mond-

vaccinált nagy nemzetgazdászok és honbaldogítók vesszőparipája s ennek érdekében hanyagolták el a földművelés érdekeit.

Én is nagy súlyt fektetek az ipar és kereskedelemre, de miután az én elvem, hogy jobban szeretek száz családot, melynek egyenként csak ezer forint értékű vagyona van, mint egyet, melynek milliói vannak, tehát első sorban mindazon intézkedéseket kívánom behozatni, melyek a kis ipar megélhetését sőt felvirágzását előmozdítják. Ennélfogva minden olyan cikk behozatala, melynek készítése, gyártása nálunk nagyobb számú családot foglalkoztat, megnehezítendő, sőt ebben bent magában az országban is a nagy ipar, ha csak nem kivitelre dolgozik, megszorítandó, a házaló kereskedés, nem különben az utazók száma, a mennyiben lehet, törvénytelen adózásokkal korlátozandó, nevezetesen az örökös tartományok czégjeinek utazói kölcsönös arányban eresztendő be. A kormány és hatósági megrendeléseknél első sorban a kis ipar szólítandó fel, a vagyontalan kezdők adómentességben részesítendő, számukra segély és előlegpénztárak állítandók.

Mert a kis ipar érdekében hozott bárminemű szigorú vámintézkedést igazol azon körülmény, hogy maholnap ők lesznek a mi egyedüli fogyasztóink.

A kereskedelem érdeke a közlekedés könnyűségét és olcsóságát kívánja első sorban s másodsorban biztos piacot. Az első a mai kiterjedt vasútvonalak mellett könnyen kivihető volna, ha némely vasúttársulat rövidlátó politikája ezt idegen érdekért nem akadályozná. Tegyen tehát a kormány intézkedéseket, hogy az áruforgalom érdekében további könnyítések adassanak oly vonalakon is, a hol nincs concurrentia.

Diplomatiánk pedig igyekezzék, hogy legalább a keleti piacokat el ne veszítsük, sőt azon részét is visszaszerezzük, melyet könnyelműen el hagyunk veszni.

Az osztrák-magyar pénzegység a forint lévén, legkisebb pénz a krajczár, ez által évenként nagy veszteség van a forgalomban, oda kell tehát törekednünk, hogy vagy a latin pénzegységet: franc, lire, vagy a német markot elfogadjuk s nálunk is mielőbb behozzuk.

A kereskedelem érdekében szükséges a büntető-törvény módosítása is, melynek értelmében ma a csalás, idegen vagyon elsajátítása jóformán megengedett dolog.

X. A vallás és közoktatási tárczában mindenekelőtt irányadóul kimondassék az, hogy a nép vallásossága és erkölcsisége előmozdítandó.

Azért is a vasárnapi munkaszünet általánosan behozandó azzal, hogy az ünnepek a felekezetek híveire kötelezők. A vadházasság szigorúan eltiltandó. S az erre vonatkozó intézkedések mielőbb megteendők.

Az egyház minden oly intézkedése, mely a vallásosság emelését célozza s mások jogait nem sérti, gyámolítandó.

Ellenben szigorúan felügyelni arra, hogy a vallásgyakorlat szabadságának örve alatt (rkölcstelen és hazaellenes tanok és izgatások ne terjesztessenek, hogy Magyarországon csak oly lelkészek működhessenek, kik ebbeli képesítésüket hazai intézetekben szerezték, vagy a kormány engedélyét utólagosan megnyerték, hogy a felekezetek békéje illetéktelen beavatkozás által meg ne háboríttassék s a népek közt az egymás vallása iránti türelem és tisztelet fentartassék.

A nép- és alsóbb iskolákban az állam és egyház kölcsönös befolyása a vallás-erkölcsi és hazafias nevelés érdekében biztosíttassék s a hatóság felügyeleti joga szigorúan gyakoroltassák. A középtanodák alsó osztályai *egyetemes* jellegűek legyenek s csak azon tárgyakat foglalják magukban, melyek a mindennapi életben minden művelt embernek szükségesek, beleértve egy európai nyelvet is; ellenben az ötödik osztálytól kezdve a szakoktatási előkészítő rendszer állapítandó meg, de úgy, hogy a gymnasiumokban is csak a latin nyelv taníttatik a classikus nyelvekből, ellenben a görög mellőztetik.

A tantárgyak kevesbítettessenek s a gyermekek értelmi felfogásához alkalmaztassanak. A tankönyvek az összes hasonló tanodákban egyenlősítettessenek. Az órák egyfolytában délelőtt adassanak, úgy, hogy a középső ének, zene, rajz, szépírás, szabad nyelvgyakorlatokon vagy tornázásra fordíttassék. Naponként a tanítás a népiskolákban csak 4, a gymnasiumokban 5 s a felsőbb tanodákban 6 órára terjedhet és hetenkénti rendes szünidő ily beosztás mellett nincs.

A tanulóknál különös gond fordíttassék arra, hogy egymást vallása, nemzetisége, vagy családi állapota miatt ne gúnyolják.

A közép- és felső leánytanodák közül, nemkülönben a proletariátust előmozdító, mert alkalmazást nem található számos növendéket producáló képzőintézetek egy része, valamint egy két jogakadémia is megszüntetendő s ez utóbbiak alapjából, valamint a bécsi Pazmaneum alapjából egy katolikus egyetem állítandó.

A Theresianum szétválasztandó s magyar része hazahozandó.

Vége a budapesti egyetemen a román és szerb nyelv és irodalom számára is tanszék állítandó, igyekeztvén, hogy ifjaink azon része, mely esetleg ily nyelvű lakosság közt fog működni, ezen előadásokat hallgassa s a nyelvet elsajátítsa.

XI. Az igazságszolgáltatás aránylag legjobb ága kormányzatunknak, személyzete aránylag legnagyobb s hivatalos függetlensége már több mint kívánatos. Mert úgyszólván felügyelet alatt sincs.

Nagy számú személyzete daczára azonban sok helyt nagy hátralékokkal küzd, mert nincs a kellő beosztás, felügyelet és szorgalom. Helyes beosztás mellett kevesebb egyén is nagyobb eredményt mutathatna fel. Legtöbb helyen hiányzanak az erélyes főnökök, mi annak a következménye, mert a meg-ejtett fegyelmi vizsgálatnál a főtörvényszékek majd mindig az alantas hivatalnok pártját fogták. Szervezete okvetlen módosítást igényel, belehozván azt is, hogy indokolt szolgálati okokból a bíró áthelyezhető, de az áthelyezés ellen a fegyelmi fórumoknál orvoslást kérhet.

Az anyagi törvényekből azon rész, mely a polgári törvénykönyvből már kész, azonnal életbe léptetendő s az eljárás szóbeliség és közvetlenségre alapítandó. A váltóképeség nagyiparos és kereskedőre szorítandó s egyenesen kimondandó, hogy a börzei választott bíróság nemkereskedőre, ha aláveti is magát, nem illetékes. Továbbá minden oly intézkedés, mely bíróra nem perszerű, s nem is az államérdekből eredő teendőt ruház, megváltoztatandó, a csödvagyon oly nemű értékesítése, hogy a költségek a tömeget fölemésztk, vagy pedig a tömeget a hitelezők kárára elpredálják, eltiltandó. Az *eskünek* ünnepélyes formája visszaállítandó.

Az igazságszolgáltatás érdekében s a perek nagy számának kevesbítése végett intézkedés teendő, hogy azon anomáliák, melyekből annyi költséget és sok időt igénylő perek származnak, megszüntetessenek.

Igy a falusi birtok elszórtsága mennyi polgári és büntető perre ad alkalmat, mi tagosítás által elkerülhető volna stb.

A telekkönyvi rendtartás újabb szabályozása és a betétek szerkesztése s a sommás visszahelyezés kiterjesztése által a birtokperek kevesbítendők.

Továbbá a büntető törvénykönyv azon intézkedései, melyek a kihágót, vagy kisebb bűnöst ártatlan családja kárára pénzbírással vagy fogsággal sújtják s az államnak is csak haszontalan kiadást okoznak, esetleg más s csakis a bűnös személyét sújtó büntetéssel, mint kurta vas, kikötés, vagy más hasonlóval fölcseréltesék, természetesen a kellő korlátozással s a végrehajtási felelősséggel.

Ugyancsak az évről évre nagyobb kiadást igénylő rabok azon része, melynek javítása már nem remélhető¹ s 10 éven felül vannak elítélve, deportálandók s e végett a szükséges törvényhozási intézkedések megteendők. így legalább hajóhadunknak is volna egy kis teendője.

Az 5-től 10 évig elítélt, vagy mint nem elvetemült gonosz, nem deportált rabok bányamunkára alkalmazandók.

Végre szükséges lenne, hogy az a büntetésnek

¹ Hogy a mi criminalistáink vesszőparipája, a javítás, mily haladást tett, legjobban igazolják a most Zalában működő rablók, kik jóformán mind szökött rabok, s köztük Renkó Kálmán, kit Szegeden 120 bűntényért, legtöbnyire rablás és rablógyilkosság, halára ítélték s aztán megkegyelmeztek.

nem illő, sőt soknál eddig meg nem szokott jólét-hez hasonló, az államnak nagy költséget okozó rabtartás egyszerűsítették, olcsóbbá tétessék s szigorítottassék.

XII. A hadsereg, valamint a honvéd-hadsereg mostani szervezetére vonatkozólag, tekintettel a más külpolitikai viszonyokra, ezúttal részletesebben ki nem terjeszkedünk. Hagyjuk ezt oly időre, midőn ily kérdések vitatása a közügyre káros befolyással nem lehet.

Vannak azonban oly részletes kérdések, melyek rendezése most is nemcsak időszerű, de szükséges is.

Így az újonczozásnál a lehető legnagyobb szigor alkalmaztassék, valamint a felülvizsgálatoknál is. A fegyverfogásra alkalmas ifjúság csupán e célra fordítottassék, s minden oly alkalmazás, melyhez a sorhadi szolgálatra való képesség nem kívántatik, mint az irodákban, gyárak, magazinok, ménesek, továbbá műhelyek s tisztí szolgálak, a gyengébbek által töltendő be.

Minthogy pedig előreláthatólag közelebbi időben az értelmiség osztályához tartozó művelt ifjúság nagyobb számban fog e pályára lépni, illetve szoríttatni, szigorú felügyelet arra, hogy ott illő bánásmódban, barátságos fogadtatásban részesüljenek.

A nyugdíjazás, mintha csak a gyorsabb előléptetés érdekében történnék, oly nagy arányokban folyik, mit nagyon előmozdít azon körülmény, hogy az úgynevezett törzstiszti vizsgákon, vagy a gyakorlatokon elbukott egyének, mint előléptetésre alkalmatlanok, pensióba hajttnak. Mindenesetre mielőbb intézkedni kell, hogy e sok munkaképes s szolgálni akaró egyén illető rangfokozatában továbbra is megmaradhasson.

A közös hadsereg magyar részének elhelyezését

a törvény határozottan a magyar kormánynak tartja fenn, s miután a mi általunk is sürgetett territoriális elhelyezésnek, mint a tapasztalás megmutatta, több helyt káros következményei vannak, már most is intézkedés teendő arra, hogy az egyes hadparancsnoksághoz tartozó területen lévő csapatok a kormánynyal egyetértőleg helyezendők el.

A sárga-fekete zászló, mint ő Felsége, a legfőbb hadúr zászlója ellen nincs és nem is lehet kifogásunk, de hogy az összes katonai ünnepélyeken ezenkívül csakis az osztrák vörös-fehér zászló használtatik, a magyar pedig nem, az már arra mutat, hogy a hadsereg nem tartja magát közös, osztrák-magyar hadseregnek, hanem tisztán csak *osztráknak*. Ezen pedig szintén segíteni kell.

Végre, minthogy most már a mai Ordre de bataille szerint a honvéd-hadsereg osztály és dandáronként a közösbe osztatott, illetve becsempészte-tett, s így önállóságától megfosztatott, legalább is méltányosnak tartjuk, hogy oly törzstisztek, tábornoki tisztek, kik ily kombinak hadtest élére állíttatnak, tudjanak magyarul.

Ha később aztán tartós békére lesz kilátás, ideje, hogy a béke létszám a szolgálati időnek átlag 2 évre való leszállításával, vagyis úgy, hogy egy negyed egy évi, fele két évi, s azon negyed, mely rossz magaviseletű, vagy nagyon hátramaradt egyénekből áll, három évi szolgálat után bocsáttassék el, kevesbítettessék.

S végre törekedjünk oda, hogy miután a hadsereg az alkotmány és dualismusról hivatalosan, vagyis «dienstlich» mit sem tud, hogy egyszer valahára már ez a körülmény is *hivatalból* tudomására jusson.

Vannak azonban oly dolgok is, melyeket sem a kormány, sem az országgyűlés hivatalosan el nem intézhet s melyeknek a közéletre mégis nagy befolyásuk van.

Hassunk tehát oda, hogy az országgyűlés (nemcsak a képviselőház) minden tagja, tudatában annak a fenséges hivatásnak, melyet a választók bizalma, az öröklött jog és kötelezettség s végre ő Felsége a király kegyelme hívja, lelkiismeretesen feleljen meg.

A sajtó nagy hatalom. Mai nap úgyszólván, befolyása zenithjén áll, de nem hiányzanak már a jelek, melyek azt mutatják, hogy lefelé halad.

Egy része nem áll feladata magaslatán, vagy nem fogja fel hivatását s egy rész pedig nemes hivatásából «Geschäft»-et csinál.

Javaslatba hoztam a hírlap-bélyeg újra behozatalát, nemcsak azért, mert az államnak új jövedelmi forrásra szüksége van, hanem, mert hitem és meggyőződésem, hogy ez a sok zúg- és revolver-lap megszűnésével s a mellékletül alkalmazott külföldi lapok betódulásának megnehezítésével, csak a hazai tisztességes sajtó felvirágzását s jólétét mozdítja elő. A mit vesztenek a réven, kétszeresen visszanyernék a vámon.

De a legtisztességesebb sajtó ellen is sok a panasz. A sensatiós híreket hajhászszák s oly dolgokat adnak elő a lapban, hogy sok gondos családapa már nem is meri házához járni, nehogy gyermekei kezébe kerüljön. A mellett sokszor családi dolgokat is a közönség elé hurczolnak, sőt a neveket is egészen kiírják stb. Ennek meggátlására, minthogy egymagában egy lap sem teheti, szükséges volna ha a hírlapírók maguk közt alapítanak meg azon

módozatokat, melyek mellett ily sensatiós események közölhetők.

Végre szükséges az is, hogy a pártállást ne vigyék a végletekbe, mert a közönség maga is lát, hall és tapasztal s így a túlzásnak a hírlapirodalom vallja kárát.

A társadalom még a hírlap-, a sajtónál is nagyobb hatalom s így többet is tehet s teendője az államkincstár szorultsága mellett még pénzbeli áldozattal is párosul!

Legelső, legfontosabb s leghazafiasabb teendője s kötelessége azonban az, hogy a túlzásba menő divathajhászatot, a túlköltekezést, a nagy lábon élést elítélve, sok család elpusztulását megakadályozza, hogy a nők egyszerűbbek, háziasabbak s munkásabbak legyenek, leányaikat első sorban jó anya és nőnek neveljék.

Sokat lehet és kell is tenni a társadalomnak arra is, hogy a most még oly ridegen fennálló s tisztességes s művelt családokat egymástól elkülönítő vallási és nemzetiségi előítéletek megszűnjenek, s az érintkezés, s függetlenség által egy hatalmas és hazafias közszellem létesüljön.

A fentebbiekben előadtam egyrészét azon mulasztások vagy hibáknak, melyekért, nézetem szerint, első sorban Tiszát terheli a felelősség; s megkísérlettem formulálni azon feladatokat, — melyekről a közhangulat megfigyelése után azt hihetem, hogy nemzetünk, hazánk népességének nagyrészét kielégítenék

s a most már nagyon is elterjedt aggodalmat és javulásbani kétséget megszüntetnék, s egyúttal hivatva volnának, hogy Magyarország e par excellence politikus országban a közügyek iránti érdekeltséget újból feléleszszék, a közszellemet a morális alapon fejleszték, a független meggyőződést gyámolítsák, erősítsék, s a pénzügyek helyes alapon és gyökeresen leendő rendezését, közigazgatási s törvénykezési bajaink megszüntetését, hazánk anyagi és szellemi felvirágzását s a társadalmi erkölcsi rend helyreállítását és uralmát eredményezzék.

Sötéten nem festettem, készakarva senkit sem bántottam, s a mit szükségesnek tartottam elmondani, azért tettem, mert ha gyógyítani akarunk, ismerni is kell a betegséget!

Lesznek, s a mert túlloyalis korban, hogy ne lennének plus royalist comme le roi meme, kik tekintettel Felséges királyunk minden kétséget kizáró alkotmányos érzületére s hazánk s nemzetünk iránt épen a legutóbbi időben is minden alkalommal tünnetőleg tanúsított jóakarata és vonzódására, valamint arra is, hogy maga azon magas egyéniség, kit irányunkban elfogultsággal, a katonai túlkapások pártolásával s minden, nemzetünk és alkotmányunk ellen irányzott törekvések jó szemmel nézésével gyanúsítanak, — a legutóbbi hadgyakorlatoknál irányunk és honvédségünk iránt nemcsak kitüntető szívességet és jóakaratot tanúsított, s a conspiratoroknak egy személyével takaródni akaró demonstratióját meg hiúsította, s hogy a legutóbbi napi parancsokban már ő Felsége magyar királyi méltósága s a hadsereg *közös* volta egész correct módon kitüntetett, a katonai ügyek szellőztetését és tárgyalását feleslegesnek tart-

ják. De szerintem szükséges volt ezt felhozni már csak azért is, mert Tisza eddigi működése e nélkül *kellőleg* ki nem domborítható s mulasztása ki nem mutatható, valamint azon okból, mert itt jog és kötelezettségről s nem jó akaratról van szó s mert e kérdés egykor, midőn az már veszély nélkül tárgyalható, mégis eldöntésre kell hogy kerüljön s így azt már most sem volt szabad hallgatással mellőzni.

A mint most örömmel észleltem a *szellemek* változását, ép úgy jövőre is mindig ott leszek, ha méltányolni, örülni kell egy minket megillető jog érvényesítésének.

Olyanok is vannak, kik azt hiszik, hogy az 1867. XII. t.-cz. a maga valóságában a dualismus és paritásnak megfelelőleg végre nem hajtható, mert az számos és közelebbről nem részletezhető nagy akadályokba ütközik.

Csalódnak! Mert egynél több jelenség mutat arra, hogy illetékes helyen, nagyon is tudatában vannak annak, miszerint a legutóbbi évtizedekben a dynastiát és monarchiát ért csapások *csak logikai* következményei azon *téves* politikának, melyet hazánk és nemzetünk iránt évszázadokon keresztül egész a legutóbbi időig merev következetességgel folytattak s hogy Sybilla könyvéből már csak harmadrész vár értékesítésre.

Tudatában vannak annak is, hogy a magyar az egyedüli a birodalom összes népei közt, melynek nincsenek külállamokban testvérei, s megvalósításra váró aspiratiói, s hogy így nem is tekint sem jobbra, sem balra, hanem áll törhetlen hűségben s élni-halni kész elhatározásban, királya iránt, és hogy a

dynastia és Magyarország érdeke is egy s egymásra is vannak utalva.

S így nincs kétség, hogy a mi törvényes és jogos követelésünk van még, ha meg nem valósítható most, ha bizonyos tekintetből elodázandó is, később, de okvetlen foganatosíttatni fog, csak legyen meg a kormány és az illetékes hatóságban, az országgyűlésben az ily elhatározáshoz szükséges erkölcsi erő. A többi feladatok könnyebb természetűek, de nagyobb, kitartóbb munkát s minden részről több önmegtartóztatást követelnek.

S sietnünk kell, mert az idő nem vár, s a socialismus külföldön megriasztva, hazánk szabad földjét szemelte ki jövődöbeli működése színhelyéül,

A kormányok elhibázták, midőn teli marokkal szórták a jogokat. Most már jóformán kifogytak az elajándékozhatóból. Némely helyen még az általános és női szavazatjog van hátra. Aztán nem kérnek, de követelnek, s ha nem kapnak — elveszik.

Sietnünk kell, mert a nép viszonylagos jóléte, a közállapotokkal való megelégedettsége s vallásossága legbiztosabb alapja a társadalmi rendnek s ennek eléérésére idő kell.

Hogy ki lesz, a ki erre a feladatra vállalkozik s a ki visszaadja népének az őt megillető jogokat s megszerzi politikai nyugalját, megelégedettségét, annak csak az ég a megmondhatója. Ha Tisza vállalkozik rá, annál jobb, mert ő felülről oly bizalommal, alulról oly feltétlen támogatással dicsekedhetik, miszerint a nem sikerülés eshetősége már előre ki volna zárva, de ha ő, vagy az, a kinek egykor hivatása lesz e kérdéseket gyökeresen megvalósítani, nem tenné is, — a közvélemény oly elementáris erővel tör e kérdések

megoldására, hogy az elől kitérni, vagy azt fentartani többé nem lehet.

S van-e remény arra, hogy egy ily program minden részében valósulhasson?

E kérdés legalább is felesleges.

Az abba felvett összes feladatok törvényesek, hazánk viszonyainak és szükségeinek megfelelnek és könnyen kivihetők, mert parlamentáris országban élünk. Legnehezebb lesz az, a minek legkönnyebbnek kellene lenni: Ki nem adni azt, a mi nincs \ s ennek, tekintettel arra, hogy még éveken keresztül nem várhatjuk jövedelmeink szaporodását, okvetlen és első sorban meg kell lenni.

Nem ámítjuk magunkat azzal, hogy Tisza a választásokon megbuktatható legyen, — különben is, ha odáig nem oldatnának meg e kérdések, akkor már úgyminden hiába lenne, de nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy annak egy részét a közvélemény nyomása alatt saját maga valósítja meg. S ha nem? Elég példa van a népek és kormányok, de különösen a Parlamentarismus történetében, hogy néha nagyon csekély s váratlan körülmény, rövid idő alatt a leg-hatalmasabb kormányokat megszabadítja a kormányzás gondjaitól.

Dixi